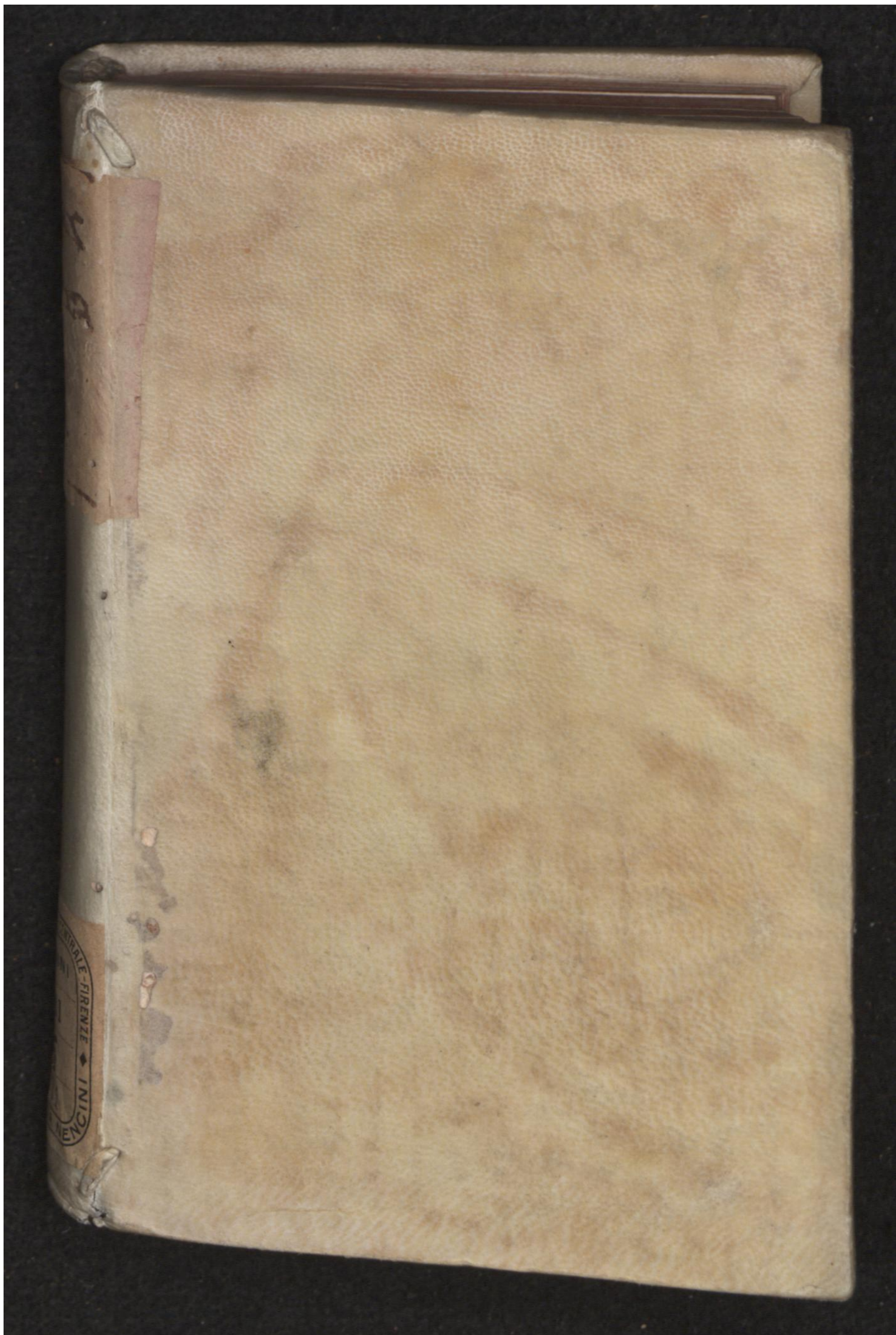
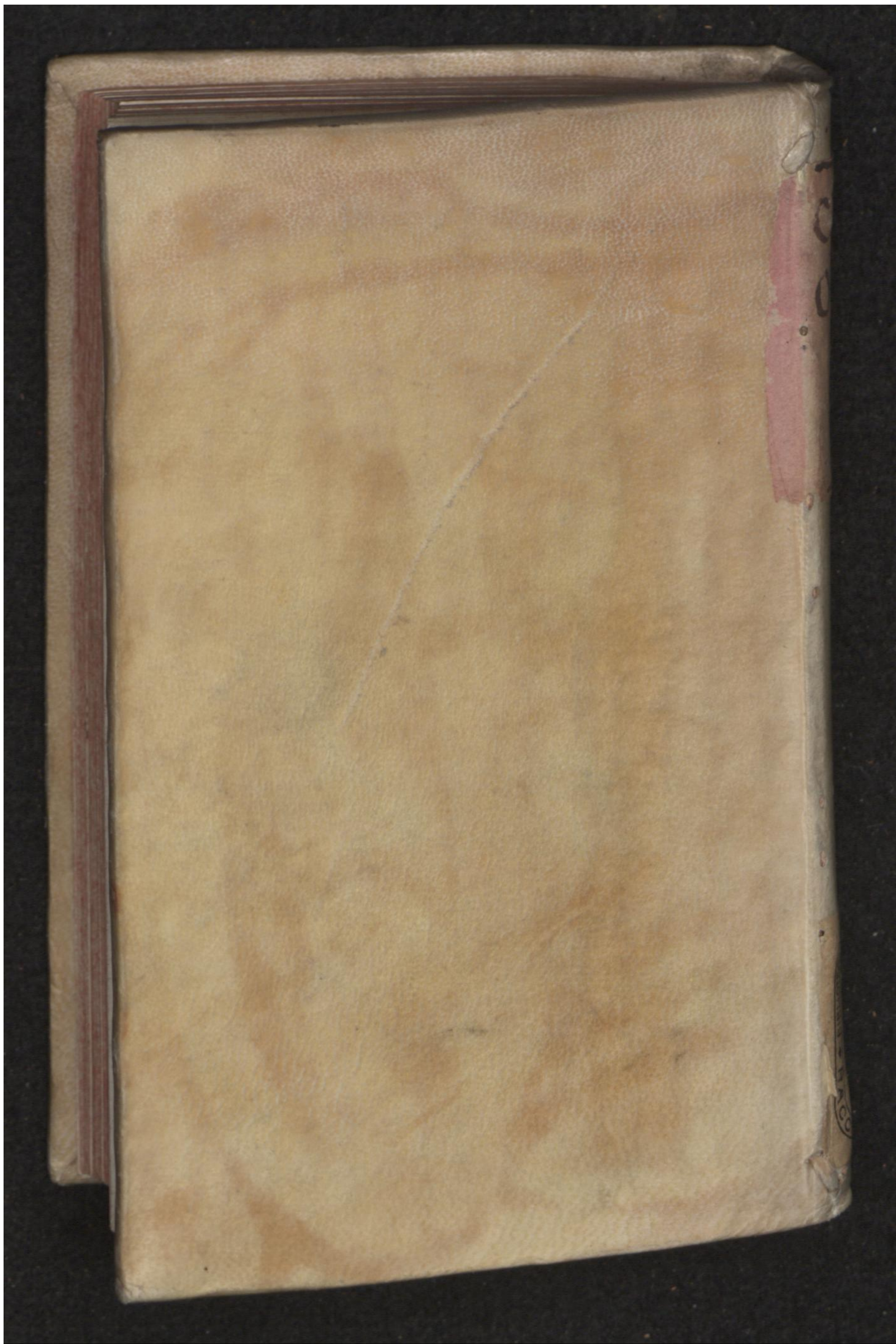
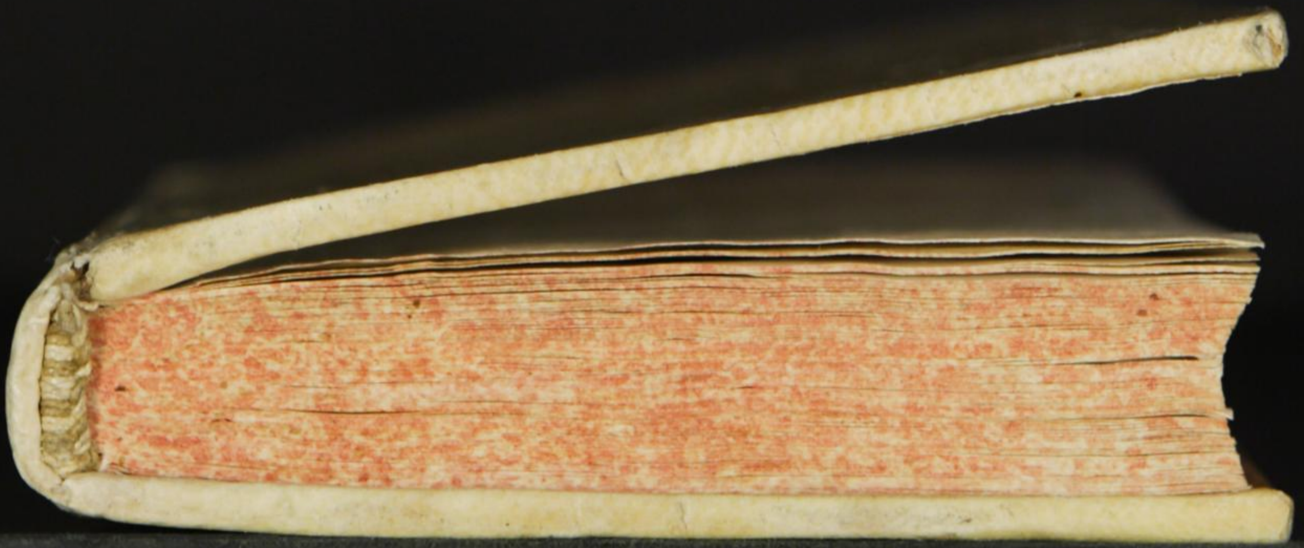

Cicer
Opera
7.
BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE - FIRENZE ◆ RACCOLTA NENCINI
ALDINI
III
5
21

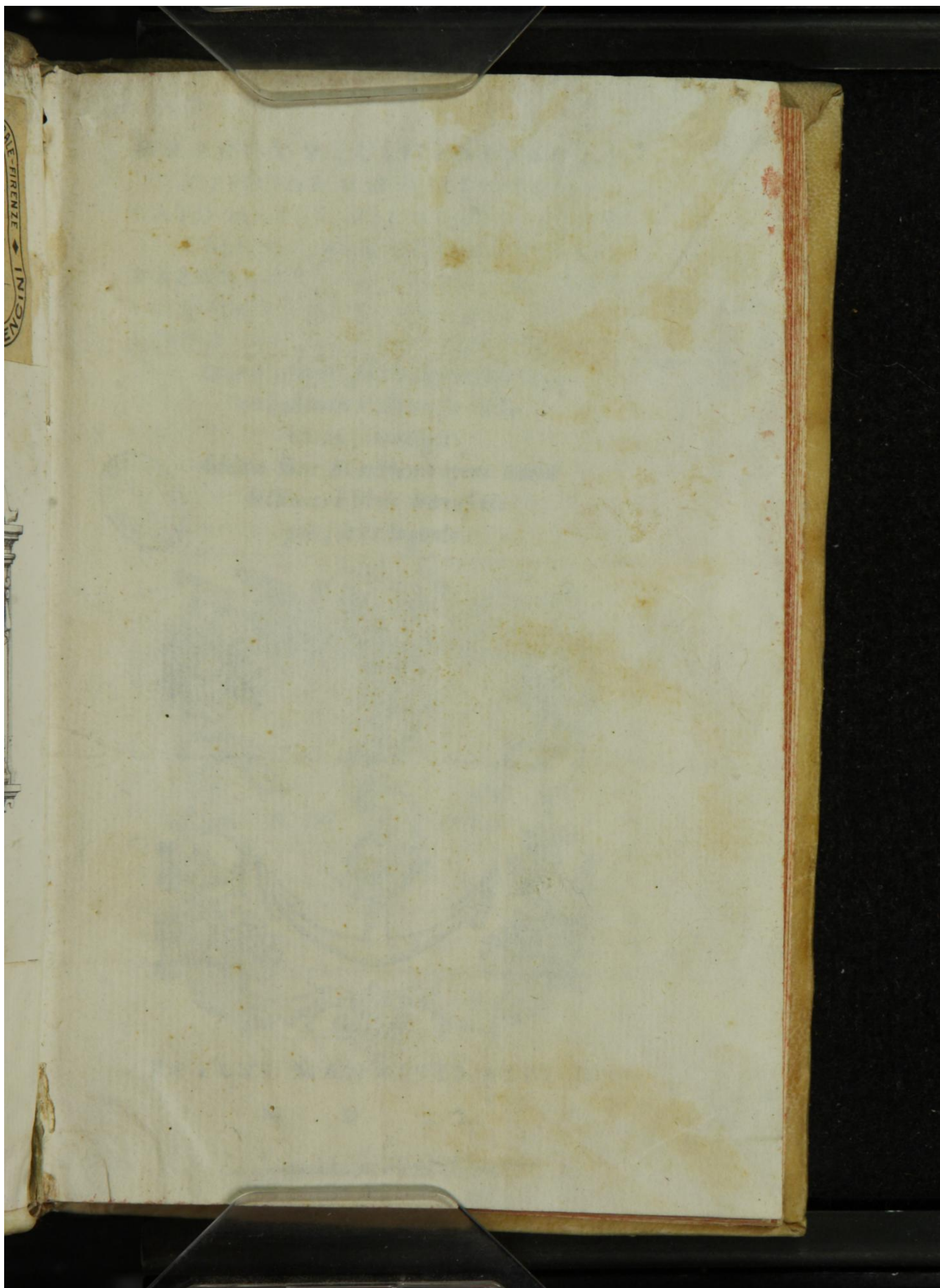

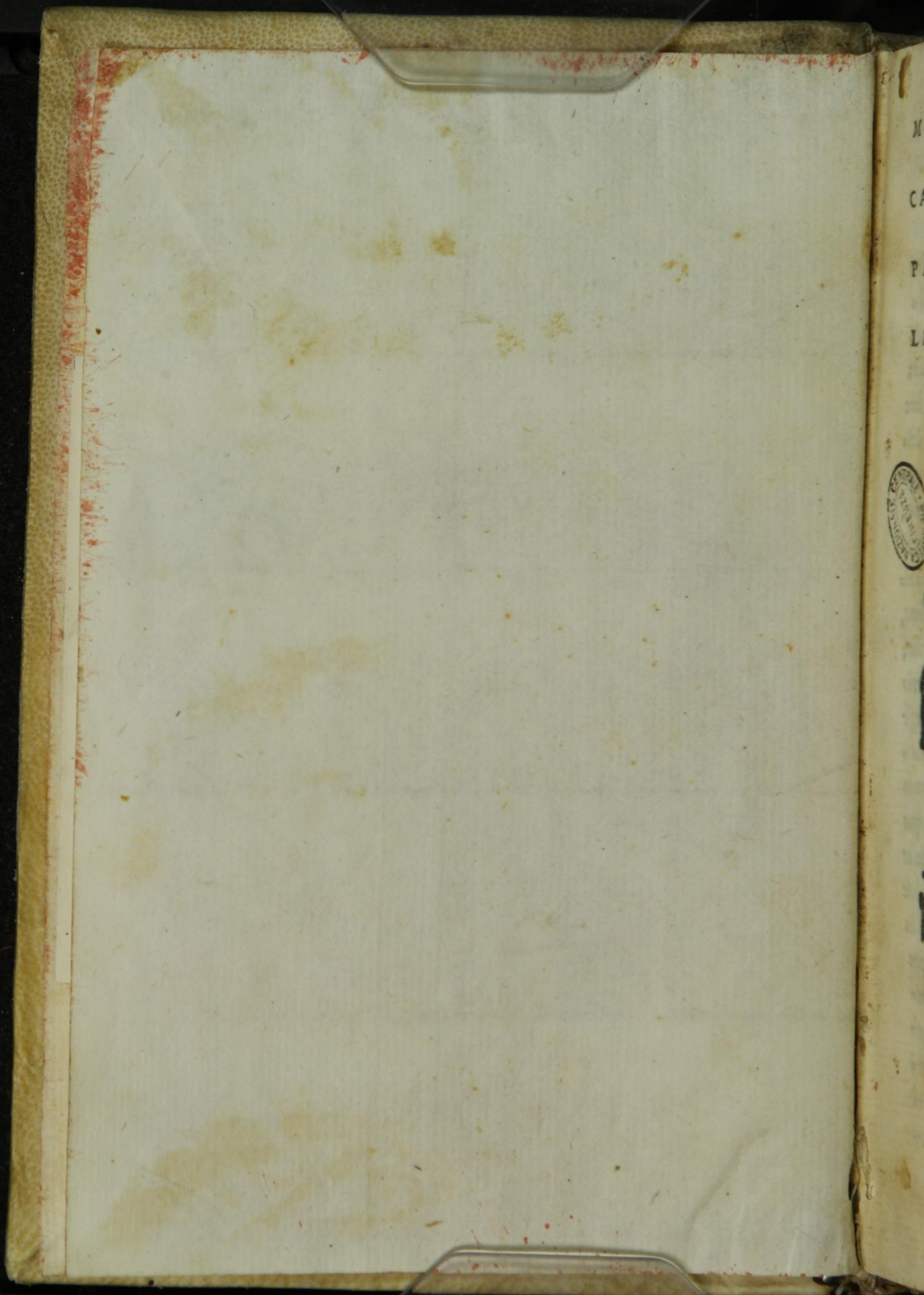

Ex Libris Joannis Nencini
1874

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM LIBRI TRES: CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE: LAELIVS, VEL DE AMICITIA: PARADOXA STOICORVM SEX: SOMNIVM SCIPIONIS, EX LIBRO SEXTO DE REPVBLICA.

Quæ qui leget, facile, quantum in iis emendandis ſtudium ſit adhibitum, intelliget.

Additæ ſunt in extremo opere uariæ lectiones è libris manuſcriptis, et ex ingenio.

PAVLVS MANVTIVS ALDI F.

M D LII.

PAVLVS MANVTIVS ALDI F. BENEDICTO RHAMBERTO S. D.

N On ignoras Benedicte Rhamberte, sensuum esse quandam in hominibus similitudinem; quæ cum in consuetudine cognita est, efficitur, ut, inter quos id accidit, amor exoriatur. ab hoc quasi fonte multorum amicitiæ manarunt. multos etiam beneficium cum obligasset, cumq; id, quod acceperant, memoria conseruatum grato animo redderent, idq; uterque fieri ob ingenij bonitatem, & uoluntatis erga se propensionem exstimaret: statim est illam opinionem beneuolentia consecuta. itaq; duæ causæ sunt, quamobrem homines ament inter se: sed hæc posterior, quæ à rebus extremis originem ducit, cum illa superiore, quæ à natura proficiscitur, nullo pacto uidetur esse comparanda. illa enim primum habet eam suauitatem, qua, ut opinor, & certe nulla maior est, cum eos, quibus utimur, & ijsdem rebus quibus nos, æque atq; nos affici sentimus: deinde, etiam qui in dando et accipiendo beneficio fructus est, eo non eget. nam si hæc actio bene merendi interdum est, & esse potest in ijs, qui uoluntate non admodum coniuncti sunt, quanto facilius existet apud eos, quorum animi ita consentiũt, ut quasi natura hortante easdem res appetere, ab ijsdem fugere uideantur? at uero qui officiorum commoditatibus adducti in amicitiam coierunt; etiã si alter alterum initio summe diligat; tamen, si quando ac-

cidet,id quod accidere ſæpe ſolet,ut ea,qua diligere cœperunt,cauſa tollatur,certe eorum animi pedetẽtim in amore langueſcent: quo in genere animaduertis Rhãberte quàm multi quotidie labantur.de quibus, facile eſt intelligere , quid ſentias,cũ ab eorum inſtituto tua ratio tam uehementer abhorreat:probe enim te , quæ noſtra debeat eſſe in iungẽdis amicitijs cautio , quæ in ijſdem colendis religio,quod item in omni uita præſtãdum officium ſit,horum librorum,quos nunc tibi inſcriptos ad te mittimus,lectio erudiuit.ſenſi in me ipſo quem ab opibus non magnopere firmum , aut ne firmum quidem , tamen octauum abhinc annum tanto ſtudio es complexus,quantum,qui ab omni re paratiſſimus ſit,remunerando compenſare uix poſſit.cumq; rerum mearum ſtatus,ut ſunt humana,interdum mutaretur:memoria teneo,te,nunquam immutatum,eãdem ſemper cum mihi,tum fratribus meis uoluntatẽ, ac beneuolentiam præſtitiſſe.cum uero maior aliquanto inter nos conſuetudo eſſe cœpiſſet;quod quidem eſt factum,poſtea quàm te in noſtram uicinitatem contuliſti: [illegible] ſentio , ad meam uitam recte conformandam quãto mihi obſeruatio tuorum morum fuerit adiumento. collocutiones uero de literis noſtræ quid non dicam delectationis,ſed utilitatis habuerunt? equidẽ, ſi liceret,totos dies uellem tecum ponere . quarũ enim ego rerum cognitione delector, earum in omni genere quæ tui ſit iudicij ſubtilitas,intelligo. ſed hanc latine ſcribendi rationem,in qua multi nunc uolunt excellere,pauciſſimi poſſunt,eam uero ſic tenes, ut tuis ſcriptis mihi quidem nihil eſſe purius uideatur. quod eo

mirandum est magis, quia tu non, ut alij, diuturno, atque assiduo librorũ usu, sed temporũ studio subcisiciuorum, hoc ut posses, consecutus es. nam ut omittam, ꝙ tibi, cuius fidei atque prudentiæ Veneti senatus arcana creduntur, otium non sæpe contingit: ecqui dies est, quo non ex amicis tuis aut cõsilio tibi aliquis, aut opera, aut etiam re sit adiuuandus? qua in cõsuetudine retinenda nimium diligens esse dũ uis, accidit sæpe, ut tuum potius ipse cõmodum, quàm officij colendi facultatem prætermittas. quo ego me aptius facere sum arbitratus, si hæc opuscula, in quibus maxime de officio præcepta traduntur, ad te, quẽ cognoui esse omnium officiosissimum, mitterem. genus hoc Rhamberte quoddam est, quo ego eos, qui de me bene meriti sunt, remunerari solo. perpende rem, nulla uidebitur: animum respice, gratissimum dices. Vale.

M. TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER I.

q Vanquam te Marce filij annum iam audientem Cratippum, idq́; Athenis, abundare oportet præceptis, institutisq́; philosophiæ, propter summam et doctoris auctoritatem, et urbis, quorũ alter te scientia augere potest, altera exemplis: tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper cũ græcis latina coniunxi, neq; id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciẽdum, ut par sis in utriusq; orationis facultate. quam quidem ad rem nos, ut uidemur, magnum attulimus adiumentũ hominibus nostris, ut non modo græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantulum se arbitrentur adeptos et ad dicendum, & ad iudicandũ. quamobrem disces tu quidem à principe huius ætatis philosophorum, & disces, quàm diu uoles: (tam diu autem uelle debebis, quoad te, quantũ proficias, non pœnitebit) sed tamen nostra legens non multum à Peripateticis dissidentia, (quoniã utriq; & Socratici, et Platonici esse uolumus) de rebus ipsis utere tuo iudicio: nihil enim impedio: orationẽ autẽ latinam profecto legendis nostris efficies pleniorem. nec uero hoc arroganter dictum existimari uelim: nam philosophandi scientiam cõcedens multis; quod est oratoris proprium, apte, distincte, ornateq; dicere, quoniã in eo studio ætatem consumpsi, si id mihi assumo, uideor id meo iure quodam modo uendicare. quãobrem

magnopere te hortor mi Cicero, ut non solũ orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui iã se illis ferè æquarunt, studiose legas: uis enim dicendi maior est in illis: sed hoc quoq; colendum est æquabile, et temperatum orationis genus. & id quidem nemini uideo Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroq; in genere laboraret, sequereturq; et illud forense dicendi, et hoc quietum disputandi genus: nisi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum uehemens, dulcis tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit iudicium: utrunq; certe secuti sumus. equidem et Platonem existimo, si genus id forense dicẽdi tractare uoluisset, grauissime, et copiosissime potuisse dicere: & Demosthenem, si illa, quæ à Platone didicerat, tenuisset, & pronunciare uoluisset ornate, splendideq; facere potuisse. eodemq; modo de Aristotele, et Isocrate iudico: quorum uterque suo studio delectatus, contempsit alterum. sed, cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, et multa posthac, ab eo exordiri uolui maxime, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & auctoritati meæ grauissimum. nam, cum multa sint in philosophia et graui & utilia, accurate, copioseq; à philosophis disputata, latissime patere uidentur ea, quæ de officijs tradita ab illis, et præcepta sunt: nulla enim uitæ pars neque publicis, neque priuatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, uacare officio potest: in eoq; colendo sita uitæ est honestas omnis, et in negligendo tur

pitudo . atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum : quis est enim, qui nullis officij præceptis tradendis philosophum se audeat dicere ? sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ, propositis malorum & bonorũ finibus, officiũ omne peruertunt: nam, qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cũ uirtute cõiunctum ; idq;' suis commodis, non honestate metitur; hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate uincatur, fit, ut neq; amicitiam colere possit, nec iustitiam , nec liberalitatem : fortis uero, dolorem summum malum iudicans; aut temperans, uoluptatẽ summum bonũ statuens, esse certe nullo modo potest . quæ quanquã ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat ; tamen sunt à nobis alio loco disputata. hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse uelint, de officio nihil queant dicere: neq; ulla officij præcepta firma, stabilia, cõiuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab ijs, qui solã, aut ab ijs, qui maxime honestatẽ propter se dicant expetendam. itaq; propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniã Aristonis, Pyrrhonis, et Herilli iampridem explosa sententia est: qui tamen haberent ius suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectũ reliquissent, ut ad officij inuentionẽ aditus esset. sequemur igitur hoc quidem tempore, et in hac quæstione potissimum Stoicos, non ut interpretes; sed, ut solemus, è fontibus eorum, iudicio, arbitrioq; nostro, quantum, quoq; modo uidebitur, hauriemus. Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror : om=

nis enim, quæ à ratione suscipitur de aliqua re, institutio debet à definitiõe proficisci; ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur. Omnis de officio duplex est quæstio. unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus uitæ cõfirmari possit. superioris generis huiusmodi exempla sunt: omnia ne officia perfecta sint; nunquid officium aliud alio maius sit; & quæ sunt generis eiusdem. quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea, quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem uitæ communis spectare uidẽtur. de quibus est nobis his libris explicandum. Atq; etiam alia diuisio est officij. nam & medium quoddã officium dicitur, & perfectum. perfectum autem officiũ rectum (opinor) uocemus, quod Græci κατόρθωμα; hoc autem, commune, quod ij καθῆκον uocant. atq; ea sic definiunt, ut, rectum quod sit, id perfectũ officium esse definiant; medium autem officium, id esse dicãt, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. Triplex igitur est, ut Panætio uidetur, consilij capiẽdi deliberatio. nam honestum ne factu sit, an turpe, dubitãt; id quod in deliberationem cadit. in quo considerando, sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. tũ autem inquirunt, aut consultant, ad uitæ commoditatẽ, iucunditatemq;, ad facultates rerum, atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus et se possint iuuare, et suos, conducat id, nec ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. tertium dubitãdi genus est, cum pugnare uidetur cũ honesto id, quod

uidetur esse utile: cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra reuocare ad se uidetur, fit, ut distrahatur in deliberando animus, afferatq; ancipitem curã cogitandi. hac in diuisione, cum præter[illegible]e aliquid maximum uitium in diuidẽdo sit, duo prætermissa sunt: nec enim solum, utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet; sed etiam, duobus propositis honestis, utrũ honestius; itemq;, duobus propositis utilibus, utrum utilius. ita, quam ille triplicem putauit esse rationem, in quinque parte distribui debere reperitur. primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum pari ratione de utili, post de comparatione eorum differendum.

Principio generi animantium omni est à natura tributum, ut se, uitam, corpusq; tueatur, declinetq; ea, quæ nocitura uideantur; omniaq;, quæ sint ad uiuendum necessaria, inquirat, & paret, ut pastum, ut latibula, ut alia eiusdem generis. commune item animantium omnium est coniunctionis appetitus procreandi causa, et cura quædam eorum, quæ procreata sunt. sed inter hominem, & beluam hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum sensu mouetur, ad id solum, quod adest, quodq; præsens est, se accommodat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia, & causas rerum uidet, earumq; progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, rebusq; præsentibus adiungit, atque annectit futuras; facile totius uitæ cursum uidet, ad eam degendam præparat res necessarias: eademq; natura ui rationis hominem cõciliat ho

mini & ad orationis, & ad uitæ ſocietatem; ingeneratq́; in primis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati ſunt; impellitq́;, ut hominum cœtus & celebrari inter ſe, & ſibi obedire uelit; ob easq́; cauſas ſtudeat parare ea, quæ ſuppeditent ad cultum, & ad uictum, nec ſibi ſoli, ſed coniugi, liberis, cæterisq́;, quos charos habeat, tueriq́; debeat. quæ cura exſuſcitat etiam animos, & maiores ad rem gerendũ facit. in primisq́; hominis eſt propria, ueri inquiſitio, atque inueſtigatio. itaque, cum ſumus neceſſarijs negocijs, curisq́; uacui, tum auemus aliquid uidere, audire, ac diſcere; cognitionemq́; rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad bene, beateq́; uiuendum neceſſariam ducimus. ex quo intelligitur, quod uerum, ſimplex, ſincerumq́; ſit, id eſſe naturæ hominis aptiſſimum. huic ueri uidendi cupiditati adiuncta eſt appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene informatus à natura uelit, niſi præcipienti, & docenti, aut utilitatis cauſa iuſte, & legitime imperanti: ex quo animi magnitudo exiſtit, humanarumq́; rerum contemptio. nec uero illa parua uis naturæ eſt, rationisq́;, quòd unum hoc animal ſentit, quid ſit ordo, quid ſit quod deceat in factis dictisq́;, qui modus. itaque eorum ipſorum, quæ aſpectu ſentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, uenuſtatem, conuenientiam partium ſentit. quam ſimilitudinem natura, ratioq́; ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, conſtantiam, ordinem in conſilijs, factisq́; conſeruandum putat; cauetq́;, ne quid indecore, effœminateúe faciat, tum, in omnibus &

opinionibus, et factis ne quid libidinose aut faciat, aut cogitet. quibus ex rebus conflatur, & efficitur, id quod quærimus, honestum; quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quodq; uere dicimus, etiam si à nullo laudetur, laudabile esse natura. Formam quidem ipsam Marce fili & tanquam faciem honesti uides. quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ. Sed omne, quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perspicientia ueri, solertiaq; uersatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendoq; suum cuiq;, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi, atque inuicti magnitudine, ac robore; aut in omnium, quæ fiunt, quæq; dicuntur, ordine, & modo, in quo inest modestia, & temperantia. quæ quatuor quanquam inter se colligata, atque implicita sunt: tamen ex singulis certa officiorum genera nascũtur: uelut ex ea parte, quæ prima descripta est, in qua sapientiam, & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inuentio ueri: eiusq; uirtutis hoc munus est proprium: ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque uerissimum sit, quiq; & acutissime, & celerrime potest & uidere, & explicare rationem, is prudentissimus, et sapientissimus rite haberi solet. quo circa huic, quasi materia, quam tractet, & in qua uersetur, subiecta est ueritas. reliquis autem tribus uirtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parandas, tuendasq;, quibus actio uitæ continetur; ut societas hominum, coniunctioq; seruetur; & animi excellentia, magnitudoq; cum in augendis opibus, utilitatibusq; et sibi, &

ſuis comparandis, tum multo magis in his ipſis deſpi-
ciendis eluceat. ordo autem, & conſtantia, & mode-
ratio, & ea, quæ ſunt his ſimilia, uerſantur in eo ge
nere, ad quod adhibenda eſt actio quædam, non ſo-
lum mentis agitatio: his enim rebus, quæ tractantur
in uita, modum quendam adhibentes, & ordinem,
honeſtatem, & decus conſeruabimus. Ex quatuor au-
tẽ locis, in quos honeſti naturam, uimq́; diuiſimus,
primus ille, qui in ueri cognitione cõſiſtit, maxime na
turam attingit humanam: omnes enim trahimur, &
ducimur ad cognitionis, & ſcientiæ cupiditatem, in
qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare,
neſcire, & decipi, & malum, & turpe ducimus. in
hoc genere & naturali, & honeſto duo uitia uitanda
ſunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisq́;
temere aſſentiamus: quod uitium effugere qui uolet,
(omnes autem uelle debebunt) adhibebit ad conſiderã
das res & tempus, & diligentiã. alterũ eſt uitium,
quòd quidam nimis magnum ſtudiũ, multamq́; ope
ram in res obſcuras, atq; difficiles conferunt, eaſdemq́;
non neceſſarias. quibus uitijs declinatis, quod in rebus
honeſtis, & cognitione dignis operæ, curæq́; ponetur,
id iure laudabitur: ut in aſtrologia C. Sulpitium au-
diuimus, in geometria Sex. Pompeium ipſi cognoui-
mus, multos in dialectica, plures in iure ciuili. quæ om
nes artes in ueri inueſtigatione uerſantur: cuius ſtu-
dio à rebus agendis abduci, contra officiũ eſt: uirtutis
enim laus omnis in actione conſiſtit: à qua tamẽ ſæpe
fit intermiſſio, multiq́; dantur ad ſtudia reditus: tum
agitatio mentis, quæ nũquã acquieſcit, poteſt nos in ſtu

dijs cogitationis & sine opera nostra continere. omnis autem cogitatio, motusq; animi aut in cōsilijs capiēdis de rebus honestis, et pertinētibus ad bene, beateq; uiuēdum, aut in studijs sciētiæ, cognitionisq; uersabitur. ac de primo quidem officij fonte diximus. De tribus autem reliquis, latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos, & uitæ quasi cōmunitas continetur. cuius partes duæ sunt; iustitia, in qua uirtutis splendor est maximus, ex qua boni uiri nominātur; & huic coniuncta beneficentia, quam eādem uel benignitatē, uel liberalitatem appellare licet. Sed iustitiæ primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus iniuria; deinde, ut cōmunibus pro cōmunibus utatur, priuatis autem ut suis. sunt autē priuata nulla natura; sed aut ueteri occupatione, ut qui quondā in uacua uenerūt; aut uictoria, ut qui bello potiti sunt; aut lege, aut pactione, conditione, sorte. ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur, Tusculanus Tusculanorum. similisq; est priuatarum possessionum descriptio. ex quo, quia suum cuiusq; fit eorum, quæ natura fuerāt cōmunia; quod cuiq; obtigit, id quisq; teneat. eo si quis sibi plus appetet, uiolabit ius humanæ societatis. sed quoniā (ut præclare scriptum est à Platone) non nobis solum nati sumus, sed ortus nostri partem patria, partem parentes uendicant, partem amici; atq; (ut placet Stoicis) quæ in terris gignuntur, ad usum hominū omnia creari, homines autem hominū causa esse generatos, ut ipsi inter se alij alijs prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, et cōmunes utilitates in mediū afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus,

tum opera, tũ facultatibus deuincere hominum inter homines societatem. Fundamentum autem iustitiæ est fides, id est dictorum, conuentorũq; constantia, et ueritas. ex quo, quanquam hoc uidebitur fortasse cuipiam durius, tamẽ audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde uerba sint ducta, credamusq;, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem. Sed iniustitiæ duo genera sunt; unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab ijs, quibus infertur, si possint, non propulsant iniuriam: nam qui iniuste impetum in quempiã facit, aut ira, aut aliqua perturbatiõe incitatus, is quasi manus uiolenter uidetur afferre socio: qui autẽ non defendit, nec obsistit, si potest, iniuriæ, tam est in uitio, quàm si parẽtes, aut amicos, aut patriam deserat. Atq; illæ quidem iniuriæ, quæ nocẽdi causa de industria inferuntur, sæpe è metu proficiscuntur, cũ is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne, nisi id alteri fecerit, ipse aliquo afficiatur incõmodo. maximã autẽ partẽ ad iniuriam faciendam aggrediuntur nõ nulli, ut adipiscantur ea, quæ concupierunt: in quo uitio latissime patet auaritia. expetuntur autem diuitiæ tum ad usus uitæ necessarios, tum ad perfruendas uoluptates. in quibus autem maior est animus, in his pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat ullam satis magnã pecuniam esse ei, qui in Rep. princeps uellet esse, qui suis fructibus exercitũ alere nõ posset. delectant etiã magnifici apparatus, uitæq; cultus cum elegantia, et copia. quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. nec uero rei familiaris amplificatio nemini nocẽs uitu

perãda est: sed fugienda semper iniuria. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos iustitiæ capiat obliuio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ'ue cupiditatem inciderint: quod enim est apud Ennium,

Nulla sancta societas, nec fides regni est,

id latius patet: nam quidquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo plerunq; fit tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam seruare societatem. declarauit id modo tempestas C. Cæsaris, qui omnia iura diuina, & humana peruertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. est autem in hoc genere molestum, q in maximis animis, splendidissimis ingenijs plerunq; existunt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates: quo magis cauendum est, ne quid in eo genere peccetur. sed in omni iniustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunq; breuis est, & ad tempus, an consulto, & cogitata fiat iniuria: leuiora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. ac de inferẽda quidem iniuria satis dictum est. Prætermittendæ aũt defensionis, desereendiq; officij plures solent esse causæ: nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt; aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studijs, quibusdam'ue occupationibus sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. itaq; uidendum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum; quòd in ueri inuestigatione uersentur, quodq; ea, quæ plerique uehemẽter expetũt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo du

cant propterea iustos esse: nam dum alterum iustitiæ genus assequũtur, inferenda ne cui noceant iniuria; in alterum incidunt: discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt: itaque eos ne ad Remp. quidẽ accessuros putat, nisi coactos. æquius autẽ erat id uoluntate fieri; nam hoc ipsum ita iustum est, quod recte fit, si est uoluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum suũ se negotium agere dicant, ne facere cuiquam uideantur iniuriam. qui, dum altero iniustitiæ genere uacant, in alterũ incurrunt: deserunt enim uitæ societatẽ, quia nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus iniustitiæ propositis, adiunximus causas utriusq; generis, easq́; res ante cõstituimus, quibus iustitia cõtinetur; facile, quod cuiusq; temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos ualde amabimus, iudicare: est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes humani nihil à se alienum putat. sed tamen, quia magis ea percipimus, atq; sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniũt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quasi longo interuallo interiecto uidemus; aliter de illis, ac de nobis, iudicamus. quo circa bene præcipiunt, qui uetant quidquam agere, quod dubites æquũ sit, an iniquum: æquitas enim lucet ipsa per se, dubitatio autem cogitationem significat iniuriæ. sed incidunt sæpe tẽpora, cum ea, quæ maxime uidentur digna esse iusto homine, eoq́;, quem uirũ bonum dicimus, commutantur, fiuntq́; contraria; ut, non reddere depositum, etiam ne furioso promissum facere, quæq́; pertinẽt ad

veritatem,

ueritatem, & ad fidem, ea negare interdum, et non ser uare, sit iustum: referri enim decet ad ea, quæ propo= sui in principio, fundamenta iustitiæ; primū, ut ne cui noceatur; deinde, ut communi utilitati seruiatur. ea cum tempore commutantur, commutatur officium, ut non semper sit idem: potest enim accidere promissum aliquod, & cōuentum, ut id effici sit inutile uel ei, cui promissum sit; uel ei, qui promiserit: nam si (ut in fa= bulis est) Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecis= set, Theseus filio Hippolito non esset orbatus: ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optauit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. nec promissa igitur seruanda sunt ea, quæ sint ijs, quibus promiseris, inutilia: nec, si plus tibi noceant, quàm illi prosint, cui quidē promise= ris, contra officiū est, maius damnū anteponi minori: ut, si constitueris te cuipiam aduocatum in rem præsen tem esse uenturum, atque interim grauiter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere, quod dixeris; magisq; ille, cui promissum sit, ab officio disce dat, si se destitutum queratur. Iā, illis promissis non stā= dum esse, quis non uidet, quæ coactus quis metu, aut de ceptus dolo promiserit? quæ quidē pleraque iure præ= torio liberantur, non nulla legibus. Existunt etiam in= iuriæ sæpe calumnia quadam, & nimis callida, et ma= litiosa iuris interpretatione. ex quo illud, Summum ius summa iniuria, factum est iam tritū sermone pro= uerbiū. quo in genere etiam in Rep. multa peccantur. ut ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pa= ctæ induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierum es=

ſent pactæ, non noctium induciæ. nec noſter quidem probandus eſt, ſi uerum eſt, Q. Fabium Labeonem, ſeu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri à ſenatu datum, cum ad locum ueniſſet, cum utriſq; ſeparatim locutum, ne cupide quid agerent, nec appeterent, atque ut regredi, quàm progredi mallent: id cum utrique feciſſent, aliquantum agri in medio relictum eſt: itaque illorum fines, ſicut ipſi dixerant, terminauit: in medio relictum quod erat, populo R. adiudicauit. decipere hoc quidem, non iudicare eſt. quocirca in omni re fugienda eſt talis ſolertia. Sunt autem quædam officia etiam aduerſus eos ſeruanda, à quibus iniuriam acceperis: eſt enim ulciſcendi, & puniendi modus: atq; haud ſcio, an ſatis ſit eum, qui laceſſierit, iniuriæ ſuæ pœnitere, ut ipſe ne quid tale poſthac committat, et cæteri ſint ad iniuriam tardiores. Atque in Rep. maxime conſeruanda ſunt iura belli: nam cum ſint duo genera decertandi, unum per diſceptationem, alterũ per uim, cumq; illud proprium ſit hominis, hoc belluarum; confugiendum eſt ad poſterius, ſi uti non licet ſuperiore. quare ſuſcipienda quidem bella ſunt ob eam cauſam, ut ſine iniuria in pace uiuatur: parta autem uictoria conſeruandi ſunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerũt: ut maiores noſtri Tuſculanos, Aequos, Volſcos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiã acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus ſuſtulerunt: nollem Corinthum: ſed credo illos ſecutos opportunitatem loci maxime, ne poſſet aliquando ad bellum faciendum locus ipſe adhortari. mea quidem ſententia, paci, quæ

nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendũ. in quo si mihi obtemperatum esset, si non optimã, at aliquam Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. & cũ ijs, quos ui deuiceris, consulendum est: tum ij, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt, quãuis murum aries percusserit, recipiendi sunt. in quo tantopere apud nostros iustitia culta est, ut ij, qui ciuitates aut nationes deuictas bello in fidem recepissent, earũ patroni essent more maiorum. ac belli quidem æquitas sanctissime fœciali populi R. iure perscripta est: ex quo intelligi potest, nullum bellum esse iustũ, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum ante sit, & indictum. Pompilius Imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tyro militabat. cũ autem Pompilio uideretur unam dimittere legionem, Catonis quoq; filium: qui in eadem legione militabat, dimisit. sed, cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eũ obligaret militiæ sacramento, quia, priore amisso, iure pugnare cum hostibus non poterat. adeo summa erat obseruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis senis est epistola ad Marcum filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à Consule, cũ in Macedonia bello Persico miles esset. monet igitur, ut caueat, ne prælium ineat: negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cũ hoste. equidem illud etiam animaduerto, quòd, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis uocaretur, lenitate uerbi tristitiã rei mitigante: hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quẽ nunc peregrinũ dicimus:

indicant duodecim tabulæ, AVT status dies cum hoste: itemq́; , ADVERSVS hostem æterna auctoritas. quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eũ, qui cum bella geras, tam molli nomine appellare? quanquã id nomen durius efficit iam uetustas: à peregrino enim recessit, et proprie in eo, qui contra ferret arma, remansit. Cum uero de imperio decertatur, belloq́; quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulo ante iustas causas esse bellorũ. sed ea bella, quibus imperij gloria proposita est, minus acerbe gerenda sunt. ut enim, cum ciuiliter contendimus, aliter, si est inimicus, aliter, si competitor; cum altero certamen honoris, & dignitatis est, cum altero capitis, & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara sententia est.

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,
Ferro, non auro uitam cernamus utrique.
Vós'ue uelit, an me regnare hera, quid'ue ferat sors,
Virtute experiamur. & hoc simul accipe dictum:
Quorum uirtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono: ducite: doq́; uolentibus cum magnis dijs.

regalis sanè, & digna Aeacidarum genere sententia. atque etiam, si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides seruanda: ut primo Pu-

nico bello Regulus captus à Pœnis, cum de captiuis com mutandis Romam missus esset, iurassetq; se rediturum, primum, ut uenit, captiuos reddendos in senatu nõ cen suit: deinde, cum retineretur à propinquis, & ab ami cis, ad supplicium redire maluit, quã fidem hosti datã fallere. ac de bellicis quidem officijs satis dictum est. Meminerimus autem, & aduersus infimos iustitiã esse seruandam. est autem infima conditio & fortuna ser uorum: quibus, non male præcipiunt, qui ita iubẽt uti, ut mercenarijs ad operam exigendam, & iusta præben da. Cum autem duobus modis, idest aut ui, aut fraude, fiat iniuria: fraus quasi uulpeculæ, uis leonis uidetur: utrunq; alienissimum ab homine est, sed fraus odio di gna maiore. totius autẽ iniustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cum maxime fallunt, id tamen agunt, ut uiri boni esse uideantur. de iustitia satis di ctum est. Deinceps (ut erat propositum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur. qua quidem nihil est naturæ ho minis accommodatius: sed habet multas cautiones: ui dendum est enim primum, ne obsit benignitas & ijs ip sis, quibus benigne uidebitur fieri, & cæteris: deinde, ne maior benignitas sit, quàm facultas: tum, ut pro digni tate cuique tribuatur: id enim est iustitiæ fundamen tum; ad quam hæc referenda sunt omnia: nam & qui gratificatur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse uelle uideantur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores iudicandi sunt; &, qui alijs nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, ut si in suã rem aliena conuertant. sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris, & gloriæ, qui eripiunt ab alijs, quod

alij largiantur: hiq; arbitrantur se beneficos in suos amicos uisum iri, si locupletent eos quacunque ratione. id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. uidendum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos non debet liberalis uideri: nihil enim est liberale, quod nõ sit idem iustum. Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior est, quàm facultates; quòd, qui benigniores uolũt esse, quàm res patitur, primum in eo peccãt, quòd iniuriosi sunt in proximos: quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. inest autem in tali liberalitate cupiditas rapiendi plerunque, & auferendi per iniuriam, ut ad largiendum suppetant copiæ. uidere etiã licet plerosq; nõ tã natura liberales, quàm quadam gloria ductos, ut benefici uideantur, facere multa, quæ ab ostentatione proficisci magis, quàm à uolũtate uideantur. talis autem simulatio uanitati est coniũctior, quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis. in quo & mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, et animus erga nos, & cõmunitas, ac societas uitæ, & ad nostras utilitates officia ante collata. quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin minus, plures causæ, maioresq; ponderis plus habebunt. quoniam autem uiuitur non cũ perfectis hominibus, pleneq; sapientibus, sed cum ijs in quibus, præclare agitur, si sint simulacra uirtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligẽdũ, in quo aliqua signi=

ficatio uirtutis appareat; colendum autẽ esse ita quen
que maxime, ut quisque maxime uirtutibus his leniori
bus erit ornatus, modestia, temperantia, ac ipsa, de qua
iam multa dicta sunt, iustitia: nam fortis animus, &
magnus in homine nõ perfecto, nec sapiente feruentior
plerunque est: illæ uero uirtutes bonum uirum uiden
tur potius attingere. atque hæc in moribus considerẽ-
tur. De beneuolentia autem, quam quisque habeat er
ga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tri-
buamus, à quo plurimum diligimur, sed beneuolentiã
non adolescentulorum more, ardore quodam amoris,
sed stabilitate potius, & constantia iudicemus. sin erũt
merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia; maior
quædam cura adhibenda est: nullum enim officium re
ferenda gratia magis necessarium est. quòd si ea, quæ
acceperis utenda, maiore mensura, si modo possis, iubet
reddere Hesiodus: quidnam beneficio prouocati facere
debemus? an non imitari agros fertiles, qui multo plus
afferunt, quàm acceperunt? etenim si in eos, quos spera
mus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre:
quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? nam
cum duo genera liberalitatis sint, unum dãdi beneficij,
alterum reddẽdi: demus, nec ne, in nostra potestate est;
non reddere uiro bono non licet, si modo id facere pos
sit sine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt
delectus habẽdi: nec dubium, quin maximo cuiq; plu-
rimum debeatur. in quo tamen in primis, quo quisq;
animo, studio, beneuolentia fecerit, ponderandum est:
multi enim multa faciunt temeritate quadam, sine iu
dicio, uel modo, in omnes, uel repentino quodam, quasi

ueto, impetu animi incitati. quæ beneficia æque magna non sunt habēda, atq; ea, quæ iudicio, cōsiderate, cōstanterq; delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, si cætera paria sunt, hoc maxime officij est, ut quisq; maxime opis indigeat, ita ei potissimū opitulari. quod contra fit à plerisq;: à quo enim plurimum sperant, etiam si ille his non eget, tamen ei potissimum inseruiunt. Optime autem societas hominum, coniunctioq; seruabitur. si ut quisque erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ naturæ principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetēdum altius uidetur. est enim primum, quod cernitur in uniuersi generis humani societate. eius autem uinculum est ratio, & oratio, quæ docēdo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines, coniungitq; naturali quadam societate. neque ulla re longius absumus à natura ferarum: in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus, iustitiam, æquitatem, bonitatē non dicimus: sunt enim rationis, & orationis expertes. ac latissime quidē patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est. in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est seruanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum; è quibus ipsis cætera sic obseruentur, ut in Græcorum prouerbio est amicorum omnia esse communia. omnia autem communia hominum uidentur ea, quæ sunt generis eiusdem, quod ab Ennio positum in una re, transferri per multas potest:

Vt homo, qui erranti comiter monstrat uiam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit,
Vt nihilo minus ipsi luceat, cum illi accenderit.

una enim ex re satis præcipitur, ut, quidquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique, uel ignoto. ex quo sunt illa communia, non prohibere aquam profluentem; pati ab igne ignem capere; si quis uelit consilium, fidele deliberanti dare. quæ sunt ijs utilia, qui accipiunt; danti non molesta. quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. sed quoniam copiæ paruæ singulorum sunt; eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: uulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennij finem: Nihilo minus ut ipsi luceat: ut facultas sit, qua in nostros simus liberales. Gradus autem plures sunt societatis hominum: ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdem gentis, nationis, linguæ; qua maxime homines coniunguntur: interius etiam est, eiusdem esse ciuitatis: multa sunt enim ciuibus inter se cõmunia, forum, fana, porticus, uiæ, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines præterea, & familiaritates, multæq; cum multis res, rationesq; contractæ. arctior uero colligatio est, societas propinquorum: ab illa enim immensa societate humani generis, in exiguum, angustumq; concluditur. nam cum sit hoc natura commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi; prima societas in ipso est coniugio, proxima in liberis, deinde una domus communia omnia. id autem est principium urbis, et quasi seminariũ Reip. sequuntur fratrum coniunctiones, post consobrinorum, sobri-

norumq; : qui cum una domo iam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias, exeunt. sequuntur connubia, & affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. quæ propagatio, & soboles, origo est Rerump. sanguinis autem coniunctio, & beneuolentia deuincit charitate homines: magnum est enim eadem habere monimenta maiorum, eisdem uti sacris, sepulchra habere communia. sed omniũ societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quàm cum uiri boni, moribus similes, sunt familiaritate coniuncti: illud enim honestũ, quod sæpe diximus, etiam si in alio cernimus, tamen nos mouet, atq; illi, in quo id inesse uidetur, amicos facit. & quanquam omnis uirtus nos ad se allicit, facitq;, ut diligamus, in quibus ipsa inesse uideatur; tamẽ iustitia, & liberalitas id maxime efficit. nihil autem est amabilius, nec copulantius, quàm morum similitudo bonorum: in quibus enim eadem studia sunt, eædemq; uoluntates, in his fit, ut æque quisq; altero delectetur, ac se ipso: efficiturq; id, quod Pythagoras uult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficijs ultro, citroq; datis, acceptisq; quæ mutua, & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma deuinciuntur societate. sed, cum omnia ratione, animoq; lustraueris, omnium societatũ nulla est gratior, nulla carior, quàm ea, quæ cum Rep. est unicuique nostrum. chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates patria una complexa est. pro qua quis bonus dubitet mortẽ oppetere, si ei sit profuturus? quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam,

& in ea funditus delenda occupati & sunt, & fuerunt. sed si contentio quædam, & cōparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officij; principes sunt patria, & parentes, quorum beneficijs maxime obligati sumus; proximi liberi, totaq; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium; deinceps bene conuenientes propinqui, quibus communis etiā plerunq; fortuna est. quamobrem necessaria uitæ præsidia debentur ijs maxime quos ante dixi: uita autem, uictusq; communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdū etiam obiurgationes in amicis uigent maxime; estq; ea iucundissima amicitia, quam similitudo morum coniugauit. Sed in his omnibus officijs tribuendis, uidendum erit, quid cuiq; maxime necesse sit, & quid quisq; nobiscum, uel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. ita non ijdē erunt necessitudinum gradus, qui & temporum. suntq; officia, quæ alijs magis, quàm alijs, debeantur: ut, uicinum citius adiuueris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem: at si lis in iudicio sit, propinquum potius, & amicum, quàm uicinum defenderis. hæc igitur, & talia circunspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatioq; capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, et addendo, deducendoq; uidere, quæ reliqui summa fiat, ex quo, quantum cuiq; debeatur, intelligas. sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamuis artis præcepta perceperint, quidquā magna laude dignum sine usu, et exercitatione consequi possunt: sic officij conseruādi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipsi; sed rei

magnitudo usum quoque, exercitationemq; desiderat. atq; ab ijs rebus, quæ sunt in iure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortũ est officium, satis ferè diximus. Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus honestas, officiumq; manaret, splendidissimum uideri, quod animo magno, elatoq;, humanasq; res despiciente factum sit. itaque in probris maxime in promptu est, si quid tale dici potest:

Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem,
Illaque uirgo uiri: & , si quid huiusmodi:
Salmaci da spolia sine sanguine, & sudore.

contraq; in laudibus; quæ magno animo, & fortiter, excellenterq; gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniore ore laudamus. hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle: hinc noster Cocles, hinc Decij, hinc Cn. & P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilesq; alij: maximeq; ipse populus R. animi magnitudine excellit. declaratur aũt studiũ bellicæ gloriæ, ꝙ statuas quoq; uidemus ornatu ferè militari. sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis, & laboribus, si iustitia uacat, pugnatq; non pro salute communi, sed pro suis commodis, in uitio est: non enim modo id uirtutis non est, sed potius immanitatis omnẽ humanitatem repellentis. itaq; probe definitur à Stoicis fortitudo, cum eam uirtutem esse dicũt propugnantem pro æquitate. quo circa nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidijs, & malitia laudem est adeptus: nihil enim honestum esse potest, quod iustitia uacat. præclarum igitur Platonis illud: non so-

lum, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda; uerum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. itaque uiros fortes, & magnanimos, eosdem bonos, & simplices, ueritatis amicos, minimeq; fallaces esse uolumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. sed illud odiosum est, quòd in hac elatione, & magnitudine animi facillime pertinacia, & nimia cupiditas principatus innascitur: ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatũ esse cupiditate uincendi; sic ut quisque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime uult princeps omnium esse uel potius solus esse. difficile autem est, cũ præstare omnibus cõcupieris, seruare æquitatẽ, quæ est iustitiæ maxime propria. ex quo fit, ut neq; disceptatione uinci se, nec ullo publico, ac legitimo iure patiantur: existuntq; in Rep. plerunque largitores, et factiosi, ut opes quammaximas consequantur, & sint ui potius superiores, quàm iustitia pares. sed quo difficilius, hoc præclarius: nullum enim est tempus, quod iustitia uacare debeat. fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. uera autẽ, & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat, principemq; esse mauult, quàm uideri: etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis uiris non est habendus. facillime autem ad res iniustas impellitur, ut quisque est altissimo animo & gloriæ cupido. qui locus est sanè lubricus, quòd uix inue-

nitur, qui laboribus susceptis, periculisq; aditis, nõ quasi mercedem rerũ gestarum desideret gloriam. Omnino fortis animus, & magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum despiciẽtia ponitur, cum persuasum sit nihil hominẽ, nisi quod honestum, decorũq; sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere, nulliq; neq; homini, neq; perturbationi animi, nec fortunæ succũbere. altera est res, ut, cum ita sis affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illas quidem, et maxime utiles, sed ut uehemẽter arduas, plenasq; laborum. & periculorum, tũ causa uitæ, tum multarum rerũ, quæ ad uitam pertinent. harum rerum duarum splendor omnis, et amplitudo est, addo etiam utilitatem, in posteriore: causa autẽ, et ratio efficiens magnos uiros est in priore: in eo enim est illud, quod excellentes animos, et humana contẽnentes facit. id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id, quod honestũ sit, bonum iudices, et ab omni animi perturbatione liber sis: nam & ea, quæ eximia plerisque, et præclara uidentur, parua ducere, eaq; ratione stabili, firmaq; cõtemnere, fortis animi, magniq; dicendum est; et ea, quæ uidentur acerba, quæ multa, et uaria in hominũ uita, fortunaq; uersantur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapiẽtis, robusti animi est, magnæq; constantiæ. non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eũ frangi cupiditate; nec, qui inuictum se à labore præstiterit, uinci à uoluptate. quamobrem & hæc uitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas: nihil enim est tam angusti animi, tamq; parui, quàm amare diuitias: nihil

honestius, magnificentius, quàm pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam, liberalitatemq; conferre. cauenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi: eripit enim libertatem, pro qua magnanimis uiris omnis debet esse contentio. nec uero imperia expetenda, ac potius non accipiēda interdum, aut deponenda non nunquam. uacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiā ægritudine, & uoluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas animi adsit, & securitas, quæ afferat tum constantiam, tum etiam dignitatem. multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes à negocijs publicis se remouerunt, ad ociumq; perfugerunt. in his & nobilissimi philosophi, longeq; principes, & quidam homines seueri, & graues nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: uixeruntq; nonnulli in agris, delectati re sua familiari. his idem propositum fuit, quod & regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur, cuius proprium est sic uiuere, ut uelis. quare, cum hoc commune sit potentiæ cupidorum cum ijs, quos dixi, ociosis; alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & suo, & paruo. in quo quidem neutrorum omnino contemnēda est sententia: sed & facilior, & tutior, & minus alijs grauis, aut molesta uita est ociosorum, fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem, amplitudinemq; aptior eorum, qui se ad Remp. & ad magnas res gerendas accommodauerunt. quapropter & his forsitan concedendum sit Remp. non capessentibus, qui excellēti ingenio, doctrinæ sese dedi=

derunt; & ijs qui aut ualetudinis imbecillitate, aut ali qua grauiore causa impediti, à Rep. recesserunt, cũ eius administrandæ potestatem alijs, laudemq́; concederent. quibus autem talis nulla est causa, si despicere se dicant ea, quæ pleriq; admirentur, imperia, et magistratus, his non modo non laudi, uerum etiam uitio dandum puto. quorum iudicium in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed uidentur labores, & molestias tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam, timere, & infamiam: sunt enim, qui in rebus contrarijs parum sibi constent; uoluptatem seuerissime contemnant, in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia; atque ea quidem non satis constanter. sed ijs, qui habent à natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt, & gerenda Resp. est: nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem Remp. nihil minus quàm philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, et despicientia adhibenda est rerum humanarum, quam sæpe dico, et tranquillitas animi, atque securitas: si quidem nec anxij futuri sunt, & cum grauitate, constantiaq́; uicturi. quæ eo faciliora sunt philosophis, quo minus patent multa in eorum uita, quæ fortuna feriat; et quo minus multis rebus egent; et quia, si quid aduersi eueniat, tã grauiter cadere non possunt. quocirca nõ sine causa maiores motus animorum concitantur: maioraq́; efficienda Remp. gerentibus, quàm quietis, quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & uacuitas

cuitas ab angoribus. ad rem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modo consideret, quàm illa res honesta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. in quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatem. in omnibus autem negotijs prius, quàm aggrediare, adhibenda est præparatio diligens. sed cum plerique arbitrentur res bellicas maiores esse, quàm urbanas; minuenda est hæc opinio: multi enim bella sæpe quæsiuerunt propter gloriæ cupiditatem; atque in magnis animis, ingenijsq; id plerunque contingit, eoq; magis si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. uere autem si uolumus iudicare, multæ res extiterunt urbanæ maiores, clarioresq;, quàm bellicæ. quamuis enim Themistocles iure laudetur, & sit eius nomen, quàm Solonis, illustrius; citeturq; Salamis clarissimæ testis uictoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis, ei, quo primum constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud, iudicandum est: illud enim semel profuit, hoc semper proderit ciuitati: hoc consilio leges Athenien sium, hoc maiorum instituta seruantur. & Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adiuuerit: at ille adiuuit Themistoclem: est enim bellum gestum consilio senatus eius, qui à Solone erat constitutus. licet eadem de Pausania, Lysandroq; dicere. quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmoniorum dilatatum putatur, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ conferendi sunt; quin etiam ob has ipsas causas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. mihi quidem neque, pueris nobis,

M. Scaurus C. Mario, neque, cum uersaremur in Rep. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere uidebatur: parua enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. nec plus Africanus: singularis & uir, & imperator, in excidenda Numantia Reip. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica priuatus, cum Ti. Gracchum interemit. quanquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione: attingit enim & bellicam, quoniam ui, manuq; confecta est. sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano sine exercitu. illud autem optimum est, in quo me inuadi solere ab inuidis, & improbis audio:

Cedant arma togæ: concedat laurea linguæ.

ut enim alios omittam, nobis Remp. gubernantibus nonne togæ arma cessere? neque enim in Rep. periculum fuit grauius unquam, nec maius otium. ita consilijs, diligentiaq; nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ipsa ceciderunt. quæ res igitur gesta est unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? licet enim Marce fili apud te gloriari, ad quem & hæreditas huius gloriæ, & factorum imitatio pertinet. mihi quidem certe uir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius multis audientibus hoc tribuit, ut diceret frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in Rep. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his, operæ, studijq; ponendum est: omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso, magnificoq; quærimus, animi efficitur, non corporis uiribus. exercendum tamen est corpus, & ita afficiendum, ut obedire consilio, rationiq; possit in

exequendis negotijs, & in labore tolerando. honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura, & cogitatione. in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati Reip. præsunt, quàm qui bella gerunt. itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, non nunquam etiam illata, ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum: in quo etiam mortui ualuit auctoritas. quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo: sed cauendum, ne id bellandi magis fuga, quàm utilitatis ratione faciamus. bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsita uideatur. fortis uero animi, & constantis est non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deijci, ut dicitur; sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere. quanquam hoc animi, illud etiam ingenij magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquanto ante constituere, quid accidere possit in utranque partem; & quid agendum sit, cum quid euenerit; nec committere aliquid, ut aliquando dicendum sit, non putaram. hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consilioq; fidentis. temere autem in acie uersari, & manu cum hoste confligere, immane quiddã, & belluarum simile est. sed, cum tempus est, necessitasq; postulat, decertandum manu est, & mors seruituti, turpitudiniq; anteponenda. De euertendis autem, diripiendisq; urbibus ualde illud considerandum est, ne quid temere, ne quid crudeliter fiat. idq; est uiri magnanimi, rebus agitatis punire sontes, multitudinem conseruare, in omni fortuna recta, atque honesta retinere: ut enim sunt (quemadmodum supra dixi) qui urbanis rebus bel=

licas anteponunt; ſic reperias multos, quibus periculoſa, & callida conſilia quietis cogitationibus ſplendidiora, & maiora uideantur. nunquam omnino periculi fuga committendum eſt, ut imbelles, timidiq; uideamur: ſed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis ſine cauſa: quo nihil poteſt eſſe ſtultius. quapropter in adeundis periculis conſuetudo imitanda medicorum eſt, qui leuiter ægrotantes leuiter curant, grauioribus autem morbis periculoſas curationes, & ancipites adhibere coguntur. quare in tranquillo tempeſtatem aduerſam optare, dementis eſt: ſubuenire autem tempeſtati quauis ratione, ſapientis, eoq; magis, ſi plus adipiſcere re explicata boni, quàm addubitata mali. periculoſæ autem rerum actiones partim ijs ſunt, qui eas ſuſcipiunt; partim Reip. itemq; alij de uita, alij de gloria, & beneuolentia ciuium in diſcrimen uocantur. promptiores igitur debemus eſſe ad noſtra pericula, quàm ad communia, dimicareque paratius de honore, & gloria, quàm de cæteris commodis. inuenti autem multi ſunt, qui non modo pecuniam, ſed uitam etiam profundere pro patria parati eſſent; ijdem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere uellent, ne Rep. quidem poſtulante: ut Callicratidas, qui, cum Lacedæmoniorum dux eſſet Peloponneſiaco bello, multaque feciſſet egregie, uertit ad extremum omnia, cum conſilio non paruit eorum, qui claſſem ab Arginnuſis remouendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. quibus ille reſpondit; Lacedæmonios, claſſe illa amiſſa, aliam parare poſſe; ſe fugere ſine ſuo dedecore non poſſe. atque hæc quidem Lacedæmonijs plaga mediocris fuit, illa peſtifera, qua, cum Cleom

brotus inuidiam timens, temere cum Epaminunda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. quanto Q. Maximus melius? de quo Ennius:

Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postq;, magisq; uiri nunc gloria claret.

quod genus peccandi uitandum est etiam in rebus urbanis: sunt enim, qui, quod sentiunt, etiam si optimum sit, tamen inuidiæ metu non audent dicere. Omnino, qui Reip. præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: unum, ut utilitatem ciuium sic tueantur, ut, quidquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: alterum, ut totum corpus Reip. curent; ne, dum partem aliquam tuentur, reliquias deserant: ut enim tutela, sic procuratio Reip. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissi, gerenda est. qui autem parti ciuium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in ciuitatem inducunt, seditionem, atque discordiam: ex quo euenit, ut alij populares, alij studiosi optimi cuiusque uideantur, pauci uniuersorum. hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ, in nostra Rep. non solum seditionis, sed pestifera etiam bella ciuilia. quæ grauis & fortis ciuis, in Rep. dignus principatu fugiat, atque oderit, tradetq; se totum Reip. neque opes, aut potentiam consectabitur, totamq; eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. nec uero criminibus falsis in odium aut inuidiam quenquam uocabit: omninoq; ita iustitiæ, honestatiq; adhærescet, ut, dum eam conseruet, quamuis grauiter offendat, mortem appetat potius, quã deserat illa, quæ dixi. miserrima est omnino ambitio, honorumq;

contentio. de qua præclare apud eundem est Platonem: similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius Remp. administret, ut, si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. idemq; præcepit, ut eos aduersarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo iudicio tueri Remp. uelint: qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio. Nec uero audiendi, qui grauiter irascendum inimicis putant, idq; magnanimi, & fortis uiri esse censent. nihil enim laudabilius, nihil magno, & præclaro uiro dignius placabilitate, atq; clementia. In liberis uero populis, & iuris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quæ dicitur; ne, si irascamur aut intempestiue accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem, & odiosam incidamus. & tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur Reipub. causa seueritas, sine qua administrari ciuitas non potest. omnis autem & animaduersio, & castigatio contumelia uacare debet, neque ad eius, qui punit aliquem, aut uerbis castigat, sed ad Reipub. utilitatem referri. Cauendum est etiam, ne maior pœna, quàm culpa sit; &, ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo: nunquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium, & parum: quæ placet peripateticis, & recte placet, modo ne laudarent iracundiam, & dicerent utiliter à natura datam. illa uero omnibus in rebus repudianda est: optandumq;, ut ii, qui præsunt Reipub. legum similes sint: quæ ad puniendum non iracundia,

ſed æquitate ducuntur. Atque etiam in rebus proſperis, & ad uoluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam magnopere, faſtidium, arrogantiamq; fugiamus: nam ut aduerſas res, ſic ſecundas immoderate ferre, leuitatis eſt: præclaraque eſt æquabilitas in omni uita, & idem ſemper uultus, eademq; frons: ut de Socrate, item de Caio quoque Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum Regem, rebus geſtis, & gloria ſuperatum à filio, facilitate uero, & humanitate uideo ſuperiorem fuiſſe: itaque alter ſemper magnus, aleer ſæpe turpiſſimus fuit: ut recte præcipere uideantur, qui monent, ut, quanto ſuperiores ſimus, tanto nos ſummiſſius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem ſuum ſolitum ait dicere; ut equos propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultanteis domitoribus tradere ſoleant, ut his facilioribus poſſint uti, ſic homines ſecundis rebus effrenatos, ſibiq; præfidentes tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, ut perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem, uarietatemq; fortunæ. Atque etiam in ſecundiſſimis rebus maxime eſt utendum conſilio amicorum: hisq; etiam maior, quàm ante, tribuenda eſt auctoritas: iiſdemq; temporibus cauendum eſt, ne aſſentatoribus pateſaciamus aures, nec adulari nos ſinamus. in quo falli facile eſt: tales enim nos eſſe putamus, ut iure laudemur: ex quo naſcuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis uerſantur erroribus. ſed hæc quidem hactenus. Illud autem ſic eſt iudicandum, maximas geri res, & maximi animi ab iis, qui Remp. regant, quòd eorum

adminiſtratio latiſſime pateat, ad plurimoſq; pertineat. eſſe autem magni animi, & fuiſſe multos, etiam in uita ocioſa, qui aut inueſtigarent, aut conarentur magna quædam, ſeſeq; ſuarum rerum finibus continerent; aut interiecti inter philoſophos, & eos, qui Remp. adminiſtrarent, delectarentur re ſua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludétes ab eius uſu ſuos, potiuſq; & amicis impartientes, & Reip. ſi quando uſus eſſet. quæ primum bene parata ſit, nulloq; turpi quæſtu, neque odioſo: tum quamplurimis, modo dignis, ſe utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parſimonia: nec libidini potius, luxuriæq;, quàm liberalitati, & beneficentiæ pateat. hæc præſcripta ſeruantem licet magnifice, grauiter, animoſeque uiuere, atque etiam ſimpliciter, fideliter, uitæq; hominum amice ſequitur, ut de illa reliqua parte honeſtatis dicendum ſit, in qua uerecundia, & quaſi quidam ornatus uitæ, temperantia & modeſtia, omniſq; ſedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur, hoc loco continetur id, quod dici latine decorum poteſt: græce enim πρέπον dicitur. huius uis eſt ea, ut ab honeſto non queat ſeparari: nam &, quod decet, honeſtum eſt; &, quod honeſtum eſt, decet. qualis autem differentia ſit honeſti, & decori, facilius intelligi, quàm explanari poteſt: quidquid enim eſt, quod deceat, id tum apparet, cum antegreſſa eſt honeſtas: itaque non ſolum in hac parte honeſtatis, de qua hoc loco diſſerendum eſt, ſed etiam in tribus ſuperioribus, quid deceat, apparet: nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere, quod agas, conſiderate; omniq; in re, quid ſit ueri, uidere, & tueri decet: con

traq́; falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quam delirare, & mente captum esse. & iusta omnia decora sunt; iniusta omnia contra, ut turpia sic indecora. similis est ratio fortitudinis: quod enim uiriliter, animoq́; magno fit, id dignum uiro, & decorum uidetur; quod contra, id ut turpe, sic indecorum. quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum, & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu: est enim quiddam, idq́; intelligitur in omni uirtute, quod deceat: quod cogitatione magis à uirtute potest, quàm re separari. ut enim uenustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à ualetudine; sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum quidem illud est cum uirtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. est autem eius descriptio duplex: nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate uersatur; & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. atque illud superius sic ferè definiri solet: decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse uelint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperantia appareat cum specie quadam liberali. hæc ita intelligi a philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur, de quo alio loco plura dici solent. sed tum seruare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, & fit, & dicitur: ut, si aut Aeacus, aut Minos diceret, ODERINT, dum metuant; aut,

NATIS sepulcrum ipse est parens;

indecorum uideretur, quòd eos fuisse iustos accepimus. at Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna persona oratio. sed poetæ, quid quenque deceat, ex persona iudicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiaq; animantium reliquorum. quocirca poetæ in magna uarietate personarum, etiam uiciosis quid conueniat, & quid deceat, uidebunt: nobis autem cum à natura constantiæ, moderationis, temperantiæ, uerecundiæ partes datæ sint, cumq; eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduersus homines geramus; efficitur, ut & illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm late fusum sit, appareat, & hoc, quod spectatur in uno quoque genere uirtutis: ut enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipso, ꝙ inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt; sic hoc decorum, quod elucet in uita, mouet approbationem eorum, quibuscum uiuitur, ordine, & constantia, moderatione dictorum omnium, atque factorum. adhibenda est igitur quædam reuerentia aduersus homines, & optimi cuiusq;, & reliquorum: nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est: sed etiam omnino dissoluti. est autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iustitiam, & uerecundiam. iustitiæ partes sunt, non uiolare homines: uerecundiæ, non offendere: in quo maxime perspicitur uis decori. his igitur expositis, quale sit id quod decere dicimus, intellectum puto. Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet uiam, quæ deducit ad cõuenientiam

conſeruationemq́; naturæ : quam ſi ſequemur ducem , nunquam aberrabimus;ſequemurq́; & id,quod acutum, & perſpicax natura eſt , & id quod ad hominum ſocietatem accommodatum ; & id, quod uehemens, atq; forte. ſed maxima uis decori in hac ineſt parte , de qua diſputamus , neque enim ſolum corporis , qui ad naturam apti ſunt, ſed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati ſunt.Duplex eſt enim uis animorum , atq; naturæ. una pars in appetitu poſita eſt ; quæ eſt ὁρμὴ græce ; quæ hominem huc, & illuc rapit : altera in ratione ; quæ docet, & explanat , quid faciendum, fugiendumq́; ſit. ita fit, ut ratio præſit,appetitus uero obtemperet . omni autem actio uacare debet temeritate,& negligentia; nec uero agere quidquam,cuius non poſſis cauſam probabilem reddere : hæc eſt enim ferè deſcriptio officij. Efficiendum autem eſt, ut appetitus rationi obediant,eamq́; neq; præcurrant, nec propter pigritiam,aut ignauiam deſerant ; ſintq́; tranquilli,atq; omni perturbatione animi careant. ex quo elucebit omnis conſtantia,omniſq́; moderatio.nam qui appetitus longius euagantur,et tanquã exultantes ſiue cupiendo,ſiue fugiendo non ſatis à ratione retinentur,hi ſine dubio finem,et modum tranſeunt : relinquunt enim,& abijciunt obedientiam, nec rationi parent , cui ſunt ſubiecti lege naturæ . à quibus non modo animi perturbantur , ſed etiam corpora. licet ora ipſa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua,aut metu commoti ſunt, aut uoluptate nimia geſtiunt : quorum omnium uultus,uoces, motus, ſtatuſq́; mutantur. ex quibus illud intelligitur (ut ad officij formam reuertamur) appetitus omnes contrahendos,ſe-

dandoq́;, excitandamq́; esse animaduersionem, & diligentiam, ut ne quid temere, ac fortuitu, inconsiderate, negligenterq́; agamus: neque enim ita generati à natura sumus, ut ad ludum, & iocum facti esse uideamur, sed ad seueritatem potius, & ad quædam studia grauiora, atque maiora. ludo autem, & ioco uti illis quidem licet, sed, sicut somno & quietibus cæteris, tum, cũ grauibus, serijsq́; rebus satisfecerimus. ipsumq́; genus iocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum, & facetum esse debet: ut enim pueris non omnem licentiam ludẽdi damus, sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena; sic in ipso ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat. duplex omnino est iocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum: alterum elegans, urbanũm, ingeniosum, facetum. quõ genere non modo Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaque multorum facete dicta; ut ea, quæ à sene Catone sunt collecta, quæ uocantur ἀποφθέγματα. facilis igitur est distinctio ingenui, & illiberalis ioci. alter est, si tempore fit, ac remisso animo, libero dignus: alter ne homine quidem, si rerum turpitudini adhibetur uerborum obscœnitas. ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatiq́; uoluptate in aliquam turpitudinem delabamur. suppeditant autem & campus noster, & studia uenandi honesta exempla ludendi. sed pertinet ad omnem officij quæstionem semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisq́; bestijs antecedat: illæ enim sentiunt, nisi uoluptatem, ad eamq́; feruntur omni impetu: hominis autem mens discendo ali=

apophthe mata

tur, & cogitando semper aliquid aut inquirit, aut agit, uidendiq́; , & audiendi delectatione ducitur. quin etiam, si quis est paulo ad uoluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulo erectior, quamuis uoluptate capiatur, occultat, & dissimulat appetitum uoluptatis, propter uerecundiam. ex quo intelligitur corporis uoluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eamq́; contemni, & reijci oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat uoluptati, diligenter ei tenendum esse modum eius fruendæ. itaque uictus, cultusq́; corporis ad ualetudinem referantur, & ad uires, non ad uoluptatem. atque etiam, si considerare uolumus, quæ sit in natura excellentia, & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuria, & delicate, ac molliter uiuere; quamq́; honestum, parce, continenter, seuere, sobrieq́;. intelligendum est etiam, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo, quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæq́; eius, qua antecellimus bestijs, à qua omne honestum, decorumq́; trahitur, & ex qua ratio inueniendi officij exquiritur: altera autem, quæ proprie singulis est tributa: ut enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios enim uidemus uelocitate ad cursum, alios uiribus ad luctandum ualere; itemq́; in formis. alijs dignitatem inesse, alijs uenustatem) sic & in animis existunt etiam maiores uarietates. erat in L. Crasso, & L. Philippo multus lepos, maior etiam, magisq́; de industria in C. Cæsare L. filio. at ijsdem temporibus in M. Scauro, & in M. Druso adolescente singularis seueritas, in C. Lælio multa hilaritas, in eius

familiari Scipione ambitio maior, uita tristior. de Græcis autem dulcem & facetum, festiuiq; sermonis, atque in omni ratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominauerunt, Socratem accepimus; contra Pythagoram, & Periclem summam auctoritatem consecutos sine ulla hilaritate. callidum Annibalem ex Pœnorum, ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus, facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. in quo genere Græci Themistoclem Atheniensem, & Pheræum Iasonem cæteris anteponunt. in primisq; uersutum, & callidum factum Solonis: qui, quo & tutior uita eius esset, & plus aliquanto Reip. prodesset, furere se simulauit. sunt his alij multum dispares, simplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidijs agendum putant, ueritatis cultores, fraudis inimici: itemq; alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deseruiant, dum, quod uelint, consequantur: ut Syllam, & M. Crassum uidebamus. quo in genere uersutissimum, & patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus; contraq; Callicratidam, qui præfectus classis proximus post Lysandrum fuit. itemq; in sermonibus, alium quidem uidemus, quanuis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse uideatur. quod in Catulo & in patre, & in filio, idemq; & in Q. Mutio Mancino uidimus. audiui & ex maioribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica; contraq; patrem eius, illum, qui Tiberij Gracchi conatus perditos uindicauit, nullam comitatem habuisse sermonis; nec non Xenocratem quidem seuerissimum philosophorum, ob eamq; rem ipsam magnum, clarumq; fuisse. innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morumq;, mi-

nime tamen uituperandorum. admodum autem tuenda ſunt ſua cuique non uitioſa, ſed tamen propria, quo faci= lius decorum illud, quod quærimus, retineatur: ſic enim eſt faciendum, ut contra naturam uniuerſam nihil conte= damus; ea tamen conſeruata, propriam naturam ſequa= mur; ut, etiam ſi ſint alia grauiora, atque meliora, tamē nos ſtudia noſtra naturæ regula metiamur: neque enim naturæ attinet repugnare, nec quidquam ſequi, quod aſ= ſequi nequeas. ex quo magis emergit, quale ſit decorum illud: ideo quia nihil decet inuita (ut aiunt) Minerua, id eſt aduerſante, & repugnante natura. omnino, ſi quid= quam eſt decorum, nihil eſt profecto magis, quàm æquabi litas uniuerſæ uitæ, tum ſingularum actionum: quam conſeruare non poſſis, ſi aliorum naturam imiteris, omit= tas tuam: ut enim ſermone eo debemus uti, qui notus eſt nobis, ne, ut quidam, græca uerba inculcantes, iure opti= mo rideamur; ſic in actiones, omnemq́; uitam nullam di= ſcrepantiam conferre debemus. atque hæc differentia na= turarum tantam habet uim, ut non nunquam mortem ſi= bi ipſi alius conſciſcere debeat, alius in eadem cauſa non debeat: non enim alia in cauſa M. Cato fuit, alia cæteri, qui ſe in Africa Cæſari tradiderunt: atqui cæteris forſi= tan uitio datum eſſet, ſi ſe interemiſſent, propterea quòd eorum uita lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem, cum incredibilem tribuiſſet natura grauitatem, eamq́; ipſe perpetua conſtantia roboraſſet, ſemperq́; in pro poſito, ſuſceptoq́; conſilio permanſiſſet, moriendum po= tius, quàm tyranni uultus aſpiciendus, fuit. quàm mul= ta paſſus eſt Vlyſſes in illo errore diuturno, cum & mu= lieribus (ſi Circe, & Calypſo mulieres appellandæ ſunt)

Inseruiret, & in omni sermone omnibus affabilem se esse uellet; domi uero & contumelias seruorum, ancillarumq; pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perueniret. at Aiax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quàm illa perpeti ab alio maluisset. quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisq; habeat sui; eaq; moderari, nec uelle experiri, quàm se aliena deceant: id enim quenque decet, quod est cuiusque suum maxime. suum igitur quisq; noscat ingenium, acremq; se & uitiorum, & bonorum suorum iudicem præbeat; ne scenici plus, quàm nos, uideantur habere prudentiæ: illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt: qui enim uoce freti sunt, Epigonos, Medeamq;; qui gestu, Menalippam, Clytemnæstram: semper Rupilius, quem ego memini, Antiopam, non sæpe Aesopus Aiacem. ergo histrio hoc uidebit in scena, quod non uidebit sapiens in uita? ad quas igitur res aptissimi erimus, in ijs potissimum elaborabimus. sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenij non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decore, at quàminimum indecore facere possimus: nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm ut uitia fugiamus. Ac duabus his personis, quas supra dixi, tertia adiungitur; quam casus aliquis, uel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsis iudicio nostro accommodabimus: nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaq;, quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur; ipsi autem quã personam gerere uelimus, à nostra uoluntate proficiscitur: itaque se alij ad philosophiam, alij ad ius ciuile, alij

ad eloquentiam

ad eloquẽtiam applicant, ipſarumq́; uirtutum in alia alius mauult excellere: quorum uero patres, aut maiores in aliqua gloria præſtiterunt, eorum pleriq; in hoc genere laudis ſtudent excellere; ut Q. Mutius P. filius in iure ciuili, Pauli filius Africanus in re militari. quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam; ut hic idem Africanus eloquẽtia cumulauit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus Cononis filius; qui, cum belli laude non inferior fuiſſet quàm pater, ad eam laudem, doctrinæ, et ingenij gloriam adiecit. fit autem interdum, ut non nulli omiſſa imitatione maiorum, ſuum quoddã inſtitutum conſequantur: maximeq; in eo plerunq; elaborant ij, qui magna ſibi proponunt, obſcuris orti parẽtibus. hæc igitur omnia, cum quærimus quid deceat, cõplecti animo, & cogitatione debemus. In primis autem conſtituendum eſt, quos uos, et quales eſſe uelimus, & in quo genere uitæ. quæ deliberatio eſt omniũ difficillima: ineunte enim adoleſcentia, cũ ineſt maxima imbecillitas conſilij, tunc id ſibi quiſq; genus ætatis degendæ conſtituit, quod maxime adamauit: itaq; ante implicatur aliquo certo genere, curſuq́; uiuendi quàm potuit, quod optimum eſſet, iudicare. nam quòd Herculem Prodicus dicit (ut eſt apud Xenophontem) cum primum pubeſceret, quod tempus à natura ad deligendũ quam quiſque uiam uiuendi ſit ingreſſurus, datũ eſt, exiſſe in ſolitudinem atq; ibi ſedẽtem diu ſecum, multumq́; dubitaſſe, cũ duas cerneret uias, unam uoluptatis, alteram uirtutis, utram ingredi melius eſſet: hoc Herculi Iouis ſatu edito potuit fortaſſe cõtingere; no-

bis non item, qui imitamur, quos cuique uisum est, atq; ad eorum studia, institutaq; impellimur. plerunq; autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem, moremq; deducimur. alij multitudinis iudicio feruntur, quæq; maiori parti pulcherrima uidentur, ea maxime exoptant. non nulli tamen siue felicitate quadam, siue bonitate naturæ, siue parentum disciplina, rectam uitæ secuti sunt uiam. illud autem maxime rarum genus eorum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut utraque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum uitæ cursum sequi uellent. in qua deliberatione ad suam cuiusque naturam cõsilium est omne reuocandum: nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quisq; natus est, ut supra dictum est, quid deceat, exquirimus; tum in tota uita constituenda multo est eius rei cura maior adhibẽda, ut cõstare in uitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. ad hanc autem rationem quoniã maximã uim natura habet, fortuna proximam, utriusq; omnino ratio habẽda est in deligendo genere uitæ, sed naturæ magis: multo enim & firmior est, & constantior: ut fortuna non nunquam ipsa mortalis cum immortali natura pugnare uideatur. qui igitur ad naturæ suæ non uitiosæ genus, consiliũ uitæ omne contulerit, is cõstantiam teneat: id enim maxime decet. nisi forte se errasse intellexerit in deligendo genere uitæ. quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morũ, institutorumq; mutatio est. eam igitur mutationem, si tempora adiuuabunt, facilius, cõmodiusq; faciemus, sin minus, sensim

erit,pedetentimq́; facienda:ut amicitias, quæ minus de
lectent,& minus probentur,magis decere censent sapié
tes sensim dissuere,quàm repente præcidere. commuta=
to autem genere uitæ,omni ratione curandum est,ut id
bono cõsilio fecisse uideamur. Sed quoniam paulo ante
dictum est,imitandos esse maiores:primum illud exce=
ptum sit,ne uitia sint imitanda:deinde, si natura non
ferret,ut quædam imitari possint; ut superioris Africa
ni filius,qui hunc Paulo natum adoptauit,propter infir
mitatem ualetudinis non tam potuit patris similis esse,
quàm ille fuerat sui: si igitur non poterit siue causas
defensitare,siue populum concionibus tenere,siue bella
gerere; illa tamen præstare debebit, quæ erũt in ipsius
potestate,iustitiã,fidem,liberalitatem,modestiam,tempe
rantiam;quo minus ab eo id,quod desit,requiratur. op=
tima autẽ hæreditas à patribus traditur liberis,omniq́;
patrimonio præstantior,gloria uirtutis, rerumq́; gesta=
rum: cui dedecori esse, nefas, & uitium iudicandum
est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus
tribuuntur,aliaq; sunt iuuenum, alia seniorum: ali=
quid etiam de hac distinctione dicendum est. Est igitur
adolescentis,maiores natu uereri, ex hisq́; eligere opti=
mos,& probatissimos,quorũ cõsilio, atq; auctoritate ni
tatur:ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituen=
da,& regenda prudentia est. maxime autem hæc ætas
à libidinibus arcenda est, exercendaq; in labore, pa=
tientiaq́; & animi,& corporis,ut eorum & in bellicis,
& ciuilibus officijs uigeat industria. atque etiam cum
relaxare animos,& dare se iucunditati uolent,caueant
intemperãtiam, meminerint uerecundiæ: quod erit fa=

cilius, si eiusmodi quoq; rebus maiores natu interesse uelint. Senibus autem labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ uidentur: danda uero opera, ut amicos, & iuuentutem, et maxime Rēp. consilio, et prudentia quamplurimum adiuuent. nihil autem magis cauendum est senectuti, quàm ne lāguori, desidiæq; se dedat. luxuria uero cū omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. sin autem et libidinū intemperantia accesserit, duplex malum est, ꝙ & ipsa senectus cōcipit dedecus, et facit adolescentium impudentiorem intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum est, de magistratum, de priuatorū; de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam ciuitatis, debereq; eius dignitatatem, et decus sustinere, seruare leges, iura describere, ea fidei suæ cōmissa meminisse. Priuatū autem oportet æquo, et pari cum ciuibus iure uiuere, neq; summissum, & abiectum, neq; se efferentem; tum in Rep. ea uelle, quæ tranquilla, & honesta sint: talem enim & sentire, & bonum ciuē dicere solemus. Peregrini autem & incolæ officium est, nihil præter suum negotiū agere, nihil de alio inquirere, minimeq; in aliena esse Rep. curiosum. ita ferè officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, et quid aptū sit personis, temporibus, ætatibus. nihil est autē, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilioq; capiēdo seruare constantiam. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, et dictis, in corporis denique motu, et statu cernitur, idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto (difficilius ad elo-

quendum, ſed ſatis erit intelligi) in his autẽ tribus con tinetur cura etiam illa, ut probemur ab ijs, cum qui= bus, & apud quos uiuamus: his quoq; de rebus pauca dicantur. Principio, corporis noſtri magnam natura ipſa uidetur habuiſſe rationem: quæ formam noſtrã, reliquamq; figuram, in qua eſſet ſpecies honeſta, eã po ſuit in promptu; quæ autem partes corporis ad natu= ræ neceſſitatem datæ aſpectum eſſet deformem habi= turæ, atq; turpem, eas contexit, atque abdidit. hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata eſt hominũ uerecundia: quæ enim natura occultauit, eadẽ omnes, qui ſana mente ſunt, remouent ab oculis; ipſiq; neceſſi tati, dant operam, ut quamoccultiſſime pareant; qua= rumq; partium corporis uſus ſunt neceſſarij, eas neq; partes, neque earum uſus ſuis nominibus appellant; quodq; facere non turpe eſt, modo occulte, id dicere ob ſcœnum eſt: itaque nec actio rerum illarum aperta, petulantia uacat, nec oratio obſcœnitate. nec uero au= diendi ſunt Cynici, aut ſi qui fuerũt Stoici penè Cyni ci, qui reprehendunt, et irrident, ꝙ ea, quæ turpia re non ſunt, uerbis flagitioſa dicamus; illa autem, quæ tur pia ſint, nominibus appellemus ſuis. latrocinari, frau= dare, adulterari re turpe eſt, ſed dicitur non obſcœne: liberis dare operam, re honeſtum eſt; nomine obſcenũ: pluraque in eam ſententiam ab eiſdem cõtra uerecun diam diſputantur. nos autem naturam ſequamur, et ab omni, quod abhorret ab ipſa oculorũ, auriumq; cõ probatione, fugiamus. ſtatus, inceſſus, ſeſſio, accubatio, uultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. quibus in rebus duo ſunt maxime fugiẽda, ne quid ef

fœmina tũ, aut molle; aut ne quid durũ, aut rusticum sit. nec uero histrionibus, oratoribusq; cõcedendum est, ut ijs hæc apta sint, nobis dissoluta. scenicorũ quidem mos tantam habet à uetere disciplina uerecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo: uerẽtur enim, ne, si quo casu euenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decore. nostro quidem more cum parentibus puberes filij, cum soceris quidem generi non lauantur. retinenda est igitur huius generis uerecundia, præsertim natura ipsa magistra, & duce. Cũ autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero uenustas sit, in altero dignitas: uenustatem muliebrem ducere debemus, dignitatem uirilem. Ergo & à forma remoueatur omnis uiro non dignus ornatus, & huic simile uitium in gestu, motuq; caueatur: nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, et histrionum nonnulli gestus ineptijs non uacant, et in utroque genere, quæ sunt recta, & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. adhibenda est præterea munditia non odiosa, neque exquisita nimis, tantum quæ fugiat agrestem, & inhumanam negligentiam. eadem ratio est habenda uestitus: in quo, sicut in plerisq; rebus, mediocritas optima est. cauendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut similes põparum ferculis esse uideamur: aut in festinatiõibus suscipiamus nimias celeritates: quæ cum fiunt, anhelitus mouẽtur, uultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiã. sed multo etiam magis elaborandũ est, ne animi motus à natu

ra recedát:quod assequemur,si cauebimus, ne in per=
turbationes,atq; exanimationes incidamus, & si attē
tos animos ad decori conseruationē tenebimus. motus
autē animorū duplices sunt,alteri cogitationis,alteri ap
petitus.cogitatio in uero exquirēdo maxime uersatur:
appetitus impellit ad agendum.curādum est igitur;ut
cogitatione ad res quamoptimas utamur,appetitū ra=
tioni obedientem præbeamus.Et quoniā magna uis ora
tionis est,eademq; duplex,altera cōtentionis, altera ser
monis:cōtentio disceptationibus tribuatur iudiciorū,
concionum,senatus;sermo in circulis,disputationibus,
congressionibus familiariū uersetur,persequatur etiā
conuiuia.contentionis præcepta rhetorum sunt, nulla
sermonis.quanquam haud scio,an possint hæc quoque
esse.sed discentium studijs inueniuntur magistri. huic
autem qui studeant,sunt nulli.rhetorum turba refer
ta omnia.quanquam quæ uerborum sententiarumq;
præcepta sunt,eadem ad sermonē pertinebunt. sed cū
orationis iudicem uocem habeamus,in uoce autē duo
sequamur,ut clara sit,ut suauis: utrunque omnino a
natura petendum est;uerum alterū exercitatio auge
bit,alterum imitatio presse loquentiū,et leniter. quid
fuit in Catulis,ut eos exquisito iudicio putares uti lite
rarum? quanquam erant literati : sed & alij:hi autē
optime uti lingua latina putabātur.sonus erat dulcis:
literæ neq; expressæ, neq; oppressæ; ne aut obscurum
esset,aut nimis putidum.sine contentione uox nec lā
guēs,nec canora.uberior oratio L.Crassi,nec minus fa
ceta:sed bene loquendi de Catulis opinio nō minor. sa
le uero conditus,& facetijs Cæsar,Catuli patris frater,

uicit omnes;ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum, sermone uinceret. in omnibus igitur his elaborandum est,si in omnibus,quod deceat,exquirimus.sit igitur hic sermo, in quo Socratici maxime excellunt,lenis minimeq; pertinax:insit in eo lepos: nec uero,tanquam in possessionem suā uenerit,excludat alios;sed cum reliquis in rebus, tum in sermone cōmuni, uicissitudine nonnunquam utendum putet. ac uideat in primis,quibus de rebus loquatur;si serijs, seueritatem adhibeat;si iocosis, leporem.in primis prouideat,ne sermo uitiū aliquod indicet inesse moribus. quod maxime tum solet euenire,cum studiose de absentibus detrahendi causa aut per ridiculum ,aut seuere, maledice,contumelioseq; dicitur.habentur autem plerunq; sermones aut de domesticis negocijs, aut de Rep. aut de artium studijs, & doctrina.danda igitur opera est,ut,etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio sed utcunque aderūt res: neque enim ijsdem de rebus,nec in omni tempore,nec similiter delectamur. animaduertendum est etiam ,quatenus sermo delectationē habeat,&,ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus.sed quoniam in omni uita rectissime præcipitur,ut perturbationes fugiamus, idest motus animi nimios,rationi nō obtemperantes:sic eiusmodi motibus sermo debet uacare; ne aut ira existat. aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat.maximeq; curandū est,ut eos,quibuscū sermonem cōferimus,et uereri,et diligere uideamur. Obiurgationes etiam non nunquam incidunt necessariæ:in quibus utendum est fortasse et uocis con=

tentione maiore, et uerborum grauitate acriore. id agendum etiam, ut ea facere non uideamus irati, sed, ut ad urendum, et secandum medici, sic nos ad hoc genus castigandi raro, inuitiq; ueniamus, nec unquã, nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina: sed tamen ira procul absit, cũ qua nihil recte fieri, nihil considerate potest. magna autem ex parte clementi castigatione licet uti, grauitate tamẽ adiuncta, ut seueritas adhibeatur, et contumelia repellatur. atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est, ipsius causa, qui obiurgetur, susceptum esse. Rectũ est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere: quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea neq; constanter fieri possunt, nec ab ijs, qui adsunt, approbari. deforme etiam est de se ipso prædicare, falsa præsertim, et cum irrisione audiẽtium imitari militem gloriosum. et quoniam omnia persequimur, uolumus quidem certe; dicendum est etiam, qualem hominis honorati, et principis domum placeat esse. cuius finis est usus: ad quem accomodanda est ædificandi descriptio: et tamen adhibenda dignitatis, commoditatisq; diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia Consul factus est, honori fuisse accepimus, quòd præclaram ædificasset in Palatio; & plenam dignitatis domum: quæ cum uulgo uiseretur, suffragata domino, nouo homini ad consulatum putabatur. hanc Scaurus demolitus, accessionem adiunxit ædibus. itaque ille in suam domum Consulatum primus intulit: hic summi, et clarissimi uiri filius

In domum multiplicatam non repulsam solũ retulit, sed ignominiam, & calamitatem: ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærẽda; nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. & ut in cæteris habẽda ratio non sui solũ, sed etiam aliorum, sic in domo clari hominis, in quam et hospites multi recipiendi, & admittenda hominũ cuiusq; generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis: aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo, et maxime, si aliquãdo alio domino solita est frequẽtari: odiosum est enim, cũ à prætereuntibus dicitur; O domus antiqua, heu quàm dispari dominaris domino: quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cauẽdum est etiam, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumptu, & magnificentia prodeas. quo in genere multum mali etiã in exemplo est: studiose enim plerique, præsertim in hac parte, facta principũ imitantur: ut L. Luculli summi uiri uirtutem quis? quàm multi uillarum magnificentiam imitati sunt? quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatẽ reuocãdus: eademq; mediocritas ad communẽ usum, cultumq; uitæ referenda est. sed hæc hactenus. In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil est ad officia conseruãda accommodatius; deinde, ut animaduertatur, quanta illa res sit, quam efficere uelimus; neu minor, ne'ue maior cura, & opera suscipiatur, quàm causa postulet: tertium est, ut caueamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem speciem, & dignitatem, moderata sint. modus autem est optimus, decus ipsum tene=

re,de quo ante diximus,nec progredi longius. horum autem trium præstantissimũ est,appetitum obtemperare rationi. Deinceps de ordine rerum,& temporum opportunitate dicendum est.hæc autem scientia continet eã,quam Græci εὐταξίαν nominant,non hãc, quã interpretamur modestiam:quo in uerbo modus inest. sed illa est εὐταξία,in qua intelligitur ordinis conseruatio.itaque,ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis, ut modestia sit scientia earũ rerum,quæ agentur,aut dicentur,loco suo collocãdarũ. itaque uidetur eadem uis ordinis,et collocationis fore: nam & ordinem sic definiunt,compositionem rerum aptis,& accommodatis locis:locum autẽ actionis, opportunitatẽ temporis esse dicunt.tempus autem actionis opportunum,græce εὐκαιρία,latine appellatur occasio.sic fit,ut modestia hæc, quam interpretamur ita, ut dixi,scientia sit opportunitatis idoneorum ad agẽdum temporũ.sed potest eadem esse prudentiæ diffinitio:de qua principio diximus.hoc autẽ loco de moderatione,& temperantia, & alijs similibus uirtutibus quærimus.itaque,quæ erant prudentiæ propria,suo loco dicta sunt:quæ autem harum uirtutum,de quibus iam dudum loquimur,quæ pertinẽt ad uerecundiã, & ad eorum approbationem,quibuscũ uiuimus, nũc dicenda sunt. Talis est igitur ordo actionum adhibendus,ut,quemadmodum in oratione cõstanti,sic in uita omnia sint apta,et inter se cõueniẽtia.turpe est enim, ualdeq; uitiosum,in re seuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. bene Pericles, cum haberet collegam in Pretura Sophoclem,hiq; de

communi officio conuenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissetq; Sophocles, ò puerũ pulchrũ Pericle: at enim, Pericles, Prætorem Sophocle decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. atque hoc idem Sophocles si in athletarum approbatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. tanta uis est & loci, & temporis, ut si quis, cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, nõ reprehẽdatur: at hoc idem si in cõuiuio faciat, inhumanus uideatur inscitia temporis. sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut si quis in foro cãtet, aut si qua est alia magna peruersitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta desiderant: quæ autem parua uidentur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab his est diligentius declinandum. ut in fidibus, aut in tibijs, quãuis paulum discrepent, tamẽ id à sciente animaduerti solet: sic uiuendum est in uita, ne forte quid discrepet; uel multo etiam magis, quo maior, & melior actionum, quàm sonorum concentus est: itaque, ut in fidibus musicorum aures uel minima sentiunt, sic nos, si acres, ac diligentes iudices esse uolumus, animaduersoresq; uitiorum, magna intelligimus sæpe ex paruis. ex oculorum obtutu, superciliorum aut remissione, aut cõtractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex cõtentione uocis, ex summissione, ex cæteris similibus facile iudicabimus, quid apte eorũ fiat, quid ab officio, naturáq; discrepet. quo in genere non est incommodum, quale quodq; eorum sit, ex alijs iudicare; ut, si quid dedeceat in illis, uitemus

& ipsi: fit enim nescioquo modo, ut magis in aliis cer-
namus, quàm in nobismet ipsis, si quid delinquitur. ita
que facillime corriguntur illi in discendo, quorũ uitia
imitantur emendandi causa magistri. nec uero alie-
num est ad eligenda, quæ dubitationem afferunt,
adhibere doctos homines, uel etiã usu peritos, et, quid
his de uno quoq; genere officij placeat, exquirere: ma-
ior enim pars eò ferè deferri solet, quò à natura ipsa
deducitur. in quibus uidendũ est non modo, quid quis
que loquatur; sed etiam, quid quisq; sentiat; atque
etiam, de qua causa quisque sentiat. ut enim pictores,
& ij, qui signa fabricant, & uero etiam poetæ suum
quisque opus à uulgo cõsiderari uult, ut, si quid repre
hendendũ sit à pluribus, id corrigatur, hiq; et secũ, &
cum alijs, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic alio-
rum iudicio permulta nobis & facienda, et non facien
da; & mutanda, et corrigenda sunt: quæ uero more
aguntur, et institutis ciuilibus, de his nihil est præcipiẽ
dum: illa enim ipsa præcepta sunt: nec quenquam hoc
errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus
contra morem, consuetudinemq; ciuilem fecerint, locu
ti'ue sint, idem sibi arbitretur licere. magnis illi, et di-
uinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum
uero ratio tota est eijcienda: est enim inimica uerecun
diæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum.
eos autem, quorum uita perspecta in rebus honestis, at
que magnis est, de Rep. sentientes, ac bene meritos, aut
merentes, aliquo honore, aut imperio affectos obserua
re, et colere debemus; tribuere etiam multũ senectuti,
cedere ijs, qui magistratũ habebunt; habere delectum

ciuis,& peregrini;in ipso quoquæ peregrino,priuatim ne,an publice uenerit.ad summam(ne agam de singulis) communem totius generis hominum conciliationẽ, & consociatiõem colere,tueri,seruare debemus.iam de artificijs,& quæstibus,qui liberales habẽdi,qui sordidi sint,hæc ferè accepimus.primum improbantur ij quæstus,qui in odia hominum incurrunt; ut portitorũ, & fœneratorũ.illiberales autem,& sordidi quæstus mercenariorum omnium,quorũ operæ,nõ quorũ artes emuntur:est enim in illis ipsa merces auctoramẽtum seruitutis.sordidi etiam putãdi,qui mercantur à mercatoribus,quod statim uẽdant:nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur, nec uero quidquam est turpius uanitate . opificesq; omnes in sordida arte uersantur. nec uero quidquã ingenuum potest habere officina;minimeq; artes probandæ,quæ ministræ sunt uoluptatũ; Cetarij, lanij, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terentius . adde his , si placet , unguentarios , saltatores,totumq; ludum talarium. quibus autem artibus aut prudentia maior inest, aut nõ mediocris utilitas quæritur, ut medicina,architectura,ut doctrina rerum honestarum;hæ sunt ijs,quorum ordini conueniunt, honestæ. mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est: sin magna,& copiosa,multa undique apportans, multisq; sine uanitate impartiens,non est admodum uituperanda:atque etiam.si satiata quæstu, uel contenta potius,ut sæpe ex alto in portũ,ex ipso portu se in agros, possessionesq; contulerit,uidetur iure optimo posse laudari. omniũ autem rerum, ex quibus aliquid exquiritur, nihil est agricultura melius, nil uberius,nil dul-

cius, nil libero homine dignius. de qua quoniam in Catone Maiore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt. Sed ab ijs partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum uidetur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio, & comparatio, de duobus honestis utrum honestius: qui locus à Panætio est prætermissus. nam cum omnis honestas manet à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis; hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur, necesse est. placet igitur aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducantur: idq; hoc argumento confirmari potest, quòd, si contigerit ea uita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copijs ditetur; quamuis ea, quæ cognitione digna sunt, summo ocio secum ipse consideret, & contempletur, tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem uidere non possit, excedat è uita. princepsq; omnium uirtutum est illa sapientia, quam σοφίαν Græci uocát: prudentiam enim, quam Græci φρόνησις dicunt, aliam quãdam intelligimus, quæ est rerum expetendarum, fugiẽdarumq; scientia: illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est diuinarum, atque humanarum, scientia: in qua continetur deorum, & hominum communitas, & societas ipsorum inter ipsos. ea si maxima est, ut certe; necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum: etenim cognitio, contemplatioq; naturæ manca quodam modo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur, ea uero actio in hominum

commodis tuendis maxime cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani: ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsa ostẽdit, & indicat: quis est enim tam cupidus perspicienda, cognoscendáq; rerum natura, ut, si ei tractanti, contemplantiq; res cognitione dignissimas subito sit allatum periculum, discrimenq; patriæ, cui subuenire, opitulariq; possit, non illa omnia relinquat, atque abijciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur; atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit? quibus rebus intelligitur, studijs, officijsq; scientiæ præponẽda esse officia iustitiæ: quæ pertinet ad hominum utilitatem: qua nihil homini debet esse antiquius. atque illi, quorum studia, uitaque omnis in rerum cognitione uersata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & cõmodis non recesserunt: nã & erudierunt multos, quo meliores ciues, utilioresq; rebus suis publicis essent; ut Thebanum Epaminundam Lysis Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multiq; multos: nosq; ipsi, quicquid ad Remp. attulimus, (si modo aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctoribus, atq; doctrina instructi ad eam & ornati accessimus. neque solum uiui, atque præsentes studiosos discendi erudiũt, atque docẽt, sed hoc idem etiam post mortem monimentis literarũ assequuntur: nec enim locus ullus prætermissus est ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinã Reip. ꝑtineret, ut otium suum ad nostrum negotium cõtulisse uideantur. ita illi ipsi doctrinæ studijs, et sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem, suam, sapientiam, pru

dentiam,

dentiam, intelligentiamq; potissimum conferunt. ob eã etiam causam eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quàm uel acutissime sine eloquentia cogitare; quod cogitatio in se ipsa uertitur, eloquentia uero complectitur eos, quibuscum communitate iuncti sumus. atque, ut apum examina non fingendorum fauorum causa cõgregantur, sed, cum congregabilia natura sint, fingunt fauos: sic homines, ac multo etiam magis natura congregati, adhibent agendi, cogitandi'q; solertiam. itaque nisi ea uirtus, quæ cõstat ex hominibus tuendis, idest ex societate generis humani, attingat rerum cognitionem, soliuaga cognitio, & ieiuna uideatur: itemq; magnitudo animi, remota cõmunitate, coniunctioneq; humana, feritas sit quædam, & immanitas. ita fit, ut uincat cognitionis studium consociatio hominum, atque communitas. nec uerum est, quod dicitur à quibusdam, propter necessitatẽ uitæ, quòd ea, quæ natura desideraret, consequi sine alijs, atque efficere non possemus, iccirco istam esse cum hominibus communitatem, & societatem; quòd, si omnia nobis, quæ ad uictum, cultumq; pertinent, quasi uirgula diuina (ut aiunt) suppeditarentur, tum optimo quisq; ingenio, negotijs omnibus omissis, totum se in cognitione, & scientia collocaret. non est ita: nam & solitudinem fugeret, & socium studij quæreret; tum docere, tum discere uellet, tum audire, tum dicere. ergo, omne officium, quod ad coniunctionem hominum, & ad societatem tuendam ualet, anteponendum est illi officio, quod cognitione, & scientia continetur. illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maxime est apta naturæ, sit etiam moderatio-

ni, modestiæq; semper anteponenda. non placet: sunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea ne conseruandæ quidem patriæ causa sapiens facturus sit. ea Posidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscœna, ut dictu quoq; uideátur turpia. hæc igitur non suscipiet quisquam Reip. causa, nec Resp. quidem pro se suscipi uolet. sed hæc commodius se res habet, quòd non potest accidere tempus, ut intersit Reip. quidquam illorum facere sapientem. quare sapientem. quare hoc quidem effectum sit in officijs deligendis, hoc genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate: etenim cognitionem, prudentiamq; sequetur considerata actio: ita fit, ut, considerate agere, pluris sit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus: patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quod cuique sit præponendum, uidere. in ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus, quod cuique præstet, intelligi possit; ut prima dijs immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestum ne, an turpe sit; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. hic locus à Panætio est (ut supra dixi) prætermissus. sed ad reliqua pergamus.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER II.

q

Vemadmodum officia ducerentur ab honeſtate, Marce fili, atq; ab omni genere uirtutis, ſatis explicatũ arbitror libro ſuperiore. ſequitur, ut hæc officiorũ genera perſequar, quæ pertinẽt ad uitæ cultum, & ad earũ rerum, quibus utũtur homines, facultatem, ad opes, ad copias. in quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum, ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, ſi pauca prius de inſtituto, ac de iudicio meo dixero. Quanquam enim libri noſtri complures non modo ad legendi, ſed etiã ad ſcribendi ſtudium excitauerint: tamen interdum uereor, ne quibuſdam bonis uiris philoſophiæ nomẽ ſit inuiſum, mirenturq; in ea tantũ me operæ & temporis ponere. ego autem, quàm diu Reſp. per eos regebatur, quibus ſe ipſa cõmiſerat, omnes meas curas, cogitationesq; in eam conferebam. cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque eſſet uſquã cõſilio, aut auctoritati locus, ſocios deniq; tuendæ Reip. ſummos uiros amiſiſſem; nec me angoribus dedi, quibus eſſem confectus, niſi ijs reſtitiſſem; nec rurſum indignis homine docto uoluptatibus. atque utinam Reſp. ſtetiſſet, quo cœperat, ſtatu, nec in homines non tam cõmutandarum rerum, quàm euertendarum cupidos incidiſſet: primum enim, ut ſtante Rep. facere ſolebamus, in agendo plus, quàm in ſcribendo operæ poneremus; de=

inde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. cum autem Reip. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ conticuerunt forenses, & senatoriæ. nihil autem agere cum animus non posset, in ijs studijs ab initio uersatus ætatis, existimaui honestissime molestias deponi posse, si me ad philosophiam retulissem. cui cum multum adolescens discendi causa temporis tribuissem, postea quàm honoribus inseruire cœpi, meq; totum Reip. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat amicorum, & Reip. temporibus. id autem omne consumebatur in legendo: scribendi otium non erat. maximis igitur in malis hoc tantum boni assecuti uidemur, ut ea literis mandaremus, quæ nec satis erãt nota nostris, & erant cognitione dignissima: quid est enim per deos optabilius sapientia? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius; hanc qui expetunt igitur, philosophi nominãtur: nec quidquam aliud est philosophia, si interpretari uelis, quàm studium sapientiæ. sapientia autem est (ut à ueteribus philosophis definitum est) rerum diuinarum, & humanarum, causarumq;, quibus hæ res continentur, scientia. cuius studium qui uituperat, haud sane intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet. nam siue oblectatio quæritur animi, requiesq; curarũ, quæ conferri cum eorum studijs potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet, & ualeat ad bene, beateq; uiuendum; siue ratio constãtiæ, uirtutisq; quæritur. aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur. nullam dicere maximarum rerum artem esse,

cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium, atque in maximis rebus errantiũ. si autem est aliqua disciplina uirtutis; ubi ea quæretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? sed hæc, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius solent disputari: quod alio quidem libro fecimus. hoc autem tempore tantum nobis declarãdum fuit, cur orbati Reip. muneribus ad hoc nos studium potissimum cõtulissemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis, quærentibus, satis ne constanter facere uideamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen & alijs de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officij persequamur. Quibus uellem satis cognita esset nostra sententia: non enim sumus ij, quorum uagetur animus errore, nec habeat unquam, quid sequatur: quæ enim esset ista mẽs, uel quæ uita potius, non solum disputandi, sed etiam uiuẽdi ratione sublata? nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes alia probabilia, contra alia improbabilia esse dicimus. quid est ergo, quod me impediat ea, quæ mihi probabilia uideãtur, sequi; quæ contra, improbare; atque affirmandi arrogantiam uitare, fugere temeritatem, quæ à sapientia dissidet plurimum? contra autem omnia disputatur à nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex utraq; parte causarum esset facta contẽtio. sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligẽter. Tibi autẽ mi Cicero, quanquã in antiquissima, nobilissimaq; philosophia Cratippo auctore uersaris, ijs simillimo, qui ista præclara pepererũt; tamen hæc nostra,

finitima ueſtris, ignota eſſe nolui. ſed iam ad inſtituta pergamus. Quinque igitur rationibus propoſitis officij perſequendi, quarum duæ ad decus, honeſtatéq; pertinent, duæ ad commoda uitæ, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi iudiciũ, ſi quando ea, quæ dixi pugnare inter ſe uiderentur; honeſtatis pars perfecta eſt, quam quidem tibi cupio eſſe notiſſimam. hoc autẽ, de quo nunc agimus: id ipſum eſt, quod utile appellatur. in quo uerbo lapſa cõſuetudo deflexit de uia, ſenſimq; eò deducta eſt, ut ab honeſto utile ſecerneret, & conſtitueret honeſtum aliquod, quod utile nõ eſſet; et utile, quod nõ honeſtũ: qua nulla pernicies maior hominum uitæ potuit afferri. ſumma quidem auctoritate philoſophi ſeuere ſanè atq; honeſte hæc tria genera cõfuſa, cogitatione diſtinguũt: quidquid enim iuſtum ſit, id utile etiam eſſe cenſent; itemq;, quod honeſtũ idem eſſe iuſtũ: ex quo efficitur, ut quidquid honeſtum ſit, idem ſit utile. quod qui parum proſpiciunt, hi ſæpe uerſutos homines, & callidos admirantes, eorũ malitiam, ſapientiam iudicant. quorum error eripiendus eſt; omniſq; opinio ad eam ſpem traducẽda, ut honeſtis conſilijs, iuſtiſq; factis, nõ fraude, et malitia ſe intelligant ea, quæ uelint, conſequi poſſe. quæ ergo ad uitam hominum tuendam pertinent, partim ſunt inanimata, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignũtur è terra, ut alia eiuſdem generis; partim animalia, quæ habent ſuos impetus, & rerum appetitus. eorum autem alia rationis expertia ſunt, alia ratione utentia. expertes rationis ſunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum uſum, atq;

uitam. ratione autem utentium duo genera ponũtur: unum deorum, alterum hominum. deos placatos pietas efficiet, & sanctitas. proxime autem, et secundũ deos, homines hominibus maxime utiles esse possunt. earũq; iterum rerum, quæ noceant, & obsint, eadẽ diuisio est. sed quia deos nocere non putant, his exceptis homines hominibus plurimũ obesse, uel prodesse arbitrãtur: ea enim ipsa, quæ inanimata diximus, pleraq; sunt hominum, effecta operis: quæ nec haberemus, nisi manus, et ars accessisset; nec his sine hominum administratione uteremur: neq; enim ualetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuumq; reliquorum perceptio, & conseruatio sine opera hominum, ulla esse potuisset. iam uero & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, et earum, quibus egeremus, inuectio certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerẽtur. eademq; ratione nec lapides exciderentur à terra ad usum nostrum necessarij, nec ferrũ, aurum, æs, argẽtum effoderetur penitus abditum, sine hominum labore, & manu. tecta uero, quibus & frigorum uis pelleretur, & calorum molestiæ sedarẽtur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea subuenire, si aut ui tẽpestatis, aut terræ motu, aut uetustate cecidissent, nisi cõmunis uita ab hominibus harũ rerũ auxilia petere didicisset? adde ductus aquarũ, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos: quæ nõ sine hominum opere habere possemus. ex quibus omnibus, multisq; alijs perspicuũ est, qui fructus, quæq; utilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimatæ percipiãtur,

eas nos nullo modo ſine hominũ manu, atq; opera ca-pere potuiſſe. qui deniq; ex beſtijs fructus, aut quæ cõmoditas, niſi homines adiuuarent, percipi poſſet? nam et qui principes inueniendi fuerunt, quẽ ex quaq; bellua uſum habere poſſemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore ſine hominũ opera aut paſcere equos, aut domare, aut tueri, aut tempeſtiuos fructus ex his capere poſſemus: ab eiſdemq; et ea, quæ nocent, interficiũtur, &, quæ uſui poſſunt eſſe, capiuntur. quid enumerem artiũ multitudinem, ſine quibus uita omnino nulla eſſe potuiſſet? quis enim agris ſubueniret? quæ eſſet oblectatio ualẽtium, qui uictus, aut cultus, niſi tã multæ nobis artes miniſtrarent? quibus rebus exculta hominum uita tantũ deſtitit à uictu, et cultu beſtiarũ. urbes uero ſine hominũ cœtu non potuiſſent nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges, moresq; cõſtituti, tũ iuris æqua deſcriptio, certaq; uiuẽdi diſciplina; per quas bene, beateq; uiuitur. quas res & mãſuetudo animorũ cõſecuta, et uerecũdia eſt: effectũq; eſt, ut eſſet uita munitior, atq; ut dãdo, et accipiendo, permutãdisq; facultatibus, et cõmodis nulla re egeremus. longiores hoc loco ſumus, quàm neceſſe eſt: quis eſt enim, cui nõ perſpicua ſint illa, quæ pluribus uerbis à Panætio commemorantur, neminẽ neq; ducẽ in bello, nec principẽ domi magnas res, et ſalutares ſine hominũ ſtudijs gerere potuiſſe? cõmemoratur ab eo Themiſtocles, Pericles, Cyrus, Ageſilaus, Alexander: quos negat ſine adiumentis hominum tantas res efficere potuiſſe. utitur in re non dubia teſtibus non neceſſarijs. atque ut magnas utilitates adipiſcimur conſpiratione hominũ, atq; con

ſenſu,ſic nulla tã deteſtabilis peſtis eſt,quæ non homi-
ni ab homine naſcatur.eſt Dicæarchi liber de interitu
hominum,peripatetici magni, & copioſi:qui collectis
cæteris cauſis,eluuionis,peſtilentiæ,uaſtitatis,belluarũ
etiam repentinæ multitudinis,quarum impetu docet
quædam hominum genera eſſe conſumpta;deinde cõ-
parat,quanto plures deleti ſint homines hominũ impe
tu,id eſt bellis,aut ſeditionibus,quàm omni reliqua ca
lamitate. cũ igitur hic locus nihil habeat dubitationis,
quin homines plurimũ hominibus et proſint,et obſint;
propriũ hoc ſtatuo eſſe uirtutis,conciliare ſibi animos
hominum,et ad uſus ſuos adiungere.itaq;,quæ in re-
bus inanimis,quæq; in uſu,et tractatione belluarum
fiunt utiliter ad hominũ uitam, artibus ea tribuũtur
operoſis: hominum autem ſtudia ad amplificationem
noſtrarum rerum prompta,ac parata, uirorũ præſtan
tium ſapientia,et uirtute excitantur:etenim uirtus fe
rè omnis in tribus rebus uertitur.quarum una eſt in
perſpiciẽdo,quid in quaque re uerum,ſincerumq́; ſit,
quid conſentaneũ cuiq;,quid conſequẽs,ex quo quæq;
gignantur,quæ cuiuſq; rei ſit cauſa. alterum, cohibe-
re motus animi turbatos,quos Græci πάθη nominant;
appetitiones,quas illi ὁρμὰς,obedientes efficere ratiõi:
tertium,ijs,quibuſcũ congregamur,uti moderate, &
ſcienter,quorũ ſtudijs ea,quæ natura deſiderat,exple-
ta,cumulataq́; habeamus:per eos denique,ſi quid im-
portetur nobis incommodi, propulſemus:ulciſcamurq́;
eos,qui nocere nobis conati ſunt;tantaq́; pœna afficia
mus,quãtam æquitas,humanitasq́; patitur.quibus au
tem rationibus hanc facultatẽ aſſequi poſſimus,ut ho

minum ſtudia cōplectamur, eaq; teneamus, dicemus, neq; ita multo poſt. ſed pauca ante dicenda ſunt. Magnam uim eſſe in fortuna in utranq; partē, uel ad ſecundas res, uel aduerſas, quis ignorat? nam et, cum proſpero flatu eius utimur, ad optatos exitus prouehimur: et, cum reflauit, affligimur. hæc igitur ipſa fortuna cæteros caſus rariores habet; primum ab inanimis procellas, tempeſtates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à beſtijs ictus, morſus, impetus. hæc igitur (ut dixi) rariora. at uero interitus exercitum, ut proxime trium, ſæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper ſummi, ac ſingularis uiri; inuidiæ præterea multitudinis, atq; ob eas bene meritorū ſæpe ciuium expulſiones, calamitates, fugæ. rurſusq; ſecundæ res, honores, imperia, uictoriæ, quanquam fortuita ſunt, tamen ſine hominū operibus, & ſtudijs neutram in partem effici poſſunt. hoc igitur cognito, dicendum eſt, quonam modo hominum ſtudia ad utilitates noſtras allicere, atq; excitare poſſimus. quæ ſi longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur: ita fortaſſe etiam breuior uidebitur. quæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honeſtandum; aut beneuolētiæ gratia faciunt, cum aliqua de cauſa quempiā diligunt; aut honoris, ſi cuius uirtutem ſuſpiciunt, & ſi quem dignum fortuna quamampliſſima putant; aut cui fidem habent, & bene rebus ſuis conſulere arbitrātur; aut cuius opes metuunt; aut contra, à quibus aliquid expectant, ut cum Reges, popularesue homines largitiones aliquas proponūt; aut poſtremo pretio, aut mercede ūducuntur. quæ ſordidiſſima quidem eſt ratio,

& inquinatiſſima & ijs,qui ea tenentur,& illis,qui ad eam confugere conantur:male enim ſe res habet, cum,quod uirtute effici debet,id tentatur pecunia.ſed quoniam nonnunquam ſubſidium hoc neceſſariũ eſt, quemadmodum ſit utendum eo,dicemus,ſi prius ijs de rebus,quæ uirtuti propiores ſunt, dixerimus.atq; etiã ſubijciunt ſe homines imperio alterius,et poteſtati plu ribus de cauſis:ducuntur enim aut beneuolentia,aut beneficiorum magnitudine,aut dignitatis præſtantia, aut ſpe,ſibi id utile futurum;aut metu, ne ui parere cogantur;aut ſpe largitionis,promiſſioniſq; capti; aut poſtremo,ut ſæpe in noſtra Rep.uidemus,mercede con- ducti.rerum autem omnium nec aptius eſt quidquã ad opes tuendas.quàm diligi;nec alienius,quàm time ri.præclare Ennius:

Quem metuunt, oderunt:
Quem quiſque odit, periſſe expetit.

multorum autem odijs nullas opes poſſe obſiſtere,ſi an tea fuit ignotum,nuper eſt cognitum. nec uero huius tyrãni ſolum,quem armis oppreſſa pertulit ciuitas,in teritus declarat,quãtum odium hominũ ualet ad pe ſtem;ſed reliquorum ſimiles exitus tyrannorum; quo rum haud ferè quiſquam interitũ ſimilem effugit:ma lus enim cuſtos diuturnitatis metus:contraq; beneuolẽ tia fidelis eſt uel ad perpetuitatem.ſed ijs, qui ui op- preſſos imperio coercẽt,ſit ſanè adhibenda ſæuitia, ut heris in famulos,ſi aliter teneri non poſſunt.qui uero in libera ciuitate ita ſe inſtruunt,ut metuãtur;his ni hil poteſt eſſe dementius:quãuis enim demerſæ ſint le ges alicuius opibus,quãuis tremefacta libertas,emer

gunt tamen hæc aliquãdo aut iudicijs tacitis, aut occul tis de honore suffragijs: acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retẽtæ. quod igitur latissime patet, neq; ad incolumitatem solum, sed etiã ad opes, et potentiam ualet plurimum, id amplectamur, ut metus absit, charitas retineatur: ita facillime, quæ uolumus, et priuatis in rebus, et in Rep. consequemur: etenim, qui se metui uolent, à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi, necesse est: quid enim censemus superiorem illum Dionisium, quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios candente carbone sibi adurebat capillum? quid Alexandrum Phoræum, quo animo uixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum ueniens, barbarum, & eum quidem (ut scriptum est) compunctum notis Threicijs, districto gladio iubebat anteire, præmittebatq; de stipatoribus suis, qui perscrutarẽtur arculas muliebres, et, ne quod in uestimentis occultaretur telum, exquirerent. ò miserum, qui fideliorem & barbarum, & stigmatiam putaret, quàm coniugem. nec eum fefellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellicatus suspicionem interfectus. nec uero ulla uis imperij tanta est, quæ premente metu possit esse diuturna. testis est Phalaris: cuius est præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidijs interijt, ut is, quem modo dixi, Alexander; non à paucis, ut hic noster; sed in quem uniuersa Agrigentinorum multitudo impetũ fecit. quid Macedones? nonne Demetrium reliquerunt, uniuersiq; se ad Pyrrhum contulerunt? quid La

cedæmonios iniuste imperantes? non'ne repente omnes ferè socij deseruerunt, spectatoresq; se ociosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? externa libentius in tali re, quàm domestica, recordor. ueruntamen quàm diu imperium populi R. beneficijs tenebatur, non iniurijs, bella aut pro socijs, aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut necessarij. Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium senatus. nostri autem magistratus, imperatoresq; ex una hac re maximam laudem capere studebant, si prouincias, si socios æquitate, & fide defendissent: itaque illud patrocinium orbis terræ uerius, quàm imperium poterat nominari. sensim hanc consuetudinem, & disciplinam iam antea minuebamus, post uero Syllæ uictoriam penitus amisimus: desitum est enim uideri quidquam in socios iniquum, cum extitisset etiam in ciues tãta crudelitas. ergo in illo secuta est honestam causam non honesta uictoria: est enim ausus dicere, hasta posita cum bona in foro uenderet & bonorum uirorum, & locupletum, & certe ciuium, prædam suam se uendere. secutus est, qui in causa impia, uictoria etiam fœdiore non solum singulorum ciuium bona publicaret, sed uniuersas quoque prouincias, regionesq; uno calamitatis iure comprehenderet: itaque uexatis, & perditis exteris natiõibus, ad exemplum amissi imperij portari in triumpho Massiliam uidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua nũquam nostri imperatores ex transalpinis bellis triũpharunt. multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quidquam uidisset indignius. iure igitur plectimur: nisi enim multorum impunita scelera

tulissemus, nunquam ad unum tanta peruenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos uenit hæreditas. nec uero unquam bellorum ciuilium semẽ, & causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cum uibrasset, Dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno post à sceleratiore hasta eadem non recessit. alter autem, qui in illa Dictatura scriba fuerat, in hac fuit Quæstor urbanus. ex quo debet intelligi, talibus præmijs propositis, nũquam defutura bella ciuilia. itaq; parietes urbis modo stant, & manent, ijq; ipsi iam extrema scelera metuentes: Rẽ uero publicam penitus amisimus. atq; in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum) dũ metui, quàm chari esse, & diligi, maluimus. quæ si populo R. iniuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? quod cum perspicuũ sit, beneuolentiæ uim esse magnam, metus imbecillem: sequitur, ut disseramus, quibus rebus possimus facillime eam, quam uolumus, adipisci cum honore, & fide charitatem. sed ea nõ pariter omnes egemus: nam ad cuiusq; uitam instituendam accommodandum est, à multis ne opus sit, an satis sit à paucis diligi. certum igitur hoc sit, & id, quod & primum, & maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium: hæc enim est una res prorsus, ut nõ differat multum inter summos, & mediocres uiros: eaq; utrisq; propemodum comparanda. honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortasse nõ æque omnes egent: sed tamen si cui hæc suppetunt, adiuuant aliquantũ tum ad cæte

ra,tum ad amicitias comparandas. ſed de amicitia libro dictum eſt,qui inſcribitur Lælius.nunc dicamus de gloria, quanquam ea quoq; de re duo ſunt noſtri libri. ſed attingamus,quando quidem ea in rebus maioribus adminiſtrandis adiuuat plurimum. Summa igitur, & perfecta gloria conſtat ex tribus his: ſi diligit multitudo: ſi fidem habet: ſi cum admiratione quadam, honore nos dignos putat. hæc autem, ſi eſt ſimpliciter, breuiterq; dicendum,quibus rebus pariũtur à ſingulis, eiſdem fere à multitudine. ſed eſt alius quoq; quidam aditus ad multitudinem,ut in uniuerſorum animos tã quam influere poſſimus.Ac primum de illis tribus,quæ ante dixi,beneuolentiæ præcepta uideamus:quæ quidẽ beneficijs capitur maxime: ſecundo autem loco benefica uoluntate beneuolentia mouetur,etiã ſi res forte nõ ſuppetit. uehementer autem amor multitudinis cõmouetur ipſa fama,et opinione liberalitatis,beneficentiæ, iuſtitiæ,fidei,omniumq; earum uirtutum,quæ pertinẽt ad manſuetudinem morum,ac facilitatẽ. etenim illud ipſum,quod decorum,honeſtumq; diximus,quia per ſe nobis placet, animosq; omnium natura, & ſpecie ſua commouet,maximeq; quaſi perlucet ex ijs, quas cõmemoraui,uirtutibus, iccirco illos, in quibus eas uirtutes eſſeremur, à natura ipſa diligere cogimur. atque hæ quidem cauſæ ſunt diligendi grauiſſimæ:poſſunt enim præterea non nullæ eſſe leuiores. Fides autem ut habeatur,duabus rebus effici poteſt; ſi exiſtimabimur adepti coniunctam cum iuſtitia prudentiam: nam & ijs fidẽ habemus,quos plus intelligere,quàm nos,arbitramur, quosq; & futura proſpicere credimus,&,cum res aga=

tur, in discrimenq; uentum sit, expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: (hanc enim omnes existimant utilem, ueramq; prudentiam) iustis autem, & fidis hominibus, idest bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis, iniuriæq; suspicio: itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. harum igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet, quippe cũ ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudẽtia sine iustitia nihil ualeat ad faciendam fidem: quo enim quis uersutior, & callidior est, hoc inuisior, & suspectior, detracta opinione probitatis. quamobrem intelligentiæ iustitia coniuncta, quantum uolet habebit ad faciendam fidem uirium: iustitia sine prudentia multum poterit: sine iustitia nihil ualebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, àmeq; ipso sæpe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere uirtutes; nunc ita seiungã, quasi possit quisquam, qui nõ idem prudens sit, iustus esse: alia est illa, cum ueritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cum ad opinionem cõmunem omnis accommodatur oratio. quamobrẽ, ut uulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos uiros, alios prudentes dicamus: popularibus enim uerbis est agendũ, & usitatis, cum loquamur de opinione populari: idq; eodẽ modo fecit Panætius. sed ad propositum reuertamur. Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem suam animaduerterunt; separatim autem in

singulis,

ſingulis, ſi perſpiciunt nec opinata quidem bona: itaque eos uiros ſuſpiciunt, maximisq; efferũt laudibus, in quibus exiſtimãt ſe excellentes quaſdam, & ſingulares uirtutes perſpicere; deſpiciunt autem eos, & contemnũt, in quibus nihil uirtutis, nihil animi, nihil neruorũ putant: non enim omnes eos contemnunt, de quibus male exiſtimant: nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriam inſtructos, eos haud contemnunt quidem, ſed de ijs male exiſtimant. quambrem (ut ante dixi) contemnuntur ij, qui nec ſibi, nec alteri proſunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt: admiratione quadam uero afficiũtur ij, qui anteire cæteros uirtute putantur, et cum omni carere dedecore, tum uero ijs uitijs, quibus alij nõ facile poſſunt obſiſtere: nam & uoluptates blandiſſimæ dominæ ſæpe maiores partes animi à uirtute detorquent; &, dolorum cum admouentur faces, præter modum plerique exterrentur: uita, mors, diuitiæ, paupertas omnes homines uehementiſſime permouent. quæ qui in utrãque partem excelſo animo, magnoq; deſpiciunt; cumq; aliqua his ampla, & honeſta res obiecta eſt, totos ad ſe conuertit, et rapit: tum quis non admiretur ſplendorem, pulchritudinemq; uirtutis? ergo et hæc animi perſpiciẽtia admirabilitatem magnam facit & maxime iuſtitia, ex qua una uirtute uiri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini uidetur: nec iniuria: nemo enim iuſtus eſſe poteſt, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egeſtatem timet, aut qui ea, quæ his ſunt contraria, æquitati anteponit. maximeq; admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in

quo uiro perspectum sit, hunc dignũ spectatu arbitrantur. itaq; illa tria, quæ proposita sunt ad gloriã, omnia iustitia cõficit; et beneuolẽtiam, quòd prodesse uult plurimis; & ob eandem causam fidem, & admirationem, quòd eas res spernit, & negligit, ad quas pleriq; inflammati auiditate rapiuntur. ac mea quidem sententia omnis ratio, & institutio uitæ adiumenta hominũ desiderat, in primisq; ut habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones: quod est difficile, nisi speciẽ præ te boni uiri feras. ergo etiam solitario homini, atq; in agro uiam agenti opinio iustitiæ necessaria est, eoq; etiã magis, quòd si eam non habebunt, iniusti habebuntur, nullis præsidijs septi multis afficiẽtur iniurijs. Atq; his etiam, qui uendunt, emunt, conducunt, locant, cõtrahendisq; negotijs implicantur, iustitia ad rem gerendã necessaria est. cuius tanta uis est, ut nec illi quidẽ, qui maleficio, & scelere pascuntur, possint sine ulla particula iustitiæ uiuere: nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, furatur aliquid, aut clam eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum: ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur à socijs, aut relinquetur. quin etiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas obseruent. itaque propter æquabilem prædæ portionem & Bargulus Illyricus latro, de quo est apud Theopompũ, magnas opes habuit; & multo maiores Viriatus Lusitanus: cui quidem exercitus nostri, imperatoresq; cesserunt: quem C. Lælius, is, qui sapiens usurpatur, Prætor fregit, & comminuit; ferocitatemq; eius ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. cum igitur tan-

ta uis iustitiæ sit, ut ea etiam latronũ opes firmet, atq; augeat, quantam eius uim inter leges, & iudicia, & instituta Reip. fore putamus? mihi quidem non apud Medos solum (ut ait Herodotus) sed apud etiam maiores nostros fruendæ iustitiæ causa uidentur olim bene morati Reges constituti: nam, cum premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant uirtute præstantem; qui, cum prohiberet iniuria tenuiores æquitate constituenda, summos cum infimis pari iure retinebat. eademq; constituendarum legum fuit causa, quæ Regum: ius enim semper quæsitum est æquabile: neque enim aliter esset ius. id si ab uno iusto, & bono uiro consequebãtur, eo erant cõtẽti. cum id minus contingeret, leges sunt inuentæ, quæ cũ omnibus semper una, atq; eadem uoce loquerentur. ergo hoc quidẽ perspicuum est, eos ad imperãdũ deligi solitos, quorũ de iustitia magna esset opinio multitudinis. adiuncto uero hoc, ut ijdem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. omni igitur ratione colenda, & retinẽda iustitia est, tũ ipsa propter sese (nam aliter iustitia non esset) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solũ necessarios, sed etiam liberales: sic gloria quærenda, & collocanda ratione est. quanquã præclare Socrates hanc uiam ad gloriam proximam, & quasi cõpendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi uellet, talis esset. Quod si qui simulatione, et inani ostentatione, ficto nõ modo

ſermone, ſed etiam uultu ſtabilem ſe gloriam conſequi poſſe rentur, uehementer errant. uera gloria radices agit, atque etiam propagatur. ficta omnia celeriter, tã quam floſculi, decidunt; nec ſimulatum poteſt quicquam eſſe diuturnum. teſtes ſunt permulti in utrãque partem, ſed breuitatis cauſa familia erimus contenti una; Ti. enim Gracchus P. filius tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at eius filij nec uiui probabantur à bonis, & mortui numerum obtinent iure cæſorum. Qui igitur adipiſci ueram iuſtitiæ gloriam uolet, iuſtitiæ fungatur officijs: ea quæ eſſent, dictum eſt in ſuperiore libro. ſed ut facillime, quales ſimus, tales eſſe uideamur; etſi in eo ipſo uis maxima eſt, ut ſimus ij, qui haberi uelimus: tamen quædam præcepta danda ſunt. nam ſi quis ab ineunte ætate habet cauſam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam, quod tibi mi Cicero arbitror contigiſſe; aut aliquo caſu, atq; fortuna; in hunc oculi omnium conijciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum uiuat, inquiritur; &, tanquam in clariſſima luce uerſetur, ita nullum obſcurum poteſt nec dictum eius eſſe, nec factum: quorum autem prima ætas propter humilitatẽ, & obſcuritatem in hominum ignoratione uerſatur, hi, ſimul ac iuuenes eſſe cœperunt, magna ſpectare, & ad ea rectis ſtudijs debent contendere. quod eo firmiore animo facient, quia non modo non inuidetur illi ætati, uerũ etiam fauetur. Prima igitur eſt adoleſcenti commẽdatio ad gloriam: ſi qua ex bellicis rebus comparari poteſt, in qua multi apud maiores noſtros extiterunt: ſemper enim ferè bella gerebantur. tua autem ætas in=

cidit in id bellum, cuius altera pars sceleris nimium habuit altera felicitatis parum. quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem et à summo uiro, et ab exercitu consequebare, equitãdo, iaculando, omnia militari labore tolerando. atque ea quidem tua laus pariter cum Rep. cecidit. mihi autem hæc oratio suscepta nõ de te est, sed de genere toto. quã obrem ad ea, quæ restant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multo maiora sunt opera animi, quàm corporis: sic eæ res, quas persequimur ingenio, ac ratione, gratiores sunt, quàm illæ, quas uiribus. prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos beneuolentia. facillime autem in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros, & sapientes uiros, bene consulentes Reip. contulerunt. quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilij adolescentiam ad opinionem & innocentiæ, & iuris scientiæ P. Mutij commendauit domus: nam L. quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, nõ aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximã laudem ex illa accusatione nobili, & gloriosa. & qua ætate qui exercẽtur, laude affici solent; ut de Demosthene accepimus: ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optime iã præmeditatũ facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio: non est id dubium, quin contentio orationis plurimum possit, & maiorem uim habeat ad gloriam; ea est enim, quam eloquentiã

dicimus: sed tamen difficile dictu est, quantopere cõci liet animos hominũ comitas, affabilitasq; sermonis. extant epistolæ et philippi ad Alexandrum, et Antipatri ad Cassandrũ, et Antigoni ad Philippum, triũ pruden tissimorum, (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad beneuolẽtiã alliciant, militesq; blando appellãdo sermone deliniãt. quæ autẽ in multitudine cũ contentione habetur oratio, ea sæpe uniuersam excitat gloriã: magna est enim admiratio copiose, sapienterq; dicẽ tis: quẽ qui audiũt, intelligere etiam, & sapere plus, quàm cæteros arbitrã tur. si uero inest in oratione mixta modestiæ grauitas, nil admirabilius fieri potest, eoq; magis, si ea sunt in adolescente. sed cum sint plurima causarũ genera, quæ eloquentiam desiderant; multiq; in nostra Rep. adolescentes & apud iudices, & apud senatum dicendo laudem assecuti sint: maxima admiratio est in iudicijs. quorum ratio duplex est: nam ex accusatione, et defen sione constat: quarum & si laudabilior est defensio, tamen etiã accusatio probata persæpe est. dixi paulo ante de Crasso: idem fecit adolescẽs M. Antonius: etiã P. Sulpitij eloquentiam accusatio illustrauit, cum seditiosum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium uocauit. sed hoc quidem non est sæpe faciendum; nec unquam, nisi aut Reip. causa, ut duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis; pro M. Albutio Iulius Cæsar. in accusando etiam M. Aquilio L. Fusij cognita industria est. semel igitur, nõ sæpe certe. sin erit, cui faciendum sit sæpius; Reip. tribuat hoc muneris; cuius inimicos ulcisci sæpe, nõ est reprehendendũ: modus

tamē adſit.duri enim hominis,uel potius uix hominis
uidetur,periculum capitis inferre multis:id enim tum
periculoſum ipſi eſt,tū etiam ſordidum ad famā,com=
mittere,ut accuſator nominetur:quod contigit M.Bru
to ſummo genere nato,illius filio , qui iuris ciuilis in
primis peritus fuit.atq; etiam hoc præceptum officij di
ligenter tenendum eſt,ne quē unquam innocentem in
iudicium capitis arceſſas:id enim ſine ſcelere fieri nul=
lo pacto poteſt:nam quid eſt tam inhumanum , quàm
eloquentiam,à natura ad ſalutem hominum,et ad cō
ſeruationem datam,ad bonorum peſtem,perniciemq́;
conuertere?nec tamen,ut hoc fugiendum eſt , ita ha=
bendum eſt religioni contrarium,nocentem aliquādo,
& nefarium,impiumq́; defendere.uult hoc multitu=
do,patitur conſuetudo,fert etiam humanitas . iudicis,
eſt, ſemper in cauſis uerum ſequi ; patroni , nonnun-
quam ueriſimile,etiam ſi minus ſit uerum,defendere:
quod ſcribere,præſertim cum de philoſophia ſcriberē ,
non auderem , niſi idem placeret grauiſſimo Stoicorū
Panætio . maxime autem & gloria paritur , & gra=
tia defenſionibus,eóq; maior,ſi quādo accidit,ut ei ſub
ueniatur qui potentis alicuius opibus circūueniri, ur=
geriq; uideatur;ut nos & ſæpe aliàs, & adoleſcentes
contra L. Syllæ dominantis opes pro Sex. Roſcio Ame=
rino fecimus : quæ , ut ſcis,extat oratio . Sed expoſi=
tis adoleſcentium officijs,quæ ualeant ad gloriam adi
piſcendam,deinde de beneficētia,ac liberalitate dicēdū
eſt.cuius eſt ratio duplex:nam aut opera benigne fit
indigentibus aut pecunia.facilior eſt hæc poſterior,lo=
cupleti præſertim;ſed illa lautior,ac ſplendidior,et ui=

ro forti, claroq; dignior: quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis uoluntas; tamen altera ex arca, altera ex uirtute depromitur; largitioq;, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis. at, qui opera, id est uirtute, et industria benefici, et liberales erunt, primũ, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciẽdũ adiutores habebunt: deinde cõsuetudine beneficẽtiæ paratiores erũt, & tanquã exercitatiores ad bene de multis promerendũ. præclare in epistola quadã Alexandrum filiũ Philippus accusat, quòd largitione beneuolentiam Macedonum consectetur. quid te (malũ) inquit, rationis in istã spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? an tu id agis, ut Macedones non te Regem suum, sed ministrum & præbitorẽ putent? quo quid sordidius Regi? melius etiam quòd largitionem corruptelam dixit esse: fit enim deterior qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas, quæ constat ex opera, & industria, et honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. nonnunquam tamen est largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendũ, sed diligenter, atq; moderate: multi enim patrimonia effuderunt inconsulte largiendo: quid autem est stultius, quàm, quod libẽter facias, curare, ut id diutius facere non possis? atq; etiam sequuntur largitionem ra-

pinæ: cum enim dando egere cœperunt, alienis bonis manus afferre coguntur: ita, cum beneuolentiæ cōparandæ causa benefici esse uelint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt: quanta odia eorū, quibus ademerunt. quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire nō possit; nec ita reseranda, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissime usurpatū, iāq; in prouerbij consuetudinē uenit, largitionē fundū non habere: etenim quis potest esse modus, cū & ij=dem qui consueuerunt, & illud idem alij desiderent? omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales: prodigi, qui epulis, et uisceratonibus, et gladiatorum muneribus, ludorum, uenationūq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut breuem, aut nullā sint relicturi omnino. liberales, autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt amicorū causa, aut in filiarum collocatione adiuuant, aut opitulantur uel in re quærenda, uel augenda. itaq; miror, quid in mentem uenerit Theophrasto in eo libro, quē de diuitijs scripsit; in quo multa præclare, illud absurde: est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliumq; sumptuū facultatē, fructum diuitiarum putat. mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multo & maior uidetur, & certior. quanto Aristoteles grauius, et uerius nos reprehendit, qui has effusiones pecuniarū non admiremur, quæ fiunt ad multitudinē deli

niendam, at ij, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium mina cogerẽtur, hoc primo auditu incredibile nobis uideri, omnesq; mirari; sed cum attẽderimus, ueniã necessitati dare; in his immanibus iacturis, infinitisq; sumptibus nihil nos magnopere mirari; cum præsertim neq; necessitati subueniatur, nec dignitas augeatur; ipsaq; illa delinitio multitudinis ad breue tempus, exiguumq; duratura sit, eaq; à leuissimo quoq; animo; in quo tamen ipso una cum satietate memoria quoq; moriatur uoluptatis. bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, et seruis, & seruorum simillimis liberis esse grata; graui uero homini, et ea, quæ fiunt, iudicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. quanquam intelligo, in nostra ciuitate inueterasse iam bonis temporibus, ut splendor Aedilitatum ab optimis uiris postuletur. itaque P. Crassus cum cognomine Diues, tum copijs functus est Aedilitio maximo munere. & paulo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo Q. Mutio magnificẽtissima Aedilitate functus est: deinde C. Claudius App. filius: multi post, Lucullus, Hortensius, Silanus. omnes autem P. Lentulus me Consule uicit superiores: hunc est Scaurus imitatus. magnificentissima uero nostri Pompeij, munera secundo Consulatu. in quibus omnibus, quid mihi placeat, uides. uitãda tamen est suspicio auaritiæ: nã Mamerco homini ditissimo prætermissio Aedilitatis, Consulatus repulsam attulit. quare &, si postulatur à populo, bonis uiris si non desiderantibus, attamẽ approbantibus, faciendum est, modo pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: &, si quando aliqua res maior, aut

utilior populari largitione acquiritur;ut Oresti nuper prandia in semitis decimæ nomine magno honori fue runt.ne M quidem Seio uitio datum est,quòd in cari tate annonæ asse modium populo dedit: magna enim se,et inueterata inuidia,nec turpi iactura,quãdo erat Aedilis,nec maxima liberauit. sed honori summo nu per nostro Miloni fuit,ꝙ gladiatoribus emptis Reipu. causa,quæ salute nostra cõtinebatur, omnes P. Clodij conatus,furoresq; compressit. causa igitur largitionis est,si aut necesse est,aut utile.in his autem ipsis medio critatis regula optima est.L. quidem Philippus Q. fi lius,magno uir ingenio,in primisq; clarus,gloriari sole bat se sine ullo munere adeptũ esse omnia, quæ habe rentur amplissima.dicebat idem Cotta , Curio. nobis quoq; licet in hoc quodam modo gloriari : nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragijs adepti sumus nostro quidẽ anno, quod contigit eorũ nemini, quos modo nominaui,sanè exiguus sumptus Aedilita tis fuit. atque etiam illæ impensæ meliores sunt,muri, naualia,portus,aquarũ ductus,omniaq;,quæ ad usum Reip. pertinent.quanquam,quod præsens tanquam in manu datur,iucundius est:tamen hæc in posterũ gra= tiora,theatra,porticus , noua templa.uerecundius re= prehendo propter Pompeium : sed doctissimi nõ pro= bant;ut et hic ipse Panætius , quem multũ in his libris secutus sum,nõ interpretatus;et Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ uituperabat, quòd tã tã pecuniam in præclara illa Propylea coniecit. sed de hoc genere toto in ijs libris,quos de Rep. scripsi, diligẽ ter est disputatũ.tota igitur ratio taliũ largitionũ gene

re uitiosa est temporibus necessaria, et tũ ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderáda est. In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. alia causa est eius, qui calamitate premitur; et eius, qui res meliores quærit nullis suis rebus aduersis. propẽsior benignitas esse debebit in calamitosos: nisi forte erunt digni calamitate. in ijs tamen, qui se adiuuari uolent, non ut ne affligantur, sed ut ad altiorem gradum ascẽdant, restricti omnino nullo modo esse debemus, sed in deligẽdis idoneis iudiciũ, & diligentiam adhibere; nam præclare Ennius.
Benefacta male locata, malefacta arbitror.
quod autem tributum est bono uiro, et grato, in eo cũ ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris: temeritate enim remota, gratissima est liberalitas: eoq́; eam studiosius plerique laudãt, quòd summi cuiusque bonitas cõmune perfugium est omnium. danda igitur opera est, ut hos beneficijs quamplurimis afficiamus, quorũ liberis, posterisq́; prodatur memoria, ut his ingratis esse nõ liceat. omnes enim immemorẽ beneficij oderunt; eáq; iniuriam in deterrẽda liberalitate sibi etiã fieri, eũq́;, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. atque hæc benignitas etiam Reip. utilis est, redimi è seruitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem uulgo solitũ fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiose uidemus. hanc ergo consuetudinẽ benignitatis largitioni munerum antepono: hæc est grauiũ hominum, atque magnorum, illa quasi assentatorũ populi, multitudinis leuitatẽ uoluptate quasi titillantiũ

conuenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum; in omniq; re contrahenda, uẽdendo, emendo, conducendo, locando, in uicinitatibus, et confinijs æquum, & facilem, multa multis de iure suo cócedentem; à litibus uero, quãtum liceat, & nescio an paulo plus etiam quàm liceat, abhorrentẽ: est enim non modo liberale, paulum nõnunquam de suo iure decedere, sed interdum etiam fructuosum. habenda autem est ratio rei familiaris; quã quidem dilabi sinere flagitiosum est; sed ita, ut illiberalitatis, auaritiæq; absit suspicio: posse enim liberalitate uti, nõ spoliantẽ se patrimonio, nimirum est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim (ut mihi uidetur) ualde decorum, patere domos hominũ illustrium illustribus hospitibus: idq; etiã Reip. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere: est etiam uehementer utile ijs, qui honeste posse multa uolũt, per hospites apud externos populos ualere opibus, & gratia. Theophrastus quidem scribit Cimonẽ Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse: ita enim instituisse, & uillicis imperasse, ut omnia præberentur, quicunque Laciades in uillam suam diuertisset. Quæ autem opera, nõ largitione beneficia dãtur; hæc tum in uniuersam Remp. tum in singulos ciues conferuntur: nam in iure cauere, consilio iuuare, atque hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis, uehementer & ad opes augendas pertinent, & ad gratiam. itaque cum multa præclara maiorum, tum quamoptime constituti iuris ciuilis summo semper in honore fuit cognitio, atq; interpretatio: quam

quidem ante hanc confusionem temporum in possessio ne sua principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnis dignitatis gradus, sic huius scientiæ splendor deletus est: idq; eo indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cũ is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile uicisset. hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs astringendos homines accommodata. Atq; huic arti finitima est dicendi grauior facultas, & gratior, & ornatior: quid enim eloquẽtia laudabilius, & præstabilius, uel admiratione audientium, uel spe indigentium, uel eorum, qui defensi sunt, gratia? huic quoque ergo à maioribus nostris est in tota dignitate principatus datus. diserti igitur hominis, & facile laborantis, quodq; in patrijs est moribus, multorum causas & non grauate, & gratuito defendentis, beneficia, & patrocinia late patent. admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitũ, deplorarem, nisi uererer, ne de me ipso aliquid uiderer queri. sed tamen uidemus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, quàm in paucioribus facultas, quã in multis sit audacia. cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut iuris periti esse, aut diserti; licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, & magistratibus, uigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consulunt, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimeq; eorum manat industria. iam illud non sunt admonendi (est enim in prõptu) ut animaduertant, cum alios iuuare uelint, ne quos offendant: sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut

eos quos non expedit: si imprudentes, negligentiæ est; si scientes, temeritatis. utendum etiã est excusatione aduersus eos, quos inuitus offendas, quacunq; possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris. certisq; operis, & officijs erit, quod uiolatũ est, compensandũ. sed cum in hominibus iuuãdis aut mores spectari, aut fortuna soleat, dictu quidẽ est procliue, itaq; uulgo loquuntur, sese in beneficijs collocandis mores hominum, non fortunam sequi: honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi uiri causæ nõ anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potẽtis? à quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore uidetur, in eum ferè est uoluntas nostra propensior. sed animaduertendũ est diligentius, quæ natura rerum sit: nimirum enim inops ille, si bonus est uir, etiam si referre gratiam nõ potest, habere certe potest. commode autem, quicunque dixit: pecuniam qui habeat, non reddidisse; &, qui reddiderit, non habere: gratiam autem &, qui reddiderit, habere; &, qui habeat, retulisse. at qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio uolunt: quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi, quamuis aliquod magnum acceperint, æque etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur: patrocinio uero se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. at uero ille tenuis, cum quid factum sit, sese spectatum, non fortunam putans, non modo illi, qui est meritus, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se uideri studet: neque enim uerbis auget suum munus, si quo forte fungitur; sed etiam extenuat.

uidendumq; illud idem, quòd, si opulẽtum, fortunatũq; defenderis, in illo uno, aut forte in liberis eius mneat gratia; sin autẽ inopem, probum tamen, & modestum, omnes nõ improbi humiles, quæ magna in populo multitudo est, præsidium sibi paratum uident. quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos beneficium collocari puto. danda omino opera est, ut omni generi satisfacere possimus: sed si res in cõtentionem ueniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus: qui, cum consuleretur, utrum bono uiro pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret; ego, inquit, malo uirum, qui pecunia egeat; quàm pecuniam, quæ uiro. sed corrupti mores, deprauatiq; sunt admiratione diuitiarum. quarum magnitudo quid ad unumquenque nostrum pertinet? illum fortasse adiuuat, qui habet: ne id quidem semper: sed fac iuuare: potentior sanè sit, honestior uero quo modo? quòd si etiam bonus erit uir; ne impediant diuitiæ, quo minus iuuetur; modo ne adiuuent; sitq; omne iudicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficijs; operaq; danda est, ne quid contra æquitatẽ contendas, ne quid per iniuriam: fundamentum enim perpetuæ commendationis, & famæ est iustitia: sine qua nihil potest esse laudabile. Sed quoniam de eo genere beneficiorũ dictum est, quæ ad singulos spectant: deinceps de ijs, quæ ad uniuersos, quæq; ad Remp. pertinent, disputandum est. Eorũ autem ipsorũ partim eiusmodi sunt, ut ad uniuersos ciues pertineant; partim, singulos ut attingãt; quæ sunt etiam gratiora. danda est opera omnino, si possit, utrisq;, nec minus ut etiam sin-

gulis

gulis consulatur; sed ita, ut ea res aut prosit, aut certe ne obsit Reip. C. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octauij, & Reip. tolerabilis, & plebi necessaria; ergo & ciuibus, & Reip. salutaris. in primis autem uidendum erit ei, qui Remp. administrabit, ut suum quisq; teneat, neq; de bonis priuatorum publice diminutio fiat: perniciose enim Philippus in Tribunatu, cum legem agrariam ferret; quam tamen antiquari facile passus est, & in eo uehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male; non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. capitalis omnino oratio est ad æquationem bonorum pertinens: qua peste quæ potest esse maior? hanc enim ob causam maxime, ut sua tenerentur, Resp. ciuitatesq; constitutæ sunt: nam etsi duce natura congregabantur homines, tamē, spe custodiæ rerum suarum, urbiū præsidia quærebant. danda etiam opera est, ne, quod apud maiores nostros sæpe fiebat, propter ærarij tenuitatem; assiduitatemq; bellorum tributum sit conferendum; idq; ne eueniat, multo ante erit prouidendum. sin qua necessitas huius muneris alicui Reip. obuenerit (malo enim alteri, quàm nostræ, ominari: neque tamen de nostra, sed de omni Rep. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salui esse uelint, necessitati esse parendum. atq; etiam omnes, qui Remp. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. quarum qualis comparatio fieri soleat, et debeat, nō est necesse disputare: est enim in promptu. tamen locus attingendus fuit. caput autem est in omni procuration

negotij, & muneris publici, ut auaritiæ pellatur etiam minima suspitio. utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me seruasset, & tũc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent: nõ essem passus diutius eos imperare. næ illi quidem multa secula expectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc Remp. inuasit: itaq; facile patior tunc potius Põtium fuisse, si quidem in illo tantum fuit roboris. non dum centum, & decem anni sunt, cum de pecunijs repetundis à L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. at uero postea tot leges, & proximæ quæque duriores; tot rei, tot damnati; tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excitatum; tanta sublatis legibus, & iudicijs expilatio, direptioq; sociorum; ut imbecillitate aliorum, non nostra uirtute ualeamus. laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abstinens. quidni laudetur? sed in illo alia maiora: laus enim abstinentiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paulus, tãtum in ærarium pecuniæ inuexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum: at hic nihil in domum suam intulit præter memoriã nominis sempiternam. imitatus patrem Africanus nihilo locupletior Carthagine euersa. quid, qui eius collega in Censura fuit, L. Mummius? nunquid copiosior? cum copiosissimam urbem funditus sustulisset, Italiam ornare, quàm domũ suam maluit: quanquam, Italia ornata, domus ipsa uidetur mihi ornatior. Nullum igitur uitium est tetrius (ut eò, unde egressa est, referat se oratio) quàm auaritia, præsertim in principibus, & Remp. gubernantibus:

habere enim quæſtui Remp. non modo turpe eſt, ſed ſce
leratum etiam, & nefarium. itaque, quod Apollo Py=
thius oraculo edidit Spartam nulla re alia, niſi auari=
tia eſſe perituram, is uidetur non ſolũ Lacedæmonijs, ſed
& omnibus opulẽtis populis prædixiſſe. nulla autem
re conciliare facilius beneuolentiam multitudinis poſ=
ſunt ij, qui Reip. præſunt, quàm abſtinentia, & cõtinẽ=
tia. qui uero eſſe populares uolunt, ob eamq; cauſam
aut agrariam rem tentant, ut poſſeſſores ſuis ſedibus
pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonan=
das putant; labefactant fundamenta Reip. concordiam
primum tollunt, quæ eſſe non poteſt, cum alijs adimun
tur, alijs condonantur pecuniæ; deinde æquitatem, quæ
tollitur omnis, ſi habere ſuum cuique non licet: id enim
eſt proprium, ut ſupra dixi, ciuitatis, atque urbis, ut ſit
libera, & non ſolicita ſuæ rei cuiuſq; cuſtodia. atque in
hac pernicie Reip. ne illam quidem conſequuntur, quã
putant, gratiam: nam, cui res erepta eſt, inimicus; cui
data eſt, etiam diſſimulat ſe accipere uoluiſſe; & maxi
me in pecunijs creditis occultat ſuum gaudium, ne ui=
deatur non fuiſſe ſoluendo. at uero ille, qui accipit in=
iuriam, & meminit, & præ ſe fert dolorem ſuum. nec,
ſi plures ſunt ij, quibus improbe datum eſt, quàm illi,
quibus iniuſte ademptum eſt, iccirco plus etiam ualẽt?
non enim numero hæc iudicantur, ſed pondere. quam
autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut
etiam ſeculis ante poſſeſſum, qui nullũ habuit, habeat;
qui autem habuit, amittat? at propter hoc iniuriæ ge=
nus Lacedæmonij Lyſandrum Ephorum expulerunt.
Agin Regem, quod nũquam antea apud eos acciderat,

necauerunt. ex quo eo tempore tãtæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissime constituta Resp. dilaberetur. nec uero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam euertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmonijs profectæ manarunt latius. quid nostros Gracchos, Ti. Gracchi summi uiri filios, Africani nepotes? non ne agrariæ contentiones perdiderunt? at uero Aratus Sicyonius iure laudatur, qui, cũ eius ciuitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Agris Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus; cumq; tyrãnum Nicoclem improuiso oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant eius ciuitatis locupletissimi, restituit, Rẽq; pub. aduentu suo liberauit. sed, cum magnam animaduerteret in bonis, & possessionibus difficultatem, quòd & eos, quos & ipse restituerat, quorum bona alij possederant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones mouere, non nimis æquum putabat; propterea quòd tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebãtur: sine iniuria, iudicauit, neq; illis adimi, neq; his nõ satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. cum igitur statuisset opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci uelle dixit, remq; integram ad reditum suum iussit esse: isq; celeriter ad Ptolemæũ suum hospitem uenit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: qui cum exposuisset, patriam se liberare uelle, causamq; docuisset, à Rege opulento uir summus facile impetrauit, ut grandi pecunia adiuuaretur: quam cum in Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in

consilium quindecim principes, cum quibus causas cognouit & eorum, qui aliena detinebant; et eorum, qui sua amiserant; præfecitq; æstimandis possessionibus, et ut persuaderent alijs, ut pecuniam accipere mallent, et possessionibus cederent; alijs, ut commodius putarent numerari sibi quod tanti esset, quàm suū recuperare: ita perfectum est, ut omnes cōstituta cōcordia sine querela discederent. ò uirum magnum, dignumq;, qui in nostra Rep. natus esset. sic par est agere cum ciuibus, non, ut bis iam uidimus, hastam in foro ponere, et bona ciuium uoci subijcere præconis. at ille Græcus, id quod fuit sapientis, & præstantis uiri, omnibus consulendū putauit, eaq; est summa ratio, & sapientia summi ciuis, commoda ciuium defendere, non diuellere, atq; omnes æquitate eadem continere. habitent gratis in alieno. quid ita? ut, cum ego emerim, ædificauerim, tuear, impēdam, tu me inuito fruare meo? quid est aliud, nisi alijs sua eripere, alijs dare aliena? tabulæ uero nouæ quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? quamobrem, ne sit æs alienū, quod Reip. noceat prouidendum est: quod multis rationibus caueri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrētur alienum: nec enim ulla res uehementius Remp continet, quàm fides; quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum: nunquam enim uehemētius actum est, quàm me Consule, ne solueretur; armis, et castris tentata res est ab omni genere hominū, & ordine. quibus sic restiti, ut hoc tantum malum de Rep. tolleretur. nunquam nec maius æs alienū fuit;

nec melius, nec facilius dissolutum est: fraudãdi enim spe sublata, soluendi necessitas cõsecuta est. at uero hic noster uictor, nũc quidem uictus, quæ cogitarat, ea perfecit, cum eius iam nihil interesset. tanta in eo peccãdi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiã si causa non esset. ab hoc igitur genere largitionis, ut alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui Remp. tuebũtur; in primisq; operam dabunt, ut iuris, et iudiciorũ æquitate suum quisq; teneat et neq; tenuiores propter imbecillitatem circunueniantur, neq; locupletibus ad sua uel tenenda, uel recuperanda obsit inuidia: præterea quibuscunque rebus uel belli, uel domi poterunt, Remp. augeant imperio, agris, uectigalibus. hæc magnorum hominum sunt: hæc apud maiores nostros factitata: hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate Reipub. magnam ipsi adipiscentur et gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta censet esse a Panætio prætermissa, ualetudinis curationem, et pecuniæ. quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quod essent faciles: sunt certe utiles. Sed ualetudo sustentatur notitia sui corporis, & obseruatione earũ rerum, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; et continentia in uictu omni atq; cultu, corporis tuẽdi causa, et prætermittendis uoluptatibus; postremo arte eorum, quorum ad scientiã hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet ijs rebus, à quibus abest turpitudo; conseruari autem diligentia, et parsimonia; ijsdem etiam rebus augeri. has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est

in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur. quẽ nos, ista
ferè ætate cum essemus, qua es tu nunc, è Græco in lati
num conuertimus. Sed utilitatum comparatio (quo
niam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæ
pe est necessaria: nam & corporis commoda cum ex=
ternis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corpo
ris, et externa cum externis comparari solent. cum ex=
ternis, corporis hoc modo comparantur; ualere ut ma
lis quàm diues esse: cum corporis externa, hoc modo;
diues esse potius, quàm maximis corporis uiribus: ipsa
inter se corporis comparantur sic; bona ualetudo uolu
ptati anteponatur, uires celeritati; externorum autẽ,
ut gloria diuitijs, uectigalia urbana rusticis. ex quo ge
nere comparationis illud est Catonis senis: à quo cum
quæreretur, quid maxime in re familiari expediret,
respondit, bene pascere; quid secũdum, satis bene pasce=
re; quid tertium, bene uestire; quid quartum, arare:
et, cum ille, qui quæsierat, dixisset; quid fœnerari? tum
Cato, quid hominem, inquit occidere? ex quo, et multis
alijs intelligi debet, utilitatum comparatiões solere fie
ri, recteq; hoc adiunctum esse quartum exquirendo=
rum officiorum genus. sed toto hoc de genere, de quæ=
renda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commo
dius à quibusdam optimis uiris ad medium Ianum se
dẽtibus, quàm ab ullis philosophis ulla in schola, dispu
tatur. sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad
utilitatem, de qua hoc libro disputandum est. reliqua
deinceps persequemur.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER III.

P. Scipionem Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitũ scripsit Cato, qui fuit ferè eius æqualis, nunquam se minus ociosum esse, quàm cum ociosus; nec minus solum, quàm cum solus esset. magnifica uero uox, & magno uiro, & sapiente digna; quæ declarat illum & in ocio de negocijs cogitare, & in solitudine secũ loqui solitum; ut neque cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, ocium, & solitudo: uellem et nobis hoc idem uere dicere liceret: sed si minus imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus, uoluntate certe proxime accedimus: nã & à Reip. forensibusq; negocijs armis impijs, uiq; prohibiti ocium persequimur; & ob eam causam urbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus. sed nec ocium hoc cum Africani ocio, nec solitudo cum illa comparanda est: ille enim requiescens à Reip. pulcherrimis muneribus, ocium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiaq; interdum tanquam in portũ se in solitudinem recipiebat: nostrum autem ocium negocij inopia, nec requiescendi studio constitutum est: extincto enim senatu, deletisq; iudicijs, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? itaq; in maxima celebritate, atq; in oculis ciuium quõ

dam uiximus, nũc fugiẽtes conſpectum ſceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantũ licet, & ſæpe ſoli ſumus. ſed quia ſic ab hominibus doctis acceptimus, non ſolum ex malis eligere minima oportere, ſed etiam excerpere ex ipſis, ſi quid ineſſet boni; propterea & ocio fruor, non illo quidẽ, quo debeat is, qui quõdam peperiſſet ocium ciuitati; nec eam ſolitudinẽ languere patior, quam mihi affert neceſſitas, nõ uoluntas. quanquam Africanus maiorem laudem uel meo iudicio aſſequebatur: nulla tamen eius ingenij monimẽta mandata literis, nullũ opus ocij, nullum ſolitudinis munus extat. ex quo intelligi debet, illum mẽtis agitatione, inueſtigationeq; earum rerũ, quas cogitando cõſequebatur, nec ocioſum, nec ſolum unquam fuiſſe. nos autem, qui nõ tantum roboris habemus, ut cogitatiõe tacita à ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribẽdi operam omne ſtudium, curamq; conuertimus. itaq; plura breui tempore euerſa, quàm multis annis ſtante Rep. ſcripſimus. ſed cum tota philoſophia mi Cicero frugifera, et fructuoſa, nec ulla pars eius inculta, ac deſerta ſit; tamen nullus feracior in ea locus eſt, nec uberior, quàm de officijs; à quibus conſtanter, honeſteq; uiuendi præcepta ducuntur. quare, quanquam à Cratippo noſtro, principe huius memoriæ philoſophorum, hoc te aſſidue audire, atq; accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas uocibus undiq; circunſonare, nec eas, ſi fieri poſſit, quidquam aliud audire. quod cum omnibus eſt faciendum, qui uitam honeſtã ingredi cogitant: tamen haud ſcio, an nemini potius, quàm tibi: ſuſtines enim non paruam expectationem imitã

dæ industriæ nostræ, magnam honorum, non nullá for tasse nominis. suscepisti onus præterea graue & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tanquã ad mercaturam bonarum artiũ sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis auctoritatem, et magistri. quare, quantum conniti animo potes, quãtũ labore contendere; (si discendi labor est potius, quàm uoluptas) tantum fac ut efficias; ne'ue committas, ut, cum omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse uideare. sed hæc hactenus: multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus. nunc ad reliquam partem propositæ diuisionis reuertamur. Panætius igitur, qui sine controuersia de officijs accuratissime disputauit, quemq; nos correctione quadam adhibita potissimũ secuti sumus; tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerẽt; uno, cum dubitarent, honestũ ne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utile ne esset, an inutile; tertio, si id, quod specimẽ haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile uideretur, quomodo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum; nec exoluit, quod promiserat. quod eo magis miror, quia scriptũ à discipulo eius Posidonio est, triginta annos uixisse Panætium post quàm illos libros edidisset. quem locum miror à Posidonio breuiter esse tractatum in quibusdam commentarijs, præsertim cum scribat nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. minime uero assentior ijs, qui negant eũ locum à Panætio prætermissum, sed consulto relictum, nec omnino scri

bendum fuiſſe,quia nunquam poſſet utilitas cũ hone
ſtate pugnare.de quo alterum poteſt habere dubitatio
nem,adhibendum ne fuerit hoc genus,quod in diuiſio
ne Panætij tertium eſt,an planè omittendum:alterum
dubitari non poteſt,quin à Panætio ſuſceptum ſit, ſed
derelictum:nam,qui è diuiſione tripartita duas par-
tes abſoluerit,huic neceſſe eſt reſtare tertiam.præterea
in extremo libro tertio de hac parte pollicetur ſe dein
ceps eſſe dicturum.accedit eòdem teſtis locuples Poſido
nius;qui etiam ſcribit in quadam epiſtola,P.Rutilium
Rufum dicere ſolere,qui Panætium audiuerat;ut ne-
mo pictor eſſet inuentus,qui Veneris eam partem,quã
Apelles inchoatã reliquiſſet,abſolueret, (oris enim pul
chritudo reliqui corporis imitandi ſpem auferebat)ſic
ea,quæ Panætius prætermiſiſſet, et nõ perfeciſſet, pro
pter eorum,quæ feciſſet,præſtantiam neminẽ eſſe per
ſecutum.quamobrem de iudicio Panætij dubitari nõ
poteſt.recte ne autem hanc tertiam partem ad exqui
rendum officium adiũxerit,an ſecus,de eo fortaſſe du
bitari poteſt.nam ſiue honeſtum ſolum bonum eſt, ut
Stoicis placet;ſiue,quod honeſtum eſt,id ita ſummum
bonum eſt,quemadmodũ Peripateticis noſtris uidetur,
ut omnia ex altera parte collocata,uix minimi momen
ti inſtar habeant:dubitandum non eſt , quin nunquã
poſſit utilitas cũ honeſtate contẽdere.itaq; accepimus;
Socratem ſolitũ execrari eos, qui primum hæc natura
cohærentia opinione diſtraxiſſent.cui quidem ita ſunt
Stoici aſſenſi,ut etiam quidquid honeſtũ eſſet, id utile
eſſe cenſerent;nec utile quidquã,quod nõ honeſtum.
quòd ſi is eſſet Panætius,qui uirtutem propterea colẽ

dam diceret, quòd ea efficiens utilitatis esset; ut ij, qui res expetendas uel uoluptate, uel indolentia metiũtur: liceret ei dicere, honestatem aliquãdo cum utilitate pugnare, sed, cum sit is, qui id solum bonũ iudicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadã utilitatis, eorum neq; accessione meliorem uitam fieri, nec discessione peiorem: nõ uidetur huiusmodi debuisse deliberationem introducere; in qua, quod utile uideretur, cum eo, quod honestum est, comparetur. etenim, quod summum bonũ à Stoicis dicitur, cõuenienter naturæ uiuere, id habet hãc, ut opinor, sententiam, cum uirtute congruere semper; cætera autem, quæ secundũ naturam essent, ita legere si ea uirtuti non repugnarent. quod cum ita sit, putant quidam hanc comparationem recte nõ esse introductã, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuisse. atq; illud quidẽ honestum, quod proprie, uereq; dicitur, id in sapiẽtibus est solis, neq; à uirtute diuelli unquam potest: in ijs autem, in quibus sapiẽtia perfecta nõ est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, similitudines honesti esse possunt. hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellãt; & ea cõmunia sunt, & late patent: quæ et ingenij bonitate multi assequuntur, et progressione discendi. illud autem, quod rectũ ijdẽ appellant, perfectum, atq; absolutum est, &, ut ijdem dicunt, omnes numeros habet, nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest. cum autem aliquid actum est, in quo media officia cõparantur, id cumulate uidetur esse perfectum; propterea quòd uulgus, quid absit à perfecto, ferè nõ ex toto

intelligi; quatenus autem intelligit, nihil putat præter=missum. quod autem in poematibus, & in picturis usu euenit, in alijsq; compluribus, ut delectentur imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda nō sint; ob eam credo cau=sam, quòd insit in his aliquid probi, quod capiat igna=ros, qui quidem, quid in unaquaq; re uitij sit, nequeant iudicare. itaq;, cum sint docti à peritis, desistunt facile à sententia. hæc igitur officia, de quibus his libris disse rimus quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum ge=nere cōmunia: itaq; ij omnes, in quibus est uirtutis in=doles, commouentur. nec uero, cum duo Decij, aut duo Scipiones fortes uiri commemorantur, aut cum Fabri=tius, aut Aristides iustus nominatur, aut ab illis fortitu=dinis, aut ab his iustitiæ, tāquam à sapiente, petitur exē plum: nemo enim horum sic sapiens, ut sapientem in=telligi hic uolumus: nec ij: qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato & C. Lælius, sapientes fuerunt; nec illi quidem septem; sed ex mediorum officiorū frequen tia similitudinem quandam gerebant, speciemq; sapien tum. quocirca nec id, quod uere honestum est, fas est cum utilis repugnantia comparari: nec id, quod cōmu=niter appellamus honestum, quodq; colitur ab ijs, qui bonos se uiros haberi uolunt, cum emolumentis unquā est comparandum: tamq; id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, conseruandumq; est no bis, quàm id, quod proprie dicitur, uereq; est honestum, sapientibus: aliter enim teneri non potest, si qua ad uir tutem est facta progressio. sed hæc quidem de ijs, qui cō seruatione officiorum existimantur boni. Qui autem

omnia metiuntur emolumentis, & commodis, neq; ea uolunt præponderari honestate, hi solent in deliberãdo, honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni uiri non solent. itaq; existimo Panætium, cum dixerit homines solere in hac cõparatione dubitare; hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modo, non etiam oportere: etenim non modo pluris putare, quod utile uideatur, quàm quod honestum, sed hæc etiam inter se compara re, & in his dubitare, turpissimum est. quid est ergo, quod nonnunquam addubitationem afferre soleat, cõ siderandumq; uideatur? credo, si quando dubitatio ac cidit, quale sit id, de quo consideretur: sæpe enim tempo re fit, ut, quod plerunq; turpe haberi soleat, inueniatur non esse turpe. exempli causa ponatur aliquid, quod pa teat latius. Quod potest esse maius scelus, quàm nõ mo do hominem, sed etiam familiarem occidere? num igi tur se obstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit quã uis familiarem? populo quidem Romano non uidetur: qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimũ exi stimat. uicit igitur utilitas honestatem: immo uero ho nestas utilitatem secuta est. itaq;, ut sine ullo errore di iudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligitur, pugnare id uidebitur, quod appellamus uti le; formula quædam constituenda est: quam si seque mur in comparatione rerum, ab officio nunquam rece demus. erit autem hæc formula Stoicorum rationi di sciplinæq; maxime consentanea. quam quidem in his li bris propterea sequimur, quod, quanquam à ueteribus Academicis, & Peripateticis nostris, qui quondam ijdem erant, qui Academici, quæ honesta sunt, anteponuntur

ijs, quæ uidētur utilia, tamen ſplendidius hæc ab eis diſ ſeruntur, quibus, quidquid, honeſtum eſt, idem utile ui detur, nec utile quidquam, quod non honeſtum, quàm ab ijs, quibus eſt honeſtum aliquod non utile, aut utile non honeſtum. nobis autem noſtra Academia magnam licentiam dat, ut, quodcunq; maxime probabile occur= rat, id noſtro iure liceat defendere. ſed redeo ad formu lam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem ho minis incommodo ſuum augere commodum, magis eſt contra naturam, quã mors, quàm paupertas, quàm do= lor, quàm cætera, quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis: nam principio tollit conuictum huma= num, & ſocietatẽ, ſi enim ſic erimus affecti, ut propter ſuum quiſq; emolumentum ſpoliet, aut uiolet alterum, diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maxime eſt ſecundũ na= turam, humani generis ſocietatem, ut, ſi unumquodq; membrum ſenſum hũc haberet, ut poſſe putaret ſe ua= lere, ſi proximi membri ualetudinem ad ſe traduxiſſet, debilitari, & interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic, ſi unuſquiſq; noſtrum rapiat ad ſe commoda aliorum, de trahatq;, quod cuiq; poſſit, emolumenti ſui gratia, ſocie tas hominum, & communitas euertatur neceſſe eſt. nam, ſibi ut quiſq; malit, quod ad uſum uitæ pertineat, quàm alteri acquirere, conceſſum eſt nõ repugnante na tura. illud quidem natura non patitur, ut aliorum ſpo= lijs noſtras facultates, copias, opes augeamus. neque uero hoc ſolum natura, id eſt iure gentium, ſed & legibus populorum, quibus in ſingulis ciuitatibus Reſp. continẽ tur, eodem modo conſtitutum eſt, ut non liceret ſui cõ= modi cauſa nocere alteri: hoc enim ſpectant leges, hoc

uolunt, incolumem esse ciuium coniunctionẽ: quã qui dirimunt, eos morte, exilio, uinculis, damno coercẽt. atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex diuina, & humana: cui parere qui uelit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam uolent uiuere) nũquam cõmittet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. etenim multo magis est secundum naturam celsitas, & animi magnitudo, itemq; cõmunitas, iustitia, liberalitas, quàm uoluptas, quàm uita, quàm diuitiæ. quæ quidem cõtemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate cõmuni, magni animi, & excelsi est. detrahere autem alteri sui commodi causa, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis eiusdem: itemq; magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, conseruandis, aut iuuãdis maximos labores, molestiasq; suscipere, imitantes Herculem illum, quẽ hominum fama beneficiorum memor in concilio cœlestium collocauit, quàm uiuere in solitudine nõ modo sine ullis molestijs, sed etiam in maximis uoluptatibus, abũdantem omnibus copijs, ut excellas etiam pulchritudine, et uiribus. quocirca optimo quisq;, splendidissimoq; ingenio longe illam uitam huic anteponit. ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere non posse. deinde, qui alterum uiolat, ut ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorẽ amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorũ, quàm facere cuiquam iniuriam. si nihil existimat contra naturam fieri hominibus uiolandis: quid cũ eo disseras,

feras, qui omnino hominem ex homine tollat? sin fugiē dum id quidē censet, sed multo illa peiora, mortem, pau pertatem, dolorem: errat in eo, quòd ullum aut corpo ris, aut fortunæ uitium, animi uitijs grauius existimat. ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscuiusque, & uniuersorum; quam si ad se quisq; rapiat, dissoluetur omnis humana cōsociatio. atq; si etiā hoc natura præscribit, ut homo homini, quicunq; sit, ob eam ipsam causam tamen, ꝙ is homo sit, consultū uelit, necesse est secūdum eandem naturam omniū uti litatem esse cōmunem. quod si ita est, una continemur omnes, & eadem lege naturæ. idq́; ipsum si ita est, cer te uiolare alterum lege naturæ prohibemur. uerum au tem primum: uerum igitur & extremum. nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos cōmodi sui causa: aliam ra tionem esse ciuium reliquorū. hi sibi nihil iuris, & nul lam societatem communis utilitatis causa statuunt esse cum ciuibus: quæ sententia omnem societatem distra hit ciuitatis. qui autem ciuium rationem dicunt esse habendam, externorum negant; hi dirimunt commu nem humani generis societatem: qua sublata, beneficen tia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur: quæ qui tollunt, etiam aduersus deos immortales impij iudicādi sunt: ab ijs enim constitutam inter homines societatem euertūt: cuius societatis arctissimum uinculum est, ma gis arbitrari esse contra naturam, hominem homini de trahere sui cōmodi causa, quàm omnia incommoda su bire uel externa, uel corporis, uel etiā ipsius animi, quæ uacent iustitia: hæc enim uirtus omnium est domina,

& regina uirtutum. Forſitan quiſpiam dixerit: non ne igitur ſapiens, ſi fame ipſe conficiatur, abſtulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? minime uero: nõ enim mihi eſt uita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut uiolem cõmodi mei gratia. Quid? ſi Phalarim crudelem tyrannum, & immanem uir bonus, ne ipſe frigore conficiatur, ueſtitu ſpoliare poſſit, non ne faciat? Hæc ad iudicandum ſunt facillima: nam ſi quid ab homine ad nullam partẽ utili utilitatis tuæ cauſa detraxeris, inhumane feceris, contráq; naturæ legem: ſin autem is tu ſis, qui multam utilitatem Reip. atq; hominum ſocietati, ſi in uita remaneas, afferre poſſis; ſi quid ob eam cauſam alteri detraxeris, non ſit reprehendendum: ſin autem id non ſit eiuſmodi, ſuum cuiq; incommodum ferendum eſt potius, quàm de alterius commodis ſubtrahendum. non igitur magis eſt cõtra naturam morbus, aut egeſtas, aut quid eiuſmodi, quàm detractio, atq; appetitio alieni. ſed communis utilitatis derelictio contra naturam eſt: eſt enim iniuſta: itaq; lex ipſa naturæ, quæ utilitatem hominum conſeruat, & continet, decernit profecto, ut ab homine inerti, atq; inutili ad ſapientem, bonum, fortemq; uirum trãſferantur res ad uiuendum neceſſariæ; qui ſi occiderit, multum de cõmuni utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipſe de ſe bene exiſtimans, ſeſéq; diligens, hanc cauſam habeat ad iniuriam. itaq; ſemper officio fungatur, utilitati conſulens hominum, & ei, quam ſæpe cõmemoro, humanæ ſocietati. Nam, quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium eſt: nulla eſt enim ſocietas nobiscum tyrannis, ſed potius ſumma diſtractio:

neq; eſt contra naturã ſpoliare eum, ſi poſſis, quem ho-neſtum eſt necare. atq; hoc omne genus peſtiferum, at-que impium ex hominum cõmunitate exterminandũ eſt: etenim, ut membra quædam amputantur, ſi & ip ſa ſanguine, & tanquam ſpiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis; ſic iſta in figura ho-minis feritas, & immanitas belluæ à cõmuni tanquam humanitate corporis ſegregãda eſt. huius generis quæ-ſtiones ſunt omnes eæ, in quibus ex tempore officiũ ex quiritur. eiuſmodi igitur credo res Panætium perſecu-turum fuiſſe, niſi aliquis caſus, aut occupatio conſilium eius præueniſſet: ad quas ipſas conſultationes ex ſupe-rioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quibus perſpi-ci poſſit, quid ſit propter turpitudinẽ fugiendum; quid ſit id, quod idcirco fugiendum non ſit, quia omnino tur pe non eſt. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen abſoluto tanquam faſtigium imponimus, ut geometræ ſolent non omnia docere, ſed poſtulare, ut quædam ſibi concedantur, quo facilius, quæ uelint, explicent: ſic ego à te poſtulo mi Cicero, ut mihi concedas, ſi potes, nihil præter id, quod honeſtũ ſit, eſſe propter ſe expetendum. ſin hoc non licet propter Cratippum: at illud certe da bis, quod honeſtum ſit, id eſſe maxime propter ſe expetẽ dum. mihi utrũuis ſatis eſt; & cum hoc, tum illud pro babilius uidetur, nec præterea quidquam probabile. Ac primum Panætius in hoc loco defendendus eſt, ꝙ nõ uti lia cum honeſtis pugnare dixerit aliquando poſſe, (neq; enim ei fas erat) ſed ea, quæ uiderentur utilia. nihil ue ro utile, quod nõ idem honeſtum; nec honeſtum, quod non idem utile ſit, ſæpe teſtatur; negatq; ullam peſtem

maiorem in uitam hominum inuasisse, quàm eorũ opinionem, qui ista distraxerint. itaq; non, ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ uideretur esse, nó quæ esset, repugnantiam. hanc igitur partẽ relictam explebimus, nullis adminiculis, sed, ut dicitur, Marte nostro: neque enim quidquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur de ijs, quæ in manus meas uenerũt. cum igitur aliqua species utilitatis obiecta est, nos commoueri necesse est. sed si, cum animũ attenderis, turpitudinem uideas adiunctã ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit; tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. quòd si nihil est tam contra naturam, quàm turpitudo, (recta enim, et cóuenientia, et constantia natura desiderat, aspernaturq́; contraria) nihilq́; tam secundum naturam, quàm utilitas: certe in eadem re utili turpitudo esse non potest. itemq́;, si ad honestatem nati sumus, eaque aut sola expetenda est, (ut Zenoni est uisum) aut certe omni pondere grauior est habenda, quàm reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certe utile; itaq; quidquid honestum, id utile. quare error hominũ non proborum cum aliquid, quod utile uisum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. hinc sicæ, hinc uenena, hinc falsa testamenta nascuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq́; sociorũ, & ciuium, hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: postremo etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupidita-

tes: quibus nihil, nec tertius, nec fœd ius excogitari po test: emolumēta enim rerum fallacibus iudicijs uident, pœnam, non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ip sius turpitudinis, quæ acerbissima est, nō uident. quam obrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è me dio, (est enim totum sceleratū, & impium) qui delibe= rant, utrum id sequantur, quod honestum esse uideāt, an se scientes scelere contaminent: in ipsa enim dubita tione facinus inest, etiam si ad id nō peruenerint. ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. atq; etiā in omni deliberatione, cœlā di, et occultandi spes, opinioq; remouēda est: satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid profecimus) per suasum esse debet, si omnes deos, hominesq; cœlare pos simus, nihil tamē auare, nihil iniuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciendū. hinc ille Gyges indu citur à Platone: qui, cum terra discessisset magnis qui busdam imbribus, in illum hiatum descēdit, æneumq; equum (ut ferūt fabulæ) animaduertit, cuius in lateri bus fores essent: quibus apertis, hominis mortui uidit corpus magnitudine inusitata, annulumq; aureū in di gito; quem ut detraxit, ipse induit. erat autem regius pastor. tum in concilium pastorum se recepit. ibi cum palā eius annuli ad palmam cōuerterat, à nullo uide batur, ipse autem omnia uidebat: idem rursus uideba= tur, cum in lucē annulum inuerterat. itaq; hac oppor tunitate annuli usus, Reginæ stuprū intulit; eaq; adiu trice Regem dominū interemit, sustulitq; quos obstare arbitrabatur: nec in his quisquam eū facinoribus po= tuit uidere. sic repente annuli beneficio Rex ortus est

Lydiæ.hunc igitur ipſum annulum ſi habeat ſapiens, nihil plus ſibi licere putet peccare, quàm ſi nõ haberet honeſta enim bonis uiris, non occulta quæruntur. atq; hoc loco philoſophi quidã, minime mali illi quidẽ, ſed non ſatis acuti, fictã, & cõmentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone. quaſi uero ille aut factũ id eſſe, aut fieri potuiſſe defendat. hæc eſt uis huius annuli, et huius exempli; ſi nemo ſciturus, nemo ne ſuſpicaturus quidem ſit, cum aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis cauſa feceris, ſi id dijs, hominibusq; futurum ſit ſemper ignotum, ſis'ne facturus. negãt id fieri poſſe. quanquam non poteſt id quidem: ſed quæro, quod negant poſſe, id ſi poſſet, quidnã facerent? urgent ruſtice ſanè: negant enim poſſe, & in eo perſtant: hoc uerbum quid ualeat, nõ uident: cum enim quærimus, ſi poſſint cœlare, quid facturi ſint; non quærimus, poſſint, ne cœlare; ſed tanquam tormenta quædã adhibemus, ut, ſi reſponderint ſe impunitate propoſita facturos, quod expediat, facinoroſos ſe eſſe fateantur; negẽt, omnia turpia per ſe ipſa fugienda eſſe concedant. ſed iam ad propoſitum reuertamur. incidunt. ſæpi multæ cauſæ, quæ conturbant animos utilitatis ſpecie, nõ, cũ hoc deliberetur, relinquenda ne ſit honeſtas propter utilitatis magnitudinem (nam id quidem improbũ eſt) ſed illud, poſſit ne id, quod utile uideatur, fieri nõ turpiter. cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperiũ abrogabat, poterat uideri facere id iniuſte: fuerat enim in Regibus expellendis ſocius Bruti, conſiliorum etiam adiutor. cum autem conſilium hoc principes cepiſſent, cognationem Superbi, nomẽq; Tarquiniorũ, et

memoriam regni esse tollendam, quod erat utile patriæ consulere; id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. itaque utilitas ualuit propter honestatem: sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. at in eo Rege. qui urbem condidit, non ita: species enim utilitatis animum pepulit eius: cui cum uisum esset utilius, solum se quàm cũ altero regnare, fratrem interemit. omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile uidebatur, neq; erat, assequi posset. et tamẽ muri causam opposuit specimen honestatis, nec probabilem, nec satis idoneã. peccauit igitur, pace uel Quirini, uel Romuli dixerim. nec tamen nostræ nobis utilitates omittẽdæ sunt, alijsq; tradẽdæ, cũ his ipsi egeamus: sed suæ cuiq; utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruiendũ est. scite Chrysippus, ut multa; qui stadium, inquit, currit, eniti, et contẽdere debet, quàm maxime possit, ut uincat; supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet. sic in uita sibi quẽq; petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, ius non est. maxime autem perturbantur officia in amicitijs: quibus & non tribuere, quod recte possis; & tribuere, quod non sit æquũ, contra officium est. sed huius generis totius breue, et non difficile præceptum est: quæ enim uidentur utilia, honores, diuitiæ, uoluptates, et cætera generis eiusdem, hæc amicitiæ nũquam anteponẽda sunt. at neq; contra Remp. neq; cõtra iusiurandum, ac fidẽ: amici sui causa uir bonus faciet; nec si iudex quidẽ erit de ipso amico: ponit enim personam amici, cum induit iudicis. tantum dabit amicitiæ, ut ueram amici causam esse malit; ut perorandæ

litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. cum
uero iurato dicenda sentẽtia sit, meminerit deũ se ad
hibere testẽ, id est (ut ego arbitror) mentem suam, qua
nihil homini dedit ipse deus diuinius. itaq; præclarum
à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum
teneremus: QVAE salua fide facere possit. hæc roga-
tio ad ea pertinet, quæ paulo ante dixi honeste amico
à iudice posse concedi: nã si omnia facienda sint, quæ
amici uelint, non amicitiæ tales, sed coniurationes pu-
tãdæ sunt. loquor autẽ de cõmunibus amicitijs: nã in
sapiẽtibus uiris atq; perfectis nihil potest esse tale. Da
monem, & Pythiam Pythagoreos ferunt hoc animo in
ter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus
diem necis destinauisset, et is, qui morti addictus esset,
paucos sibi dies cõmendãdorum suorum causa postula
uisset, uas factus sit alter eius sistendi; ut, si ille non re
uertisset ad diem, moriendũ esset sibi ipsi. qui cum ad
diem se recepisset, admiratus eorum fidẽ tyrãnus, peti
uit, ut se in amicitiam tertium ascriberent. cum igitur
id, quod utile uidetur in amicitia, cũ eo, quod honestũ
est, cõparatur, iaceat utilitatis species, ualeat honestas.
cũ autem in amicitia, quæ honesta non sunt postulabũ
tur, religio, & fides anteponantur amicitiæ: & sic ha
bebitur is, quẽ exquirimus, delectus officij. sed utilitatis
specie in Rep. sæpissime peccatur, ut in Corinthi distur
batione nostri, durius etiam Atheniẽses, qui sciuerunt,
ut Aeginetis, qui classe ualebant, pollices præciderẽtur.
hoc uisum est utile: nimis enim imminebat propter pro
pinquitatẽ Aegina Piræeo sed nihil, qđ crudele, utile:
est enim hominũ naturæ, quã sequi debemus, maxime

inimica crudelitas.male etiam,qui peregrinos urbibus
uti prohibent,eosq́; exterminãt,ut Petronius apud pa
tres noſtros,Papius nuper.nam eſſe pro ciue, qui ciuis
non ſit,rectum eſt non licere;quam tulerunt legem ſa
pientiſſimi conſules Craſſus,& Scæuola:uſu uero ur=
bis prohibere peregrinos,ſanè inhumanum eſt.illa præ
clara,in quibus publicæ utilitatis ſpecies præ honeſtate
contemnitur.plena exemplorum eſt noſtra Reſp. cum
ſæpe aliàs,tum maxime bello Punico ſecundo;quæ Cã
nẽſi calamitate accepta maiores animos habuit, quàm
unquam rebus ſecundis.nulla fuit timoris ſignificatio,
nulla mentio pacis.tanta uis eſt honeſti,ut ſpeciẽ uti=
litatis obſcuret. Athenienſes cum Perſarum impetum
nullo modo poſſent ſuſtinere,ſtatuerentq́;,ut urbe reli
cta,coniugibus,et liberis Trœzene depoſitis,naues con
ſcenderent,libertatẽq; Græciæ claſſe defenderent, Cyr
ſilium quendam ſuadentem,ut in urbe manerẽt,Xer
xemq́; reciperent,lapidibus obruerunt. atq; ille ſequi
utilitatem uidebatur:ſed ea nulla erat repugnãte ho
neſtate. Themiſtocles poſt uictoriam eius belli, quod
cum Perſis fuit,dixit in concione ſe habere conſilium
Reip.ſalutare,ſed id ſciri opus non eſſe:poſtulauit , ut
aliquem populus daret,quicum communicaret. datus
eſt Ariſtides.huic ille claſſem Lacedæmoniorum, quæ
ſubducta eſſet ad Gythium,clam incendi poſſe;quo fa
cto frangi Lacedæmoniorum opes neceſſe eſſet. quod
Ariſtides cum audiuiſſet,in cõcionem magna expecta
tione uenit,dixitq́; perutile eſſe conſiliũ,quod Themi
ſtocles afferret,ſed minime honeſtum.itaq; Athenien=
ſes,quod honeſtum non eſſet,id ne utile quidem puta

runt, totamq́; eam rem, quam ne audiuerant quidẽ, auctore Aristide repudiauerunt: melius hi, quam nos, qui piratas immunes, socios uectigales habemus. maneat ergo, quod turpe sit, id nunquam esse utile, ne tũ quidem, cum id, quod esse utile putes, adipiscare: hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est. sed incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati uideatur; ut animaduertendũ sit, repugnet ne plane, an possit cũ honestate coniungi. eius generis hæ sunt quæstiones: si, exempli gratia, uir bonus ab Alexandria profectus Rhodum magnũ frumẽti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, et fame, summaq́; annonæ caritate, si idem sciat cõplures mercatores ab Alexãdria soluisse, nauesq́; in cursu frumento onustas petẽtes Rhodum uiderit, dicturus ne sit id Rhodijs, an silentio suũ quamplurimo uenditurus. sapientem, et bonum uirum fingimus; de eius deliberatione, & consultatione quærimus, qui cœlaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet; sed dubitet, an turpe nõ sit. in huiusmodi causis aliud Diogeni Babilonio uideri solet, magno, & graui Stoico; aliud Antipatro discipulo eius, homini acutissimo: Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod uẽditor norit, emptor ignoret; Diogeni, uenditorem, quatenus iure ciuili constitutũ sit, dicere uitia oportere, cætera sine insidijs agere, &, quoniã uendat, uelle quamoptime uendere. aduexi, exposui; uendo meum non pluris, quàm cæteri; fortasse etiam minoris, cum maior est copia: cui fit iniuria? exoritur Antipatri ratio ex altera parte. quid agis? tute, cum hominibus consulere debeas, et seruire

humanæ ſocietati;eaq́; lege natus ſis,ut ea habeas prin cipia naturæ,quibus parere,et quæ ſemper ſequi debe as,ut utilitas tua,cõmunis utilitas ſit,uiciſſim et æque communis utilitas,tua ſit:cœlabis homines,quid ijs ad- ſit & commoditatis, & copiæ? reſpondebit Diogenes fortaſſe ſic:aliud cœlare, aliud eſt tacere : neque ego nunc te cœlo,ſi tibi non dico,quæ natura deorum ſit, quis ſit finis bonorum:quæ tibi plus prodeſſent cogni ta,quam tritici uilitas:ſed non, quidquid tibi audire utile eſt,id mihi dicere neceſſe eſt.immo uero, inquit ille,neceſſe eſt:ſi quidem inter homines natura memi niſti coniunctam ſocietatem. memini, inquit ille : ſed num iſta ſocietas talis eſt,ut nihil ſuum cuiuſque ſit? quod ſi ita eſt,nec uendendum quidem quidquam eſt, ſed donandum.uides in hac tota diſceptatione non il- lud dici:quamuis hoc turpe ſit,tamen,quoniam expe- dit,faciam;ſed ita expedire, ut turpe non ſit:ex alte- ra autem parte,ea re,quia turpe ſit,non eſſe faciẽdũ. uendat ædes uir bonus propter aliqua uitia, quæ ipſe norit,cæteri ignorẽt:peſtilentes ſint,et habeantur ſalu bres:ignoretur in omnibus cubilibus apparere ſerpen- tes: male materiatæ,ruinoſæ : ſed hoc præter dominũ nemo ſciat:quæro,ſi hoc emptoribus uenditor non di- xerit,ædesq́; uendiderit pluris multo quàm ſe uẽditu- rum putarit,num id iuſte,aut improbe fecerit? ille ue ro,inquit Antipater,improbe facit:quid enim eſt aliud erranti uiam non moſtrare,quod Athenis execrationi bus publicis ſancitum eſt,ſi hoc non eſt,emptorem pati ruere,& per errorem in maximam fraudem incurre re? plus etiam eſt, quàm uiam non monſtrare: nam

est,scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra:num te emere coegit, qui ne hortatus quidem est?ille,quod non placebat, proscripsit:tu, quod placebat,emisti.quòd si,qui proscribũt uillã bonã (ut ipsi asserunt)beneq; ædificatã,nõ existimantur fefellisse,etiã si illa nec bona est,nec ædificata ratione:multo minus, qui domum non laudarunt:ubi enim iudiciũ emptoris est,ibi fraus uenditoris quæ potest esse?sin autem dictum non omne præstandum est:quod dictum nõ est, id præstandum putas?quid uero est stultius,quàm uenditorem eius rei,quam uendat,uitia narrare? quid autem tã absurdum,quàm si domini iussu ita præco prædicet,domum pestilentem uendo? sic ergo in quibusdã causis dubijs,ex altera parta defenditur honestas;ex altera ita de utilitate dicitur,ut id,quod utile uideatur, non modo honestum facere sit,sed etiam,nõ facere turpe.hæc est illa,quæ uidetur utilium fieri cum honestis sæpe,dissensio:quæ dijudicanda sunt:nõ enim,ut quæreremus,exposuimus,sed ut explicaremus. non igitur uidetur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium uenditor cœlare emptores debuisse:neq; enim id est cœlare,quidquid reticeas:sed cum quod tu scias, id ignorare emolumẽti tui causa uelis eos quorum intersit id scire.hoc autem cœlandi genus quale sit,& cuius hominis,quis non uidet?certe non aperti,nõ simplicis est, non ingenui,nõ iusti,non uiri boni;uersuti potius, obscuri,astuti,fallacis,malitiosi,callidi,ueteratoris,uafri. hæc tot,& alia plura non ne inutile est uitiorum subire nomina? quòd si uituperandi sunt,qui reticuerũt: quid de ijs existimandum est,qui orationis uanitatem

adhibuerunt? C.Canius eques R. homo nec infacetus, & satis literatus, cum se Syracusas otiandi causa, non negotiandi (ut ipse dicere solebat) contulisset, dictitabat se hortulos aliquos uelle emere, quò inuitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit, uenales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si uellet, ut suis: & simul ad cœnam inuitauit in posterum diem. cum ille promisisset, tum Pythius, ut argentarius, qui esset apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit, & ab ijs petiuit, ut ante suos hortulos postera die piscarentur; dixitq;, quid eos facere uellet. ad cœnam tempore uenit Canius. opipare paratum erat conuiuium. cymbarum ante oculos multitudo. pro se quisq;, quod ceperat, afferebat. ante pedes Pythij pisces abijciebantur. tum Canius, quæso, inquit, quid est ò Pythi, tantum ne piscium? tantum ne cymbarum? & ille, quid mirum? inquit: hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium: hic aquatio: hac uilla isti carere non possunt. incensus Canius cupiditate, contendit à Pythio, ut uenderet. grauate ille primo. quid multa? impetrat: emit homo cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius uoluit, et emit instructos nomina facit: negotium conficit. inuitat Canius postera die familiares suos: uenit ipse mature: scalmum nullum uidet: quærit ex proximo uicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quòd eos nullos uideret: nullæ, quod sciam, inquit ille: sed hic piscari nulli solent: itaq; heri mirabar, quid accidisset. stomachari Canius: sed quid faceret? non dum enim Aquilius collega, & fami

liaris meus protulerat de dolo malo formulas. in quibus ipsis, cum ex eo quærerem, quid esset dolus malus; respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot uitijs inquinatum. quod si Aquiliana definitio uera est, ex omni uita simulatio, dissimulatioq; tollenda est. ita nec, ut emat melius, nec, ut uendat, quisquã simulabit, aut dissimulabit uir bonus. atque iste dolus malus etiam legibus erat uindicatus: ut tutela Duodecim tabulis, & circunscriptio adolescentium lege Plectoria, &, sine lege, iudicijs, in quibus, EX FIDE BONA, additur. reliquorum autem iudiciorum hæc uerba maxime excellũt, in arbitrio rei uxoriæ, MELIVS, AEQVIVS: in fiducia, VT INTER BONOS BENE AGIER. quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius est, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur, inter bonos bene agier, quidquam agi dolose, aut malitiose potest? dolus autem malus simulatione, & dissimulatione (ut ait Aquilius) continetur. tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium. non licitatorem uenditor, nec, qui contra se liceatur, emptor opponet: uterq;, si ad loquendum uenerit, non plus, quàm semel, loquetur. Quintus quidem Scæuola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur, idq; uenditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare, addidit centum millia. nemo est, qui hoc uiri boni fuisse neget: sapientis negant: ut si minoris, quàm potuisset,

uendidisset. hæc igitur est illa pernicies, quòd alios bonos, alios sapientes existimant. ex quo Ennius: Nequidquam sapere sapientem, qui sibi ipsi prodesse nequiret. uere id quidem, si, quid esset prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætij, uideo in ijs libris, quos de officijs scripsit Q. Tuberoni, dicere, sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris: neq; enim solũ nobis diuites esse uolumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeq́; Reip. singulorum enim facultates, & copiæ, diuitiæ sunt ciuitatis. huic Scæuolæ factum, de quo paulo ante dixi, placere nullo modo potest: etenim omnino se negat facturũ compendij sui causa, quod nõ liceat. huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. sed siue & simulatio, & dissimulatio dolus malus est, perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus nõ uersetur: siue uir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini, recte iustum uirum, bonum non facile reperiemus. nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: & quia semper est honestum uirum bonum esse, semper est utile. ac de iure quidem prædiorũ sancitum est apud nos iure ciuili, ut in his uendendis uitia etiam dicerentur, quæ nota essent uenditori. nam, cum ex Duodecim tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent lingua nũcupata, quæ qui inficiatus esset, duplicem pœnam subiret: à iurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta: quidquid enim inest prædio uitij, id, statuerunt, si uenditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. ut, cum in arce augurium Augures acturi essent, iussissentq́; T. Claudium

Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspicijs: Claudius proscripsit, insulam uendidit: emit P. Calphurnius Lanarius. huic ab Auguribus illud idem denunciatum est. itaque Calphurnius, cum demolitus esset, cognouissetq́; Claudium ædes postea proscripsisse, quàm esset ab Auguribus demoliri iussus, arbitrum illum adegit: QVID QVID sibi de ea re facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, huius nostri Catonis pater: ut enim cæteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. is igitur iudex ita pronunciauit: cum in uenundando rem eam sciisset, & nõ pronunciauisset, emptori damnum præstari oportere. igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notũ esse emptori uitium, quod nosset uenditor. quòd si recte dijudicauit, non recte frumentarius ille, non recte ædium pestilentium uenditor tacuit. sed huiusmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non possunt; quæ autem possunt, diligenter tenẽtur. M. Marius Gratidianus propinquus noster C. Sergio Oratæ uendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. hæ Sergio seruiebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. ius Crassus urgebat; quod uitium uenditor non dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius; quoniam id uitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes uendidisset, nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo iure esset, teneret. quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astus. sed aliter

leges,

leges, aliter philosophi tollūt astutias: leges, quatenus manu tenere res possunt: philosophi, quatenus ratiōe, & intelligentia. ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. sunt ne igitur insidiæ, tēdere plagas, etiā si excitaturus nō sis, nec agitaturus? ipsæ enim feræ nullo insequente sæpe incidūt, sic, tu cum ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter uitia uēdas, in eā aliquis incurrat imprudens. hoc quanquam uideo propter deprauationem cōsuetudinis neque more turpe haberi; neq; aut lege sanciri, aut iure ciuili: naturæ tamē lege sancitum est: societas enim est (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamē est sæpius) latissime quidem quæ pateat, hominum inter homines; interior eorum, qui eiusdem gentis sunt; propior eorum, qui eiusdē ciuitatis. itaq; maiores aliud ius gētium, aliud ius ciuile esse uoluerūt: quod enim ciuile, nō idem continuo gentiū; quod autem gētium, idem ciuile esse debet. sed nos ueri iuris, germanæq; iustitiæ solidam, & expressam effigiem nullā tenemus: umbra, & imaginibus utimur: easq; ipsas utinā sequeremur: feruntur enim ex optimis naturæ principijs, & ueritatis exemplis: nā quāti uerba illa? VTI NE PROPTER TE, FIDEM'VE TVAM CAPTVS, FRAVDATVS'VE SIM. quàm illa aurea? VT, INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, ET SINE FRAVDATIONE. sed, qui sint boni, & quid sit bene agi, magna quæstio ē. Quintus quidē Scæuola Pōtifex Maximus summam uim esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in qbus adderetur ex fide bona:

fideiq; bonæ nomē existimabat manare latissime, idq́; uersari in tutelis, societatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, uēditis, cōductis, locatis: quibus uitæ societas cōtinetur: in his magni esse iudicis statuere, præsertim cū in plerisq; essent iudicia cōtraria, quid quēq; cuiq; præstare oporteret. quocirca astutiæ tollēdæ sunt, eaq́; malitia, quæ uult quidē uideri se esse prudentiā, sed abest ab ea, distatq́; plurimū: prudentia est enim locata in delectu bonorū, & malorum; malitia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteponit. nec uero in prædijs solū ius ciuile ductum à natura malitiam, fraudemq́; uindicat; sed & in mancipiorū uenditione uenditorū fraus omnis excluditur: qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Aediliū. hæredū alia causa est. ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturā esse, neminē id agere, ut ex alterius prædetur inscitia: nec ulla pernicies uitæ maior inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ. ex quo illa innumerabilia nascūtur: ut utilia cū honestis pugnare uideantur: quotus enim quisq; reperietur, qui, impunitate, et ignoratione omniū proposita, abstinere possit iniuria? periclitemur, si placet, in ijs quidē exemplis, in quibus, peccare uulgus hominū fortasse nō putat: neq; enim de sicarijs, ueneficis, testamētarijs, furibus, peculatoribus hoc loco disserendū est; qui non uerbis sunt, & disputatione philosophorum, sed uinculis, & carcere castigādi, sed hæc consideremus, quæ faciunt ij, qui habētur boni. L. Minutij Basilij, locupletis hominis, falsum testamentum quidem è Græcia. Romam attulerunt.

quod quo facilius obtinerent, ſcripſerunt hæredes ſe= cũ M. Craſſum, & Q. Hortenſiũ, homines eiuſdẽ ciui tatis potentiſſimos: qui, cum illud falſum eſſe ſuſpica- rentur, ſibi autem nullius eſſent conſcij culpæ, alieni facinoris munuſculũ nõ repudiauerunt. quid ergo? ſatin hoc eſt, ut nõ deliquiſſe uideantur? mihi quidẽ non uidetur. quanquam alterum amaui uiuum, alte rum non odi mortuum. ſed cum Baſilius M. Satirium ſororis filium nomen ſuũ ferre uoluiſſet, eumq; feciſ= ſet hæredem; hunc dico patronum agri Piceni, & Sa= bini: (ò turpem notam temporum illorum) non erat æquum principes ciuitatis rem habere, ad Satiriũ ni= hil præter nomen peruenire. etenim ſi is, qui nõ defen dit iniuriam, neq; propulſat à ſuis, cum poteſt, iniuſte facit, ut in primo libro diſſerui: qualis habẽdus eſt is, qui non modo repellit, ſed etiam adiuuat iniuriã? mi= hi quidem etiam ueræ hæreditates non honeſtæ uidẽ= tur, ſi ſint malitioſis blanditijs officiorũ, non ueritate, ſed ſimulatione quæſitæ. atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honeſtum uideri ſolet: falſo: nam eadem utilitatis, quæ honeſtatis, eſt regula. qui hoc non præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus: ſic enim cogitans; eſt iſtud quidem honeſtum, uerum hoc expedit; res à natura copulatas audebit er rore diuellere: qui fons eſt fraudũ, maleficiorum, ſcele rum omnium. itaq; ſi uir bonus habeat hãc uim, ut, ſi digitis concrepuerit, poſſit in locupletium teſtamenta nomen eius irrepere, hac ui nõ utatur, ne ſi explora= tum quidem habeat id omnino neminẽ unquã ſuſpi caturũ. at ſi dares hanc uim M. Craſſo, ut digitorum

percussione hæres posset scriptus esse, qui re uera nõ esset hæres; in foro, mihi crede, saltaret. homo autem iustus, et is, quem sentimus uirum bonũ, nihil cuiquã, quod in se transferat, detrahet. hoc qui admiratur, is se, quis sit uir bonus, nescire fatetur. at uero, si quis uoluerit animi sui complicatã notionẽ euoluere, iam se ipse doceat, eum uirũ bonũ esse, qui prosit, quibus possit; noceat nemini, nisi lacessitus iniuria. quid ergo? hic nõ noceat, qui quodam quasi ueneno perficiat, ut ueros hæredes moueat, in eorum locum ipse succedat? nõ ergo faciat, dixerit quis, quod utile sit, quodq; expediat? immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit iniustum. hoc qui non didicerit, bonus esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, iudicẽ M. Lutatio Pythiæ fuisse, equiti R. sane honesto, cum is sponsionem fecisset, NI bonus uir esset: itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam iudicaturũ, ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra iudicasset; aut statuisse uideretur uirum bonũ aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officijs, & laudibus cõtineretur. huic igitur uiro bono, quẽ Fimbria etiam, nõ modo Socrates, nouerat, nullo modo uideri potest quidquam esse utile, quod nõ honestũ sit. itaque talis uir nõ modo facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod nõ audeat prædicare. hæc, nõ ne est turpe, dubitare philosophos, quæ ne rustici quidẽ dubitẽt? à quibus natum est id, quod iam tritum est uetustate prouerbium: cũ enim fidem alicuius, bonitatemq; laudãt, dignũ esse dicũt, quicum in tenebris mices. hoc quã habet uim, nisi il

lam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere. uides ne igitur hoc prouerbio, neq; Gygi illi posse ueniam dari, neq; huic, quem paulo ante fingebam digitorū percussione hæreditates omnium posse ad sese conuertere? ut enim, quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, aduersante etiā, & repugnante natura. at enim, cum permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cum à spe Consulatus longe abesset, & septimum annum post Præturam iaceret, neq; petiturus unquam Consulatum uideretur, Q. Metellum, cuius Legatus erat, summum uirum, & ciuem, cū ab eo Imperatore suo Romam missus esset, apud populū R. criminatus est, bellum illum producere; si se Consulem fecissent, breui tempore aut uiuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi R. redacturū. itaque factus est ille quidem Cósul, sed à fide iustitiaq; discessit, qui optimum, & grauissimum ciuē, cuius Legatus, & à quo missus esset, in inuidiā falso crimine adduxerit. nec noster quidem Gratidianus officio boni uiri functus est tum, cum Prætor esset, collegiumq; prætorium Tribuni pl. adhibuissent, ut res numaria de communi sententia constitueretur: iactabatur enim tēporibus illis numus, sic, ut nemo posset scire quid haberet. conscripserunt communiter edictum cum pœna, atq; iudicio, constitueruntq;, ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent. & cæteri quidem alius aliò: Marius à subsellijs in Rostra rectà: idq;, quod communiter compositum fuerat, solus edixit: et ea res (si quæ-

ris) ei magno honori fuit: omnibus uicis statuæ factæ sunt: ad eas thus, & cerei. quid multa? nemo unquam multitudini fuit charior. hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cũ id, in quo uiolatur æquitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnũ uidetur: ut Mario præripere collegis, et Tribunis pl. popularem gratiam, non ita turpe; Consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, ualde utile uidebatur. sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notissimã: aut illud, quod utile uidetur, turpe ne sit: aut si turpe est, ne uideatur esse utile. quid igitur? possumus ne aut illum Marium uirum bonum iudicare, aut hunc? explica, atq; excute intelligentiã tuam, ut uideas, quæ sit in ea species, forma, & notio uiri boni. cadit ergo in uirum bonum mentiri emolumenti sui causa, criminari, præripere, fallere? nihil profecto minus. est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tã expetendum, ut uiri boni et splendorem, & nomen amittas? quid est, quod afferre tantũ utilitas ista, quæ dicitur, possit, quã tum auferre, si boni uiri nomẽ eripuerit, fidem, iustitiãq; detraxerit? quid enim interest, utrum ex homine se conuertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? quid, qui omnia recta, & honesta negligunt, dummodo potentiam cõsequãtur; non ne id faciunt, quod is, qui etiam socerũ habere uoluit eum, cuius ipse audacia potens esset? utile enim uidebatur plurimum posse alterius inuidia: id quàm iniustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, nõ uidebat. ipse autem socer in ore semper Græcos uersus

Eurip idis de Phœnissis habebat:quos dicam, ut potero; incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:
Nam si uiolandum est ius, regnandi gratia.
Violandum est: alijs rebus pietatem colas.
capitalis Eteocles, uel potius Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? ecce tibi, qui Rex populi R. dominusq; omniũ gentiũ esse concupierit, idq; perfecerit. hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est: probat enim legum, et libertatis interitum, earumq; oppressionem tetram, & detestabilem, gloriosam putat. qui autem fateatur honestũ non esse in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæq; esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile; qua hunc obiurgatione, aut quo potius conuitio à tãto errore coner auertere? potest enim, dij immortales, cuiquam esse utile fœdissimum, & teterrimũ parricidium patriæ, quamuis, eo qui se obstrinxerit, ab oppressis ciuibus parens nominetur? honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic, ut hæc duo uerba inter se discrepare, sed tamẽ unum sonare uideantur. nunc abeo ad uulgi opinionem, quæ maior utilitas, quàm regnandi esse possit? nihil contra inutilius, ei qui id iniuste consecutus sit, inuenio, cum ad ueritatem cœpi reuocare rationẽ: possunt enim cuiquã esse utiles angores, solicitudines, diurni et, nocturni metus, uita insidiarum periculorũq; plenissima? Multi iniqui, atq; infideles regno, pauci boni sunt, inquit Accius: at cui regno? quod à Tantalo, et Pelope proditum iure obtinebatur. nam quãto plures ei Regi

putas, qui cum exercitu populi R. populum ipsum Romanum oppressisset, ciuitatemq; nõ modo liberam, sed etiam gentibus imperantem seruire sibi coegisset? hũc tu quas cõscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ uulnera? cuius autem uita ipsi potest utilis esse, cum eius uitæ ea conditio sit, ut, qui illã eripuerit, in maxima gratia futurus sit, et gloria? quòd si hæc utilia non sunt, quæ maxime uidentur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis, satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestũ sit: quanquam id quidem cum sæpe aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabritio Cõsule iterum, & à senatu nostro iudicatum est. cũ enim rex Pyrrhus populo R. bellũ ultro intulisset, cũq; de imperio certamen esset cum Rege generoso, ac potẽte, perfuga ab eo uenit in castra Fabritij, eiq; est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, ut clam uenisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, et eũ ueneno necaturum. hunc Fabritius reducendum curauit ad Pyrrhum: idq; eius factum à senatu laudatum est. atqui, si speciem utilitatis, opinionemq; quærimus, magnum illud bellum, perfuga unus, & grauem aduersarium imperij sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitiũ, quicum laudis certamẽ fuisset, eum nõ uirtute, sed scelere superatum. utrum igitur utilius uel Fabritio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis, fuit; uel senatui nostro, qui nunquã utilitatem à dignitate seiũxit, armis cum hoste certare, an uenenis? si gloriæ causa imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt esse utiles cũ infamia. non igitur uti

lis illa L. Philippi Q. filij sententia: quas ciuitates L. Sylla pecunia accepta ex S.C. liberauisset, ut eæ rursus uectigales essent, neq; ijs pecuniã, quam pro libertate dederãt, redderemus. est ei senatus assensus. turpe imperio: piratarum enim melior fides, quàm senatus. at aucta uectigalia: utile igitur. quousq; audebunt dicere, quidquam utile, quod non honestum? potest autem ulli imperio, quod gloria debet fultum esse, & beneuolentia sociorũ, utile esse odium, et infamia? ego etiam cũ Catone meo sæpe dissensi: nimis enim mihi uidebatur præfracte ærarium, uectigaliaq; defendere; omnia publicanis negare, multa socijs; cũ in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus; eoq; magis, quòd illa ordinum coniunctio ad salutem Reip. pertinebat. male etiam Curio, cum causam Transpadanorũ æquam esse dicebat; semper autẽ addebat, Vincat utilitas. potius diceret, nõ esse æquam, quia non esset utilis Reip. quàm, cũ æquam esse diceret, non esse utilem fateretur: plenus est sextus liber de officijs Hecatonis talium quæstionũ: sit ne boni uiri, in maxima caritate annonæ familiã nõ alere. in utranq; partem disputat: sed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. quærit si in mari iactura faciẽda sit, equi ne pretiosi potius iacturã faciat, an seruuli uilis. hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. si tabulã de naufragio stultus arripuerit, extorquebit ne eã sapiens, si potuerit? negat, quia sit iniurium. quid dominus nauis? eripiet ne suũ? minime, non plus, quàm si nauigantem in altũ eijcere de naui uelit, quia sua nõ sit: quoad enim peruẽtũ sit

eò, quò sumpta nauis est, nõ domini est nauis, sed naui gantium. quid, si in una tabula sint duo naufragi, hiq; sint sapientes, sibi uterq; rapiat, an alter cedat alteri? cedat uero, sed ei, cuius magis intersit uel sua, uel Reip. causa uiuere, quid, si hæc paria in utroq; ? nullũ erit certamẽ; sed quasi in sorte, aut in micãdo uictus, alteri cedet alter. quid, si pater fana expilet, cuniculos agat ad ærarium, indicet ne id magistratibus filius? nefas id quidẽ est: quin etiã defendat patrem, si arguatur. nõ igitur patria præstat omnibus officijs? immo uero: sed ipsi patriæ cõducit, pios habere ciues in parentes. quid, si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater, silebit ne filius? immo uero obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet, accusabit, minabitur etiã: ad extremũ, si ad perniciẽ patriæ res spectabit, patriæ salutẽ anteponet saluti patris. quærit etiam, si sapiens adulterinos numos accipiet imprudẽs pro bonis, cũ id rescierit, soluturus ne sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait, Antipater negat: cui potius assentior. qui uinũ fugiens uẽdat sciens, debeat ne dicere? nõ necesse putat Diogenes, Antipater uiri boni existimat. hæ sunt quasi controuersiæ in iure Stoicorũ. in mancipio uendendo, dicenda ne uitia? non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili; sed hæc, mendacẽ esse, aleatorem, furacem, ebriosum, alteri dicenda uidẽtur, alteri non dicenda. si quis aurum uendẽs, aurichalcum se putat uendere, indicet ne ei uir bonus aurum illud esse, an emat denario quod sit millenarium? perspicuũ iã est, & quid mihi uideatur, et quæ sit inter eos philosophos, quos nominaui, cõtrouersia. pacta, et promissa

ſemper ne ſeruanda ſint, quæ nec ui, nec dolo malo (ut Prætores ſolent dicere) facta ſint? ſi quis medicamentũ cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritq́; , ne illo medicamento unquam poſtea uteretur; ſi eo medicamento ſanus factus fuerit, & annis aliquot poſt inciderit in eũdem morbũ, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti, quid faciẽdũ ſit, cum ſit is inhumanus, qui nõ concedat, uti, nec ei quidquã fiat iniuriæ? uitæ, et ſaluti conſulendum eſt. quid, ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo, qui eum hæredem faciat, cũ ei teſtamento ſeſtertium millies relinquatur, ut ante quàm hæreditatẽ adeat, luce palàm in foro ſaltet, idq́;, ſe facturum promiſerit, quòd aliter eum hæredem ſcripturus ille nõ eſſet: faciat, quod promiſerat ille, nec ne? promiſiſſe nollem, et id arbitror fuiſſet grauitatis: ſed, quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet, honeſtius mentietur, ſi ex hæreditate nihil ceperit: niſi forte eam pecuniam in Reip. magnum aliquod tẽpus contulerit, ut uel ſaltare eum, cum patriæ conſulturus ſit, turpe non ſit. ac ne illa quidẽ promiſſa ſeruãda ſunt, quæ non ſunt ijs ipſis utilia, quibus illa promiſeris. Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturũ ſe eſſe dixit, quidquid optaſſet: optauit, ut in currum patris tolleretur: ſublatus eſt inſanus: ante quàm cõſtitit, ictu fulminis deflagrauit. quãto melius fuerat in hoc promiſſum patris non eſſe ſeruatum? quid, quod Theſeus exegit promiſſum à neptuno? cui cum tres optiones Neptunus dediſſet, optauit interitũ Hippolyti filij ſui, cum is patri ſuſpectus eſſet de nouerca; quo optato impetrato, Theſeus in maximis fuit luctibus. quid Aga

memnon?cũ deuouisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natũ esset illo anno, immolauit Iphigeniã, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. promissum potius non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit. ergo & promissa nõ facienda nonnunquam. Neq; semper deposita reddenda sunt. si gladiũ quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens; reddere peccatum sit, non reddere officium. quid, si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellũ inferat patriæ, reddes ne depositum? non, credo: facies enim cõtra Remp. quæ debet esse charissima. sic multa, quæ natura honesta uidentur esse, temporibus fiũt non honesta. facere promissa, stare cõuentis, reddere deposita, cõmutata utilitate fiunt non honesta. ac de ijs quidem, quæ uidentur esse utilitatis contra iustitiam simulatione prudentiæ, satis, arbitror, dictum. sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem uersabimur, cũ docebimus, ea, quæ uidẽtur esse utilia, neque sunt, quàm sint uirtutis inimica. ac de prudentia quidem, quam uult imitari malitia; itemq; de iustitia, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, et præstãtia cernitur; altera in conformatione, et moderatione continentiæ, & tẽperantiæ. utile uidebatur Vlyssi (ut quidam poetæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum optimũ auctorem talis de Vlysse nulla suspicio est) sed insimulant eum tragœdiæ simulatione insaniæ militiam subterfugere uoluisse. non honestũ consilium: at utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare; et Ithacæ uiuere otiose

cum parentibus, cum uxore, cum filio. ullū tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cū trāquillitate hac conferendum putas? ego uero istā contēnendam, & abijciendam; quoniā, quæ honesta nō sit, ne utilem quidē esse arbitror: quid enim auditurū putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatiōe perseuerasset? qui, cū maximas res gesserit in bello, tamē hæc audiuit ab Aiace:

Cuiu' ipse princeps iurisiurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
Furere assimulauit. ne coiret, institit.
Quòd ni Palamedis perspicax prudentia
Istiu' percepset malitiosam audaciam,
Fides sacratæ ius perpetuo falleret.

illi uero non modo cum hostibus, uerum etiā cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quā desere re consentientem Græciam ad bellum barbaris inferēdum. sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factaq; ueniamus. M. Attilius Regulus, cum Cōsul iterum in Africa ex insidijs captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autē patre Annibalis Amilcare, iuratus missus est ad senatū, ut, nisi redditi essent Pœnis captiui nobiles quidā, rediret ipse Carthaginē. is, cum Romam uenisset, utilitatis speciē uidebat: sed eam, ut res declarat, falsam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cū liberis; quam calamitatem accepisset in bello, cōmunē fortunæ bellicæ iudicātem, tenere cōsularis dignitatis gradū. quis hæc neget esse utilia? quid censes? magnitudo animi, & fortitudo negat. an locupletiores quæris auctores? harum enim est uirtutum propriū nil extime=

ſcere omnia humana deſpicere, nihil, quod homini ac cidere poſſit, intolerandum putare: itaq; quid fecit? in ſenatum uenit: mandata expoſuit: ſententiam ne dice ret, recuſauit: quàm diu iureiurando hoſtium tenere tur, nõ eſſe ſe ſenatorem. atq; illud etiam: (ò ſtultum hominem, dixerit quiſpiã, & repugnãtẽ utilitati ſuæ) reddi captiuos, negauit eẽ utile: illos enim adoleſcẽtes, & bonos duces, ſe iam confectum ſenectute. cuius cũ ualuiſſet auctoritas, captiui retẽti ſunt, ipſe Carthagi nem rediijt, neq; eum charitas patriæ retinuit, nec ſuo= rum. neq; uero tamen ignorabat ſe ad crudeliſſimum hoſtem, & ad exquiſita ſupplicia proficiſci: ſed iuſiurã dum conſeruandum putabat. itaq; tum, cum uigilãdo necabatur, erat in meliore cauſa, quã ſi domi ſenex ca ptiuus, periurus, & cõſularis remanſiſſet. at ſtulte, qui non modo non cenſuerit captiuos remittendos, uerum etiam diſſuaſerit. quo modo ſtulte? etiam ne, ſi Reip. cõducebat? poteſt autẽ, quod inutile Reip. ſit, id cuiquã ciui utile eſſe? peruertũt homines ea, quæ ſunt funda menta naturæ, cum utilitatẽ ab honeſtate ſeiungunt: omnes enim expetimus utilitatẽ, ad eamq; rapimur; nec facere aliter ullo modo poſſumus: nã quis eſt, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non ſtudioſiſſime perſequatur? ſed quia nuſquã poſſumus, niſi in laude, decore, honeſtate, utilia reperire, propterea illa prima, & ſumma habemus, utilitatis nomen nõ tã ſplẽdidũ, quàm neceſſarium ducimus. quid eſt igitur, dixerit quis, in iureiurando? num iratum timemus Iouẽ? at hoc quidem cõmune eſt omnium philoſophorum, non eorũ modo qui deũ nihil habere ipſum negotij dicũt

& nihil exhibere alteri; ſed eorũ etiam, qui deũ ſemper agere aliquid, & moliri uolunt, nunquã nec iraſci deum, nec nocere. quid autẽ iratus Iupiter plus nocere potuiſſet, quã nocuit ſibi ipſe Regulus? nulla igitur uis fuit religionis, quæ tantã utilitatem peruerteret. an, ne turpiter faceret? primum minima de malis. num igitur tantum mali turpitudo iſta habebit, quãtum ille cruciatus? deinde illud etiam apud Accium, Fregiſti ne fidem? neq; dedi, neq; do infideli cuiquam. quanquam ab impio rege dicitur, luculente tamẽ dicimur. addunt etiam: quẽadmodum nos dicamus, uideri quædã utilia, quæ nõ ſint; ſic ſe dicere, uideri quædam honeſta, quæ nõ ſint: ut hoc ipſum uidetur honeſtum conſeruãdi iuriſiurandi cauſa ad cruciatũ reuertiſſe, ſed fit nõ honeſtum, quia, quod per uim hoſtium eſſet actũ, ratũ eſſe nõ debuit. addunt etiã; quidquid ualde utile ſit, id fieri honeſtũ, etiam ſi antea non uideretur. hæc ferè contra Regulũ. ſed prima uideamus. Nõ fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neque iraſci ſolet, neq; nocere. hæc quidem ratio nõ magis cõtra Regulum, quã contra omne iuſiurandum ualet. ſed in iureiurando, nõ qui metu, ſed quæ uis ſit, debet intelligi: eſt enim iuſiurãdũ affirmatio religioſa. quod autẽ affirmatiue, quaſi deo teſte, promiſeris, id tenendũ eſt: iam enim nõ ad iram deorum, quæ nulla eſt, ſed ad iuſtitiã, et ad fidẽ pertinet: nã præclare Ennius,

Ò fides alma, apta pennis, & iuſiurandum Iouis.

qui igitur iuſiurãdũ uiolat, is fidem uiolat. quam in Capitolio uicinã Iouis Optimi Maximi, ut in Catonis oratione eſt, maiores noſtri eſſe uoluerunt. at enim ne

iratus quidẽ Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus: certe, si nihil malũ esset, nisi dolere. id autem nõ modo non summũ malum, sed nec malum quidẽ esse, maxima auctoritate philosophi affirmant. quorum quidẽ testem nõ mediocrem, sed haud scio an grauissimum, Regulũ nolite, quæso, uituperare: quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem Reip. qui retinẽdi officij causa cruciatum subierit uolũtarium? nam, quod aiunt minima de malis, id est ut turpiter potius, quàm calamitose: an est ullum maius malũ turpitudine? quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensiõis, quãta illa deprauatio, et foeditas turpificati animi debet uideri? itaq;, neruosius qui ista disserunt, solum audẽt malum dicere id, quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamẽ non dubitant summum malum dicere. nam illud quidem,

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam,

idcirco recte à poeta dicitur, quia, cũ tractaretur Atreus, personæ seruiẽdũ fuit. sed si hinc sibi sumunt, nullam esse fidẽ, quæ infideli data sit: uideant, ne quæratur latebra periurio. est autem etiam ius bellicum, fidesq; iurisiurãdi sæpe hosti seruanda: quod enim ita iuratum est, ut mens deferẽtis conciperet fieri oportere, id obseruãdũ est; quod aliter, id si non fecerit, nullum periurium est: ut, si prædõibus pactum pro capite pretium nõ attuleris, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris: nam pirata nõ est ex perduellium numero definitus, sed cõmunis hostis omniũ. cum hoc nõ fides esse debet, nec iusiurandũ cõmune: nõ enim, falsum iurare, peierare est; sed, quod ex animi tui sen

tentia

tentia iuraueris, ſicut uerbis concipitur, more noſtro, id non facere, periurium eſt: ſcite enim Euripides;
Iuraui lingua, mentem iniuratam gero.
Regulus uero nõ debuit conditiones, pactionesq́; bellicas, & hoſtiles perturbare periurio: cum iuſto enim, et legitimo hoſte res gerebatur: aduerſus quẽ & totum ius fœciale, & multa ſunt iura cõmunia. quod ni ita eſſet nũquã claros uiros ſenatus uinctos hoſtibus dediſſet. at uero T. Veturius, & Sp. Poſthumius, cum iterum Cõſules eſſent, quia, cum male pugnatũ apud Caudium eſſet, legionibus noſtris ſub iugũ miſſis pacẽ cum Samnitibus fecerant, dediti ſunt his: iniuſſu enim populi, ſenatusq; fecerant. eodemq́; tempore T. Numitius, Q. Aemilius, qui tum Tribuni pl. erant, quòd eorum auctoritate pax erat facta, dediti ſunt, ut pax Samnitum repudiaretur. atque huius deditionis ipſe Poſthumius, qui dedebatur, ſuaſor, et auctor fuit. quod itẽ multis annis poſt C. Mancinus: qui, ut Numãtinis, quibuſcum ſine ſenatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem ſuaſit eam, quam L. Furius, & Sex. Attilius ex S.C. ferebant: qua accepta, eſt hoſtibus deditus. honeſtius hic, quã Q. Põpeius: quo, cum in eadem cauſa eſſet, deprecante, accepta lex nõ eſt. hic ea, quæ uidebatur utilitas, plus ualuit, quã honeſtas: apud ſuperiores utilitatis ſpecies falſa, ab honeſtatis auctoritate ſuperata eſt. at non debuit ratum eſſe, quod erat actum per uim. quaſi uero forti uiro uis poſſit adhiberi. cur igitur ad ſenatum proficiſcebatur, cũ præſertim de captiuis diſſuaſurus eſſet? quod maximum in eo eſt, id reprehenditis: non enim ſuo iu

dicio stetit; sed suscepit causam, ut esset iudiciũ senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captiui profecto Pœnis redditi essent. ita incolumis in patria Regulus restitisset. quod quia patriæ nõ utile putauit, iccirco honestũ sibi & sentire illa, & pati credidit. nam quòd aiunt, quod ualde utile sit, id fieri honestum: immo uero, esse, nõ fieri: est enim nihil utile, quod idẽ nõ honestum: nec, quia utile, honestum est; sed, quia honestum, utile. quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstãtius. sed ex tota hac laude Reguli, unũ illud est admiratione dignum, ꝙ captiuos retinendos censuerit. nam ꝙ rediјt, nobis nõ mirabile uidetur: illis quidem temporibus aliter facere nõ potuit: itaq; ista laus non est hominis, sed temporum: nullum enim uinculũ adstringẽdam fidem iureiurando maiores arctius esse uoluerunt. id indicãt leges in Duodecim tabulis, indicãt sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides; indicant notationes, animaduersionesq; Cẽsorum, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurãdo iudicabant. L. Manlio A. filio, cum Dictator fuisset, M. Pomponius Tribunus pl. diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad Dictaturam gerendam addidisset. criminabatur etiã, quòd Titũ filium, qui Torquatus postea est appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iussisset. quod cũ audiuisset adolescẽs filius, negotiũ exhiberi patri, accurrisse Romã, & prima luce Põponiј domũ uenisse dicitur. cui cum esset nũtiatum; ꝙ illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisq;

arbitris ad se adolescenté iussit uenire. at ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, iurauitq; se illum statim interfecturum, nisi iusiurãdum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. iurauit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populũ detulit: docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset: Manliũ missum fecit: tantum temporibus illis iusiurãdum ualebat, atq; hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomẽ inuenit: cuius tertio Consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati: magnus uir in primis: & qui nuper indulgens in patrem, idem acerbus, & seuerus in filiũ. sed ut laudandus Regulus in conseruando iureiurãdo, sic decem illi, quos post Cãnensem pugnam iuratos ad senatum misit Annibal, in castra redituros ea, quorum erant potiti Pœni, nisi de redimẽdis captiuis impetrauissent, si nõ redierunt, uituperãdi. de quibus nõ omnes uno modo: nam Polybius, bonus auctor inprimis, scribit, ex decẽ nobilissimis, qui tunc erãt missi, nouẽ reuertisse à senatu re nõ impetrata; unũ ex decẽ, qui paulo post, quã egressus erat è castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse: reditu enim in castra, liberatum se esse iureiurando interpretabatur: nõ recte: fraus enim distringit, non dissoluit periuriũ. fuit igitur stulta calliditas, peruerse imitata prudẽtiã. itaq; decreuit senatus, ut ille ueterator, et callidus uinctus ad Annibalẽ duceretur. sed illud maximũ: octo hominũ millia tenebat Annibal, nõ quos in acie cepisset, aut qui pĩculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paulo, et Varrone Cõsulibus: eos sena

tus nõ censuit redimendos, cum id parua pecunia fie=
ri potuisset; ut esset insitũ militibus nostris aut uince=
re, aut emori. qua quidẽ re audita fractũ animũ An=
nibalis scribit idẽ, quòd senatus, populusq; R. rebus af
flictis tam excelso animo fuisset. sic honestatis cõpara
tione ea, quæ uidentur utilia, uincũtur. Acilius autẽ,
ille, qui græce scripsit historiã, plures ait fuisse, qui in
castra reuertissent, eadẽ fraude, ut iureiurãdo libera=
rentur; eosq; à Censoribus omnibus ignominijs nota=
tos, sit iam huius loci finis: perspicuum est enim, quæ
timido animo, humili, demisso, fractoq; fiant, quale
fuisset Reguli factũ, si aut de captiuis, quod ipsi opus
esse uideret, non quod Reipublicæ, censuisset, aut do=
mi remanere uoluisset; nõ esse utilia, quia sunt flagi=
tiosa, fœda, & turpia. Restat quarta pars, quæ de=
core, moderatione, modestia, continẽtia, tẽperantia con
tinetur. potest igitur quidquã esse utile, quod sit huic
talium uirtutũ choro contrarium? atqui ab Aristippo
Cyrenaici, atq; Annicerij philosophi nominati, omne
bonũ in uoluptate posuerunt; uirtutemq; censuerunt
ob eam rem esse laudãdã, quòd efficiens esset uolupta
tis. quibus obsoletis floret Epicurus, eiusdẽ ferè adiu=
tor, auctorq; sententiæ. cum his, uelis equisq; (ut dici=
tur) si honestatem tueri, ac retinere sentẽtia est, decer
tandum est: nã si nõ modo utilitas, sed uita omnis bea
ta, corporis firma constitutione, eiusq; cõstitutionis spe
explorata (ut à Metrodoro scriptũ est) continetur; cer
te hæc utilitas, & quidem summa (sic enim cẽsent) cũ
honestate pugnabit. nã ubi primum prudentiæ locus
dabitur? an, ut conquirat undiq; suauitates? quàm mi

ser uirtutis famulatus seruientis uoluptati?quod autē munus prudentiæ?an legere intelligenter uoluptates? fac nihil isto esse iucundius:quid excogitari potest tur pius?iam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo,quæ est dolorū, laborumq; contemptio?quamuis enim multis in locis di cat Epicurus,sicut hic dicit,satis fortiter de dolore;tamen non id spectandum est,quid dicat,sed quid cōsen taneū sit ei dicere,qui bona uoluptate terminauerit, mala dolore;ut si illum audiam de continentia,et tem perantia.dicit ille quidem multa multis locis:sed aqua hæret,ut aiunt; nam quo modo potest temperantiam laudare is,qui ponat summum bonū in uoluptate? est enim temperātia libidinum inimica,libidines autē cō sectatrices uoluptatis.atq; in his tamen tribus generibus,quoquo modo possunt,non incallide tergiuersantur.prudentiam introducunt scientiam suppeditantē uoluptates,depellentem dolores. fortitudinem quoque aliquo modo expediunt,cum tradunt rationem negli gendæ mortis,pepertiendiq; doloris. etiam temperantiam inducunt,nō facillime illi quidem,sed tamē quo quo modo possunt:dicunt enim,uoluptatis magnitudi nem doloris detractione fieri. iustitia uacillat,uel iacet potius,omnesq; hæ uirtutes,quæ in cōmunitate cernū tur, & in societate generis humani:neque enim boni tas,nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus quàm amicitia,si hæc nō per se expetātur,sed ad uolu ptatē,utilitatē ue referantur.cōferamus igitur in pau ca:nā ut utilitatē nullā esse docuimus, quæ honestati esset cōtraria; sic omnem uoluptatem dicimus hone=

ſtati eſſe contrariam. quo magis reprehendendos Calli phonem, & Dinomachum iudico: qui ſe diremptoros controuerſiam putauerunt, ſi cum honeſtate uoluptatem, tãquam cum homine pecudem, copulauiſſent. nõ recipit iſtã coniunctionẽ honeſtas, aſpernatur, repellit. nec uero finis bonorum, & malorũ, qui ſimplex eſſe debet, ex diſſimilibus rebus miſceri, & tẽperari poteſt. ſed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus uerbis diſputata. nunc ad propoſitum. quemadmodum igitur, ſi quando ea, quæ uideretur utilitas, honeſtati repugnat, diiudicanda res ſit, ſatis eſt ſupra diſputatum. ſin autem ſpeciem utilitatis etiam uoluptas habere dicatur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate cõiunctio: nam ut tribuamus aliquid uoluptati, condimenti fortaſſe nonnihil, utilitatis certe nihil habebit.

Habes à patre munus Marce fili, mea quidem ſententia, magnum: ſed perinde erit, ut acceperis. quanquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquã hoſpites, erunt recipiendi. ſed ut, ſi ipſe ueniſſem Athenas, quod quidẽ eſſet factum, niſi me de medio curſu clara uoce patria reuocaſſet, aliquãdo me quoque audires: ſic, quoniam his uoluminibus ad te profecta uox mea eſt, tribues his temporis, quantum poteris; poteris autem, quantum uoles. cum uero intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere, tum & præſens tecũ propediem (ut ſpero) &, dum aberis, abſens loquar. Vale igitur mi Cicero; tibiq; perſuade, te mihi quidem eſſe chariſſimum, ſed multo fore chariorem, ſi talibus monimentis, præceptiſq; lætabere.

M. TVLLII CICERONIS CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE AD T. POMPONIVM ATTICVM.

DIALOGI PERSONAE, SCIPIO, CATO, LAELIVS.

Ô Tite, si quid ego adiuto, curam'ue leuasso,
Quæ nũc te coquit, et uersat sub pectore fixa,
Ecquid erit præmij?

licet enim uersibus ijsdẽ mihi affari te Attice, quibus affatur Flaminium ille uir, haud magna cum re, sed fide plenus. quanquam certo scio, non, ut Flaminium, solicitari te Attice sic noctesq;, diesq; : noui enim moderationem animi tui, & æquitatem: teq; non cognomen solum Athenis deportasse, sed humanitatem, & prudentiam intelligo. & tamen suspicor ijsdem rebus te, quibus me ipsum, interdum grauius cõmoueri. quarũ cõsolatio & maior est, et in aliud tempus differenda. nunc autẽ mihi uisum est, de senectute aliquid ad te scribere: hoc enim onere, quod mihi tecũ cõmune est, aut iam urgentis, aut certe aduentantis senectutis & te, & me ipsum leuari uolo. etsi te quidẽ id modeste, ac sapienter, sicut omnia, & ferre, et laturũ esse certo scio. sed mihi, cum de senectute uellem aliquid scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrum communiter uteretur. mihi quidem ita iucũda huius libri confectio fuit, ut nõ modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollẽ etiam, et iucundam senectutem. nunquam igitur satis laudari digne poterit philosophia: cui qui pareat, omne tẽpus

ætatis ſine moleſtia poſſit degere.ſed de cæteris & diximus multa, & ſæpe dicemus. hunc uero librum de ſenectute ad te miſimus.omnem autem ſermonem tribuimus non Tithono,ut Ariſto Chius, ne parum eſſet auctoritatis in fabula;ſed M.Catoni ſeni,quo maiorẽ auctoritatem haberet oratio;apud quem Lælium, & Scipionem facimus admirantes,quòd is tã facile ſenectutem ferat,ijſq́; eum reſpondentem:qui ſi eruditius uidebitur diſputare,quàm cõſueuit ipſe in ſuis libris, attribuito græcis literis,quarũ cõſtat eũ perſtudioſum fuiſſe in ſenectute.ſed quid opus eſt plura? iam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnẽ de ſenectute ſententiem. SCI. Sæpenumero mirari ſoleo cum hoc C.Lælio tum cæterarum rerum tuã excellentem M.Cato,perfectamq́; ſapientiam,tũ uel maxime, quòd ſenectutem tuam nunquam tibi grauẽ eſſe ſenſerim: quæ pleriſq; ſenibus ſic odioſa eſt, ut onus ſe Aetna grauius dicant ſuſtinere. CA. Rem haud ſanè Scipio,& Læli difficilem admirari uidemini: quibus enim nihil opis eſt in ipſis ad bene, beateq́; uiuendum, ijs omnis grauis eſt ætas: qui autem omnia bona à ſe ipſis petunt,ijs nihil poteſt malum uideri,quod naturæ neceſſitas afferat:quo in genere in primis eſt ſenectus: quam ut adipiſcantur,omnes optant; eãdem accuſant adepti:tanta eſt incõſtantia,ſtultitia,atq; peruerſitas. Obrepere aiunt eam citius,quàm putaſſent.primum, quis coegit eos falſum putare? qui enim citius adoleſcentiæ ſenectus,quàm pueritiæ adoleſcentia obrepit? deinde,qui minus grauis eſſet ijs ſenectus,ſi octingẽteſimum annũ agerent, quàm octogeſimum? præterita

enim ætas, quamuis longa, cum effluxisset, nulla cõsola
tione permulcere posset stultam senectutem. quocirca
si sapientiam meam admirari soletis, quæ utinã digna
esset opinione uestra, nostroq; cognomine; in hoc su=
mus sapientes, quòd naturam optimam ducem, tãquã
deum, sequimur, eiq; paremus: à qua nõ uerisimile est,
cum cæteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremũ
actum, tanquam ab inerti poeta, esse neglectũ. sed ta
men necesse fuit esse aliquod extremũ, et, tanquam
in arborum baccis, terræq; frugibus, maturitate tẽpesti
ua quasi uietum, et caducum: quod ferendum est mol
liter sapienti: quid enim est aliud gigantum more bel
lare cum dijs, nisi naturæ repugnare? LAE. Atqui
Cato gratissimũ nobis, ut etiã pro Scipione pollicear, fe
ceris, si, quoniã speramus, et uolumus quidẽ senes fieri,
ante multo à te didicerimus, quibus facillime rationi=
bus ingrauescentẽ ætatẽ ferre possimus. CA. Faciam
uero Læli, præsertim si utriq; uestrũ gratum, ut dicis,
futurum est. LAE. Volumus sanè, nisi molestum est
tibi Cato, tanquam aliquam uiam longam confeceris,
qua nobis quoq; ingrediendũ sit, istuc, quo peruenisti,
uidere quale sit. CA. Faciam, ut potero, Læli: sæpe
enim interfui querelis meorum æqualium, (pares au
tem cum paribus ueteri prouerbio facillime congregã
tur) quas C. Salinator, quas Sp. Albinus, homines con=
sulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant; tum,
quòd uoluptatibus carerent, sine quibus uitam nullã
putarent; tum, quòd spernerentur ab ijs, à quibus es=
sent coli soliti. qui mihi non id uidebantur accusare,
quod esset accusandũ; nam si id culpa senectutis acci=

deret, eadẽ mihi uſu euenirent, reliquisq; omnibus maioribus natu: quorũ ego multorum cognoui ſenectutẽ ſine querela, qui ſe à libidinũ uinculis laxatos eſſe nõ moleſte ferrent, nec à ſuis deſpicerentur. ſed omnium iſtiuſmodi querelarũ in moribus eſt culpa, non in ætate: moderati enim, nec difficiles ſenes, nec inhumani tolerabilẽ agunt ſenectutem: importunitas autem, et inhumanitas omni ætate moleſta eſt. LAE. Eſt, ut dicis, Cato; ſed fortaſſe dixerit quiſpiam, tibi propter opes, et copias, & dignitatẽ tuam, tolerabilem ſenectutẽ uideri, id autem non poſſe multis contingere. CA. Eſt iſtud quidẽ Læli aliquid, ſed nequaquã in iſto ſunt omnia. ut Themiſtoclem ferunt Seriphio cuidã in iurgio reſpondiſſe, cum ille dixiſſet, non illũ ſua, ſed patriæ gloria ſplendorem aſſecutũ: nec hercle, inquit, ſi ego Seriphius eſſem, nobilis; nec, ſi tu Atheniẽſis eſſes, clarus unquam fuiſſes. quod eodẽ modo de ſenectute poteſt dici: nec enim in ſumma inopia leuis eſſe ſenectus poteſt, ne ſapiẽti quidẽ, nec inſipiẽti in sũma copia nõ grauis. aptiſſima omnino ſunt Scipio, et Læli arma ſenectutis, artes, exercitationesq; uirtutũ. quæ in omni ætate cultæ, cũ multũ, diuq; uixeris, mirificos afferunt fructus, non ſolũ quia nunquam deſerunt, nec in extremo quidem tempore ætatis; (quanquã id maximũ eſt) uerum etiã quia conſcientia bene actæ uitæ, multorũq; bene factorũ recordatio iucundiſſima eſt. ego quidem Q. Maximũ, eũ, qui Tarentum recepit, adoleſcens ita dilexi ſenem, ut æqualẽ: erat enim in illo uiro comitate condita grauitas: nec ſenectus mores mutauerat. quanquã m eum colere cœpi non admodũ grandem natu,

ſed tamen iã ætate prouectum: anno enim poſt, quàm primum Conſul fuerat, ego natus ſum: cũq; eo quartum Conſule adoleſcentulus miles profectus ſum ad Capuam, quintoq; anno poſt ad Tarentum Quæſtor: deinde Aedilis, quadriennio poſt factus ſum Prætor, quẽ magiſtratum geſſi Conſulibus Tuditano, et Cethego, cum quidẽ ille admodum ſenex ſuaſor legis Cinciæ de donis, & muneribus fuit. hic et bella gerebat, ut adoleſcens, cum planè grandis eſſet: & Annibalem iuueniliter exultãtem patientia ſua molliebat: de quo præclare familiaris noſter Ennius:

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo poſtq;, magisq; uiri nunc gloria claret.

Tarentũ uero qua uigilantia, quo conſilio recepit? cũ quidẽ me audiente Salinatori, qui amiſſo oppido fugerat in arcem, glorianti, atque ita dicenti; mea opera Q. Fabi Tarentum recepiſti; certe, inquit, ridens, niſi tu amiſiſſes, nunquã recepiſſem. nec uero in armis præſtantior, quàm in toga; qui Conſul iterum, Sp. Caruilio collega quieſcẽte, C. Flaminio Tribuno pl. quoad potuit, reſtitit, agrum Picenum, et Gallicum uiritim contra ſenatus auctoritatem diuidenti: Augurq; cum eſſet, dicere auſus eſt, optimis auſpicijs ea geri, quæ pro Reip. ſalute gererentur; quæ cõtra Remp. fierent, contra auſpicia fieri. multa in eo uiro præclara cognoui: ſed nihil eſt admirabilius, quàm quo modo ille mortẽ Marci filij tulit, clari uiri, & cõſularis. eſt in manibus uiri laudatio: quam cum legimus, quem philoſophum nõ contemnimus? nec uero ille in luce modo, atq; in

oculis ciuium magnus; ſed intus, domiq; præſtantior. qui ſermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ ſcientia iuris augurij? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ; omnia memoria tenebat nō domeſtica ſolum, ſed etiam externa bella, cuius ſermone ita tum cupide fruebar, quaſi iam diuinarem id, quod euenit, illo extincto fore, unde diſcerem, neminem. quorſum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto uidetis, nefas eſſe dictu, miſerā fuiſſe talem ſenectutē. nec tamē omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedeſtres, nauales'ue pugnas, ut bella à ſe geſta, ut triumphos recordentur: eſt enim quiete, & pure, et eleganter actæ ætatis placida, ac lenis ſenectus: qualem accepimus Platonis; qui uno, & octogeſimo anno ſcribens mortuus eſt: qualem Iſocratis; qui eum librū, qui Panathenaicus inſcribitur, quarto, & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur, uixitq; quinquennium poſtea: cuius magiſter Leontinus Gorgias centum, & ſeptem compleuit annos; neque unquā in ſuo ſtudio, atq; opere ceſſauit. qui, cum ex eo quæreretur, cur tandiu uellet eſſe in uita, nihil habeo, inquit, ꝙ accuſem ſenectutem. præclarum reſponſum, & docto homine dignum: ſua enim uitia inſipientes, & ſuam culpam in ſenectutem conferunt: quod nō faciebat is, cuius modo mentionem feci, Ennius.

Sicut fortis equus, ſpatio qui ſæpe ſupremo
Vicit Olympia, nunc ſenio confectus quieſcit.

equi fortis, & uictoris ſenectuti comparat ſuam: quē quidē probe meminiſſe poteſtis: anno enim undeuigeſimo poſt eius mortem hi Conſules, L. Flaminius, et M.

Attilius, facti sunt: ille autem Cepione, & Philippo iterum cõsulibus mortuus est, cum ego quidẽ quinq;, & sexaginta annos natus legem Voconiam uoce magna, & bonis lateribus suasissem. annos septuaginta natus (tot enim dixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putãtur, onera, paupertatẽ, senectutẽ, ut eis penè delectari uideretur. Etenim, cũ cõplector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera uideatur; unam, ꝙ auocet à rebus gerendis; alterã, ꝙ corpus faciat infirmum; tertiam, quòd priuet omnibus ferè uoluptatibus; quartam, ꝙ haud procul absit à morte. earum, si placet, causarum quantũ quæque ualeat, quãtumq; iusta sit, uideamus. A' rebus gerẽdis senectus abstrahit: quibus? an ijs, quæ iuuẽtute geruntur, & uiribus? nullæ ne igitur res seniles sunt, quæ uel infirmis corporibus, animo tamẽ administrentur? nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus pater tuus Scipio, socer optimi uiri filij mei? cæteri senes, Fabritij, Curij, Corũcani, cũ Rẽp. consilio, & auctoritate defendebãt, nihil agebant? ad App. Claudij senectutem accedebat etiã, ut cæcus esset: tamen, cũ sententia senatus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, nõ dubitauit dicere illa, quæ uersibus persecutus est Ennius:

Quò uobis mentes, rectæquæ stare solebant
Antehac, dementi sese flexere ruina?

cæteraq; grauissime: notũ uobis enim carmen: & tamen ipsius Appij extat oratio. atq; hæc ille egit septẽ & decem annis post alterum Consulatum, cum inter duos Consulatus anni decem interfuissent, Cẽsorq; ante Consulatum superiorẽ fuisset: ex quo intelligitur,

Pyrrhi bello grandem sanè fuisse: & tamen sic a patribus accepimus. nihil igitur afferunt, qui in re gerenda uersari senectutem negant: similesq; sunt, ut si qui gubernatorẽ in nauigando agere nihil dicãt, cum alij malos scandant, alij per foros cursent, alij sentinam exhauriant; ille autem clauum tenens, sedeat in puppi quietus. non facit ea, quæ iuuenes. at uero multo maiora, & meliora facit: non enim uiribus: aut uelocitatibus, aut celeritate corporũ res magnæ geruntur, sed consilio, & auctoritate, & sententia; quibus nõ modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet. nisi forte ego uobis, qui & miles, et Tribunus, et Legatus, & Cõsul uersatus sum in uario genere bellorum, cessare nũc uideor, cum bella non gero: at senatui, quæ sunt gerenda, præscribo, &, quo modo Carthagini male iam diu cogitanti bellũ inferatur, multo ante denũtio. de qua non ante uereri desinam, quã illã excisam esse cognouero. quã palmam utinam dij immortales tibi Scipio reseruent; ut aui reliquias persequare: cuius à morte hic tertius, & trigesimus est annus: sed memoriam illius uiri excipient omnes anni consequẽtes. anno ante me Censorem mortuus est, nouẽ annis post meum Consulatum; cum Consul iterum, me Consule creatus esset. nũ igitur, si ad centesimũ annum uixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, aut saltu, nec eminus hastis, aut comminus gladijs uteretur, sed consilio, ratione, sentẽtia, quæ nisi essent in senibus, nõ summum consiliũ maiores nostri appellassent senatũ. apud Lacedæmonios quidem ij, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur se-

nes. q; si legere, & audire uoletis externa, maximas Resp. per adolescẽtulos labefactatas, à senibus sustentatas reperietis: Cedò, qui uestram Rempublitam tãtam amisistis tam cito? sic enim percunctanti, ut est in Næuij ludo, respondentur & alia, & hæc in primis: Prouen:ebant oratores noui, stulti adolescentuli. temeritas est uidelicet florentis ætatis, prudentia senectutis. at memoria minuitur: credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis natura tardior. Themistocles omnium ciuium nomina perceperat. num igitur censetis eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachũ salutare solitum? equidẽ nõ modo eos noui, qui sunt, sed eorum patres etiam, & auos: nec sepulcra legens, uereor (quod aiunt) ne perdam memoriam: his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorũ. nec uero quenquam senum audiui oblitum, quo loco thesaurũ obruisset. omnia, quæ curãt, meminerunt, uadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi debeãt. quid iuriscõsulti, quid Põtifices, quid Augures, quid philosophi senes? quã multa meminerunt? manent ingenia senibus, modo permaneat studium, & industria; nec ea solum in claris, & honoratis uiris, sed in uita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad summã senectutem tragœdias fecit. qui propter studium cum rem familiarem negligere uideretur, à filijs in iudicium uocatus est: ut, quẽadmodum nostro more male rem gerentibus patribus bonis interdici solet, sic illum, quasi desipiẽtem, à re familiari remouerent iudices. tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime scripserat, Oedipũ Coloneũ recitasse iudicibus, quæsisseq;, nũ

illud carmen desipientis uideretur: quo recitato, sentẽtijs iudicum est liberatus. num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, nũ Stesichorum, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, nũ ꝗ philosophorũ principes Pythagorã, Democritum, nũ Platonem, nũ Xenocratem, num postea Zenonem, Cleãthẽ, aut eum, quem uos etiam Romæ uidistis, Diogenẽ Stoicum coegit in suis studijs obmutescere senectus? an nõ in omnibus his studiorum agitatio uitæ æqualis fuit? age, ut ista diuina studia omittamus: possum nominare ex agro Sabino rusticos uicinos, & familiares meos, quibus absentibus nunquã ferè ulla in agro maiora opera fiũt, nõ serẽdis, nõ percipiẽdis fructibus, nõ condẽdis, quãquã in ijs hoc minus mirũ: nemo enim est tã senex, qui se annum non putet posse uiuere, sed ijdem laborãt in eis, quæ sciũt nihil ad se omnino pertinere:

Serunt arbores, quæ alteri seculo prosint,

ut ait Statius noster in Synephebis. nec uero dubitat agricola quãuis senex, quærenti, cui serat, respondere; dijs immortalibus, qui me nõ accipere tãtũmodo hæc à maioribus uoluerũt, sed etiã posteris prodere. melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciẽte, quã illud idẽ:

Aedepol senectus, si nihil quidquam aliud uitij
Apportet secum, cum aduenerit; unum id satis est,
Quòd diu uiuendo, multa, quæ non uult, uidet:

& multa fortasse, quæ uult: atque in ea quidem, quæ non uult, sæpe etiam adolescentia incurrit. illud uero idem Cæcilius uitiosius:

Tum etiam in senecta hoc reputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse odiosum se alteri:

iucundum

iucundum potius, quàm odiosum: ut enim adolescenti bus bona indole præditis sapientes senes delectantur, le uiorq; fit eorũ senectus, qui à iuuentute coluntur, & diliguntur; sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad uirtutũ studia ducuntur. nec minus intelli go me uobis, quàm uos mihi esse iucundos. sed uidetis, ut senectus nõ modo languida, atq; iners non sit, uerũ etiam sit operosa, & semper agens aliquid, et moliens, tale scilicet, qualecuiusq; studiũ in superiore uita fuit. quid, ꝙ etiam addiscunt aliquid: ut Solonem in uersi= bus gloriantẽ uidemus, qui se, quotidie aliquid addiscẽ tem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui græcas literas se nex didici. quas quidem sic auide arripui, quasi diutur nam sitim explere cupiẽs; ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti uidetis. quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem: uellem equidẽ & illud: (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certe ela boraui. Nec nunc quidẽ uires desidero adolescentis, (is enim locus erat alter de uitijs senectutis) nõ plus, quã adolescens etiã uires tauri, aut elephantis desiderabã: quod enim homini naturaliter insitũ est, eo uti decet; et quidquid agas, agere pro uiribus . quæ enim uox po test esse cõtẽptior, quã Milonis Crotoniatæ? qui, cũ iã senex esset, athletasq; se in curriculo exercẽtes uideret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansq; dixisse:

At hi quidem iam mortui sunt:

non uero tam isti, quã tu ipse nugator: neq; enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus, & lacertis tuis. nihil Sex. Aelius tale, nihil multis annis ante T. Co runcanus, nihil modo P. Crassus: à quibus iura ciuibus

præſcribebantur : quorum uſq; ad extremum ſpiritũ prouecta eſt prudentia. orator, metuo, ne langueſcat ſenectute: eſt enim munus eius non ingenij ſolum, ſed laterum etiam, et uirium. omnino canorum illud in uoce ſplẽdeſcit etiã neſcio quo pacto in ſenectute : quod equidẽ non amiſi adhuc: & tamẽ uidetis annos meos. ſed tamẽ decorus eſt ſermo ſenis quietus, & remiſſus; facitq; perſæpe ipſa ſibi audientiam diſerti ſenis cõpta oratio, & mitis, ꝙ ſi exequi nequeas, poſſis tamen Scipioni præcipere, & Lælio : quid enim eſt iucundius ſenectute ſtipata ſtudijs iuuentutis? an ne eas quidẽ uires ſenectuti relinquemus, ut adoleſcẽtulos doceat, inſtituat, ad omne officij munus inſtruat? quo quidẽ opere quid poteſt eſſe præclarius? mihi uero Cn. & P. Scipiones, & aui tui duo L. Aemilius, & P. Africanus comitatu nobilium iuuenum fortunati uidebantur. nec ulli bonarum artium magiſtri nõ beati putandi, quãuis cõſenuerint uires, atq; defecerint: etſi iſta ipſa defectio uirium adoleſcentiæ uitijs efficitur ſæpius, quã ſenectutis: libidinoſa etenim, et intemperans adoleſcẽtia effœtum corpus tradit ſenectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo ſermone, quem moriẽs habuit, cũ admodum ſenex eſſet, negat ſe unquã ſenſiſſe ſenectutẽ ſuam imbecilliorem factam, quã adoleſcentia fuiſſet. ego L. Metellum memini puer, qui, cũ quadriẽnio poſt alterum Conſulatũ Põtifex Maximus factus eſſet, uiginti, & duos annos ei ſacerdotio præfuit, ita bonis uiribus eſſe in extremo tẽpore ætatis, ut adoleſcentiã nõ requireret. nihil neceſſe eſt de me ipſo dicere mihi. quãquam eſt id quidem ſenile, ætatiq; noſtræ cõceditur: ui

detis enim, ut apud Homerum sæpissime Nestor de uirtutibus suis prædicet: tertiam enim iam ætatem hominum uiuebat; nec erat ei uerendum, ne uera de se prædicans, nimis uideretur aut insolēs, aut loquax: etenim (ut ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suauitatem nullis egebat corporis uiribus. & tamen ille dux Græciæ nunquā optat, ut Aiacis similes decem habeat, at ut Nestoris: quod si acciderit, non dubitat quin breui Troia sit peritura. sed redeo ad me. quartum annum ago, & octogesimum. equidem posse uellem idē gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, nō me quidē ijs esse uiribus, quibus aut miles Punico bello, aut Quæstor in eodē bello, aut Consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post cū Tribunus militaris depugnaui apud Thermopylas M. Attilio Glabrione Consule: sed tamen (ut uos uidetis) non planè me eneruauit, non afflixit senectus: non curia uires meas desiderat, non Rostra, non amici, non clientes, non hospites: nec enim unquam sum assensus illi ueteri, laudatoq; prouerbio; quod monet mature fieri senem, si diu uelis esse senex. ego uero me minus diu senem esse mallē, quā esse senem ante, quā essem: itaq; nemo adhuc cōuenire me uoluit, quin fuerim occupatus. at minus habeo uirium, quàm uestrum utervis. nec uos quidem T. Pontij Cēturionis uires habetis: nū idcirco ille est præstantior uobis? moderatio modo uirium adsit, & tātū, quātum quisq; potest, nitatur: næ ille non magno desiderio tenebitur uiriū. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cū humeris sustineret bouem. utrum igitur has corporis, an Pythago-

ræ tibi malis uires ingenij dari? deniq; isto bono utare, dum adsit: cum absit, ne requiras: nisi forte adolescentes pueritiam, paululum ætate progressi adolescentiã debeant requirere. cursus est certus ætatis, & uia una naturæ, eaq; simplex; suaq; cuique parti ætatis tempestiuitas est data: ut enim infirmitas est puerorum, & ferocitas iuuenum, & grauitas iam cõstantis ætatis; sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tẽpore percipi debeat. arbitror te audire Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus; cũ ingressus iter pedibus sit, in equũ omnino nõ ascendere; cũ equo, ex equo nõ descendere; nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit; summã in eo esse corporis siccitatẽ; itaq; exequi omnia regis officia, & munera. potest igitur exercitatio, & tẽperantia etiam in senectute conseruare aliquid pristini roboris. non sunt in senectute uires: nec postulantur quidem uires a senectute. ergo & legibus, & institutis uacat ætas nostra muneribus ijs, quæ nõ possunt sine uiribus sustineri. itaq; nõ modo, quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. at ita multi sunt imbecilles senes, ut nullũ officij, aut omnino uitæ munus exequi possint. at id quidẽ non proprium senectutis est uitium, sed cõmune ualetudinis. quàm fuit imbecillis P. Africani filius, is, qui te adoptauit? quã tenui, aut nulla potius ualetudine? q nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen ciuitatis: ad paternã enim magnitudinẽ animi, doctrina uberior accesserat. quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidẽ adolescẽtes effugere pos=

ſint? reſiſtendum Læli, et Scipio ſenectuti eſt; & eius uitia diligentia corrigenda ſunt: pugnandum, tanquã contra morbum, ſic contra ſenectutem: habenda ratio ualetudinis: utendum exercitationibus modicis: tantũ cibi, & potionis adhibendum, ut reficiãtur uires, nõ opprimantur. nec uero corpori ſolum ſubueniendum eſt, ſed etiam menti, atq; animo multo magis: nanq; hæc quoq;, niſi tãquã lumini oleũ in ſtilles, extinguũtur ſenectute. & corpora quidem defatigatione, et exercitatione ingraueſcunt: animi autem ſe exercendo leuãtur. nam, quos ait Cæcilius comicus ſtultos ſenes, hos ſignificat credulos, obliuioſos, diſſolutos. quæ uitia ſunt nõ ſenectutis, ſed inertis, ignauæ, ſomniculoſæ ſenectutis. ut petulãtia, ut libido magis eſt adoleſcentũ quàm ſenum, nec tamen omnium adoleſcentum, ſed nõ proborum: ſic iſta ſenilis ſtultitia, quæ deliratio appellari ſolet, ſenum leuium eſt, nõ omnium. quatuor robuſtos filios, & filias quinq;, tantam domum, tantas cliẽtelas Appius regebat & ſenex, et cæcus: intentum enim animũ tanquam arcum habebat: nec langueſcẽs ſuccumbebat ſenectuti: tenebat non modo auctoritatem, ſed etiam imperium in ſuos: metuebant eum ſerui, uerebãtur liberi, charum omnes habebãt: uigebat in ea domo patrius mos, et diſciplina: ita enim ſenectus honeſta eſt, ſi ſe ipſa defendit, ſi ius ſuum retinet, ſi nemini mãcipata eſt, ſi uſq; ad extremum ſpiritum dominatur in ſuos: ut enim adoleſcentẽ, in quo ſenile aliquid, ſic ſenẽ, in quo adoleſcentis eſt aliquid, laudamus. quod qui ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit, animo nũquã erit. ſeptimus mihi originũ liber eſt in manibus: omnia an=

tiquitatis monimenta colligo: causarũ illustriũ, quascunq; defendi, nũc quãmaxime conficio orationes: ius augurium, pontificiũ, ciuile tracto: multum etiam literis græcis utor: Pythagoreorumq; more exercẽdæ memoriæ gratia, quodcunq; dixerim, audiuerim, egerim, cõmemoro uesperi. hæ sunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis: in his desudãs, atq; elaborans, corporis uires non magnopere desidero: adsum amicis: uenio in senatum frequens, ultroq; affero res multũ, et diu cogitatas, easq; tueor animi, non corporis uiribus: quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitãtem, quæ iam agere nõ possem: sed ut possim, facit acta uita: semper enim in his studijs, laboribusq; uiuenti non intelligitur, quãdo obrepat senectus. ita sensim, sine sensu ætas senescit; nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia uituperatio senectutis, quòd eã carere dicũt uoluptatibus. ò præclarum munus ætatis: si quidem id aufert nobis, quod est in adolescẽtia uitiosissimũ: accipite enim optimi adolescentesueterẽ orationem Archytæ Tarẽtini, magni in primis, & præclari uiri: quæ mihi tradita est, cum essem adolescẽs Tarẽti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis uoluptem, hominibus dicebat à natura datam: cuius uoluptatis auidæ libidines, temere, & effrenate ad potiundum incitarentur. hinc patriæ proditiones, hinc Rerump. euersiones, hinc cum hostibus clãdestina colloquia nasci dicebat: nullum deniq; scelus, nullũ magnũ facinus esse, ad quod suscipiendum nõ libido uoluptatis impelleret: stupra uero, & adulteria, et omne tale

flagitium nullis alijs illecebris excitari, nisi uoluptate: cumq; homini siue natura, siue quis deus nihil mente præstabilius dedisset, huic diuino muneri, ac dono nihil tam esse inimicum, quàm uoluptatem: nec enim libidine dominante tẽperantiæ locũ esse, nec omnino in uoluptatis regno uirtutem posse consistere. quod quo magis intelligi posset, fingere animo aliquem iubeat tanta incitatum uoluptate corporis, quanta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tam diu, dum ita gauderet, nihil agitare mẽte, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset: quocirca nihil tam detestabile, tamq; pestiferum, quàm uoluptatem: si quidẽ ea, cum maior esset, atq; longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre eius, à quo in Caudino prælio Sp. Posthumius, & T. Veturius Cõsules superati sunt, locutũ Archytam, Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi R. permanserat, se à maioribus natu accepisse dicebat; cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis: quẽ Tarentum uenisse L. Aemilio, App. Claudio Coss. reperio. quorsum hæc? ut intelligatis, si uoluptatem aspernari ratione, & sapientia non possumus, magnam habẽdam senectuti gratiam, quæ effecerit, ut nõ liberet, quod non oporteret: impedit enim consiliũ uoluptas, rationi inimica; ac mentis (ut ita dicam) præstringit oculos; nec habet ullum cum uirtute cõmercium. inuitus quidem feci, ut fortissimi uiri T. Flaminij fratrẽ L. Flaminiũ è senatu eijcerem septem annis post quàm Consul fuisset: sed notandam libidinem putaui nimiam: ille enim, cum esset Consul in Gallia, exoratus est

in conuiuio à ſcorto, ut ſecuri feriret aliquem eorum, qui in uinculis eſſent damnati rei capitalis. tunc fratre ſuo Cenſore, qui proximus ante me fuerat, elapſus eſt. mihi uero, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitioſa, & tam perdita libido, quæ cũ probro priuato coniungeret imperij dedecus. ſæpe à maioribus natu audiui, qui ſe porrò pueros à ſenibus audiuiſſe dicebant, mirari ſolitum. C. Fabritium, quòd, cũ apud Regem Pyrrhum Legatus eſſet, audiſſet à Theſſalo Cinea, Athenis quendam eſſe, qui ſe ſapientẽ profiteretur; eũq; dicere, omnia, quæ faceremus, ad uoluptatem eſſe referenda: quod ex eo audientes Manium Curium, & T. Coruncanum, optare ſolitos, ut id Samnitibus, ipſiq; Pyrrho perſuaderetur; quo facilius uinci poſſent, cum ſe uoluptatibus dediſſent. uixerat Manius Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum Conſulem ſe pro Rep. quarto Conſulatu deuouerat: norat eundem Fabritius, norat Coruncanus: qui tum ex ſua uita, tum ex eius, quem dico, P. Decij facto iudicabãt eſſe profecto aliquid natura pulchrum, atq; præclarum, quod ſua ſponte peteretur, quodq́; ſpreta, & contempta uoluptate optimus quiſque ſequeretur. quorſum igitur hæc tam multa de uoluptate? quia nõ modo uituperatio nulla, ſed etiã ſumma laus ſenectutis eſt, quòd ea uoluptates nullas magnopere deſiderat. caret epulis, extructiſq; menſis, et frequentibus poculis: caret ergo uinolentia, cruditate, & inſomnijs. ſed ſi aliquid dandum eſt uoluptati, quoniam eius blãditijs non facile obſiſtimus (diuinus enim Plato eſcam malorum uoluptatem appellat, quòd ea uidelicet homi=

nes capiantur, ut hamo pisces) quanquã immoderatis epulis careat senectus, modicis conuiuijs tamẽ potest delectari. C. Duillum M. filium, qui Pœnos primus classe deuicerat, redeũtem à cœna senem sæpe uidebã puer. delectabatur cæreo funali, & tibicine: quæ sibi nullo exemplo priuatus sumpserat: tantũ licentiæ dabat gloria. sed quid ego alios? ad me ipsum iam reuertar. primum habui semper sodales: sodalitates autẽ me Quæstore cõstitutæ sũt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis. epulabar igitur cũ sodalibus, omnino modice, sed erat quidam feruor ætatis; qua progrediente, omnia fiunt etiam in dies mitiora: neq; enim ipsorum conuiuiorũ delectationes corporis uoluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus metiebar: bene enim maiores accubationem epularem amicorum, quia uitæ coniunctionem haberet, conuiuium nominarunt, melius, quàm Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concœnationem uocãt: ut, quod in eo genere minimũ est, id maxime probare uideantur. ego uero propter sermonis delectationem tẽpestiuis conuiuijs delector, nec cum æqualibus solum, qui pauci admodum restant, sed cum uestra etiã ætate, atq; uobiscum: habeoq; senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis auiditatẽ auxit, potionis, et cibi sustulit. quòd si quem etiã ista delectant, ne omnino bellũ indixisse uidear uoluptati, cuius est etiã fortasse quidam naturalis modus: nõ intelligo ne in istis quidẽ uoluptatibus ipsis carere sensu senectutem. me uero & magisteria delectant à maioribus instituta; & is sermo, qui more maiorum à summo adhibetur magistro in poculo; & pocula, sicut in

ſympoſio Xenophontis, minuta, atq; rorātia, et refrigeratio æſtate, & uiciſſim in hyeme aut ſol, aut ignis hybernus: quæ quidem in Sabinis etiam perſequi ſoleo: conuiuiumq; uicinorum quotidie cōpleo; quod ad multam noctem, quàm maxime poſſumus, uario ſermone producimus. at non eſt uoluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus. credo: ſed nec deſideratio quidem: nihil autem moleſtum, quod non deſideres. bene Sophocles, cum ex eo quidā iam confecto ætate quæreret uteretur ne rebus Venereis, dij meliora, inquit: libenter uero iſtinc tāquam à domino agreſti, ac furioſo profugi. cupidis enim rerum talium odioſum, & moleſtum eſt fortaſſe carere; ſatiatis uero, & expletis iucundius eſt carere, quàm frui. (quanquam non caret is, qui nō deſiderat) ergo hoc nō deſiderare dico eſſe iucūdius, quàm frui. quòd ſi iſtis ipſis uoluptatibus bona ætas fruitur libentius; primum paruulis fruitur rebus, ut diximus; deinde ijs, quibus ſenectus, ſi etiam non abūde potitur, non omnino caret. ut Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea ſpectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: ſic in adoleſcētia uoluptates propè intuens magis fortaſſe lætatur; ſed delectatur etiā ſenectus procul eas ſpectans, tantū, quantum ſat eſt. at illa quanti ſunt, animum tanquā emeritis ſtipēdijs libidinis, ambitionis, contētionis, inimicitiarū, cupiditatum omnium, ſecum eſſe, ſecūq; (ut dicitur) uiuere? ſi uero habet aliquod tanquam pabulum ſtudij, atq; doctrinæ, nihil eſt otioſa ſenectute iucūdius. mori uidebamus in ſtudio dimetiendi penè cœli, atq; terræ Gallū familiarem patris tui Scipio. quoties illum lux, noctu

aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cũ cœpisset mane? quàm delectabatur, cum defectiones solis, & lunæ multo nobis ante prædiceret? quid in leuioribus studijs, sed tamen acutis? quàm gaudebat bello suo Punico Næuius? quàm Truculento Plautus? quàm Pseudulo? uidi etiam senem Liuium: qui, cum septẽ annis ante, quàm ego natus sum, fabulam docuisset Centone, Tuditanoq; Consulibus, usque ad adolescẽtiam meam processit ætate. quid de P. Licinij Crassi et pontificij, & ciuilis iuris studio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus Pontifex maximus factus est? atqui eos omnes, quos commemoraui, his studijs flagrantes senes uidimus. Marcum uero Cethegũ, quem recte suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo uidebamus etiam senem? quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum uoluptates cum his uoluptatibus comparandæ? atq; hæc quidem studia sunt doctrinæ: quæ quidem prudentibus, et bene institutis pariter cũ ætate crescunt. ut honestum illud Solonis est, quod ait uersiculo quodã, (ut ante dixi) senescere se multa in dies addiscentem: qua uoluptate animi nulla certe potest esse maior. Venio nunc ad uoluptates agricolarum: quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis uitam proxime uidẽtur accedere: habent enim rationem cũ terra; quæ nunquam recusat imperium, nec unquã sine usura reddit, quod accepit, sed alias minore, plerunq; maiore cum fœnore. quanquam me quidem nõ fructus modo, sed etiã ipsius terræ uis, ac natura delectat. quæ cum gremio mollito, ac

ſubacto ſemen ſparſum excepit, primũ id occatum co
hibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata eſt: de
inde tepefactum uapore, & cõplexu ſuo diffundit, et
elicit herbeſcentem ex eo uiriditatem: quæ nixa fibris
ſtirpiũ ſenſim adoleſcit; culmoq; erecta geniculato, ua
ginis iam quaſi pubeſcens includitur: è quibus cũ emer
ſerit, fundit frugem ſpicæ ordine ſtructam, & contra
auium minorum morſum munitur uallo ariſtarum.
quid ego uitium ſatus, ortus, incremẽta commemorẽ?
ſatiari delectatione non poſſum; ut meæ ſenectutis re
quiem, oblectamẽtumq; noſcatis. omitto enim uim ip
ſam omnium, quæ generantur è terra; quæ ex fici tan
tulo grano, aut ex acino uinaceo, aut ex cæterarũ fru
gum, aut ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos trũ
cos, ramosq; procreet: malleoli, plantæ, ſarmẽta, uiuira
dices, propagines non ne ea efficiunt, ut quẽuis admira
tione delectent? uitis quidem, quæ natura caduca eſt,
&, niſi fulta ſit, ad terram fertur, eadem, ut ſe erigat,
clauiculis ſuis, quaſi manibus, quidquid eſt nacta, com
plectitur: quam ſerpentem multiplici lapſu, & errati
co, ferro amputãs coercet ars agricolarum, ne ſilueſcat
ſarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. itaq;
ineunte uere in ijs, quæ relicta ſunt, exiſtit tanquã ad
articulos ſarmentorum ea, quæ gemma dicitur: à qua
oriens uua ſeſe oſtendit: quæ & ſucco terræ, & calore
ſolis augeſcens, primo eſt peracerba guſtui; deinde ma
turata dulceſcit; ueſtitaq; pampinis, nec modico tepore
caret & nimios ſolis defendit ardores: qua quid poteſt
eſſe tum fructu lætius, tum aſpectu pulchrius? cuius
quidem non utilitas me ſolum, ut ante dixi, ſed etiam

cultura, & ipsa natura delectat; adminiculorum ordines, capitũ coniugatio, & religatio, & propagatio uitium, sarmentorum ea, quam dixi; aliorũ amputatio, & aliorum immissio. quid ego irrigationes, quid agri fossiones, repastinationesq; proferam, quibus fit multo terra fœcundior? quid de utilitate loquar stercorãdi? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne uerbum quidem fecit, cũ de cultura agri scriberet. at Homerus, qui multis (ut mihi uidetur) ante seculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercorantem facit. nec uero segetibus solum, & pratis, et uineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed pomarijs etiã & hortis, tum pecudum pastu, et apum examinibus, tum fl orumomnium uarietate. nec consitiones modo delectant, sed etiã insitiones: quibus nihil inuenit agricola solertius. possum persequi multa oblectamẽta rerum rusticarũ: sed ea ipsa, quæ dixi, sentio fuisse longiora. ignoscetis autem: nam & studio rerum rusticarum prouectus sum; & senectus est natura loquacior; ne ab omnibus eam uitijs uidear uendicare. ergo in hac uita M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, cõsumpsit extremum tẽpus ætatis. cuius quidem uillam ego contemplans (abest enim non longe à me) admirari satis non possum uel ipsius hominis continentiam, uel temporum disciplinã. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cũ attulissent, repudiati ab eo sunt: non enim aurum habere, præclarum sibi uideri dixit, sed eis, qui haberent aurum, imperare. poterat ne tantus animus non iu

eundam efficere senectutẽ? sed uenio ad agricolas, ne à me ipso recedam. in agris erãt tunc senatores, idest senes; si quidẽ L. Quintio Cincinnato in agro arãti nũciatum est, eum Dictatorem esse factũ. cuius Dictatoris iussu Magister Equitum C. Seruilius Hala Sp. Melium regnum appetentem, & occcupantẽ interemit. à uilla in senatum accersebãtur & Curius, & cæteri senes. ex quo, qui eos accersebãt, uiatores nominati sunt. num igitur eorũ senectus miserabilis fuit, qui se agricultione oblectabant? mea quidem sentẽtia, haud scio, hac an ulla uita beatior esse possit; neq; solum officio, ꝙ hominum generi uniuerso cultura agrorũ est salutaris; sed & delectatione, quam dixi; & saturitate, copiaq́; omnium rerum, quæ ad uictum hominum, & cultum etiam deorum pertinent: ut, quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam iam cũ uoluptate redeamus: semper enim boni, assiduiq; domini referta cella uinaria, olearia, & penuaria est; uillaq; tota locuples est; abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. iam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant. tum conditiora facit hæc superuacaneis operis aucupium, atque uenatio. quid de pratorum uiriditate, aut arborum ordinibus, aut uinearũ, oliuetorum'ue specie dicam? breui expediam. agro bene culto nil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum nõ modo non retardat, uerum etiam inuitat, atq; allectat senectus: ubi enim potest illa ætas aut calescere uel apricatione melius, uel igni; aut uicissim umbris, aquis'ue refrigerari salubrius? habeant igitur alij sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clauam, & pi=

lam, ſibi nationes, et curſus: nobis ſenibus ex luſiõibus multis talos relinquant, & teſſeras; id ipſum tamen, ut lubebit; quoniã ſine his beata eſſe ſenectus poteſt. multas ad res perutiles Xenophõtis libri ſunt: quos legite, quæſo, ſtudioſe, ut facitis. quã copioſe ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuẽda re familiari, qui Oeconomicus inſcribitur? atque, ut intelligatis nihil ei tam regale uideri, quã ſtudium agri colẽdi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrũ minorẽ regem Perſarum præſtantem ingenio, atq; imperij gloria, cũ Lyſander Lacedæmonius uir ſummæ uirtutis ueniſſet ad eũ Sardis, eiq; dona à ſocijs attuliſſet; & cæteris in rebus comem erga Lyſandrũ, atq; humanum fuiſſe; & ei quendam conſeptũ agrum, diligenter conſitum oſtendiſſe: cum autem admiraretur Lyſander & proceritates arborũ, & directos in quincũcem ordines, & humum ſubactam, atq; puram, et ſuauitatem odorum, qui efflarentur è floribus, tũ eũ dixiſſe, mirari ſe non modo diligentiam, ſed etiam ſolertiam eius, à quo eſſent illa dimenſa, atq; deſcripta: & ei Cyrum reſpondiſſe: atqui ego iſta ſum dimenſus: mei ſunt ordines, mea deſcriptio: multæ etiam iſtarũ arborum mea manu ſunt ſatæ: tum Lyſandrũ intuentem eius purpuram, et nitorẽ corporis, ornatumq; Perſicum multo auro, multisq; gẽmis, dixiſſe: recte uero te Cyre beatum ferunt, quoniam uirtuti tuæ fortuna cõiuncta eſt. hac igitur fortuna frui licet ſenibus: nec ætas impedit, quo minus & cæterarũ rerum, et in primis agri colendi ſtudia teneamus uſq; ad ultimũ tempus ſenectutis. Marcum quidem Valerium Coruinum

accepimus ad centesimum annum uitam perduxisse, cũ esset exacta iam ætate in agris, eosq; coleret: cuius inter primum, & sextum Consulatum sex, & quadraginta anni interfuerunt. itaq;, quantum spatium ætatis maiores nostri ad senectutis initiũ esse uoluerunt, tantus illi cursus honorũ fuit. atq; eius extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd auctoritatis plus habebat, laboris uero minus. apex autem senectutis est auctoritas: quanta fuit in L. Cæcilio Metello, quanta in Attilio Calatino: in quem illud elogium, Vnicũ plurimæ consentiunt gentes populi primarium fuisse uirũ: notum est totum eius carmẽ incisum in sepulcro. iure igitur grauis, cuius de laudibus omniũ esset fama consentiens. quem uirum nuper P. Crassum Pontificem Maximum, quem postea M. Lepidum eodẽ sacerdotio præditum uidimus? quid de Paulo, aut Africano loquar? aut iam ante de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas? habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatẽ, ut ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ uoluptates. sed in omni oratione mementote eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. ex quo id efficitur, quod ego quondam magno cũ assensu omnium dixi, miseram esse senectutẽ, quæ se oratione defenderet. non cani, non rugæ repente auctoritatẽ afferre possunt: sed honeste acta superior ætas, fructus auctoritatis capit extremos: hæc enim ipsa sũt honorabilia, quæ uidentur leuia, atque cõmunia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in alijs ciuitatibus, ut quæque optime

morata,

morata, ita diligentiſſime obſeruantur. Lyſandrũ Lacedæmonium, cuius modo mentionem feci, dicere aiũt ſolitum, Lacedæmone eſſe honeſtiſſimum domiciliũ ſenectutis: nuſquam enim tantum tribuitur ætati, nuſquam eſt ſenectus honoratior. quin etiam memoriæ proditum eſt: cum Athenis ludis quidam in theatrum grandis natu ueniſſet, in magno conſeſſu locum ei à ſuis ciuibus nuſquam datum: cum autem ad Lacedæmonio, acceſſiſſet, qui, cum Legati eſſent, in loco certo conſederant, conſurrexiſſe omnes, & ſenẽ illũ ſeſſum recepiſſe: quibus cum à cuncto conſeſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex ijs quendã, Athenienſes ſcire, quæ recta eſſent, ſed facere nolle. multa in noſtro collegio præclara, ſed hoc, de quo agimus, in primis, ꝙ ut quiſque ætate antecellit, ita ſententiæ principatum tenet: neque ſolum honore antecedẽtibus, ſed ijs etiã, qui cum imperio ſunt, maiores natu Augures antepo nuntur. quæ ſunt igitur uoluptates corporum cũ auctoritatis præmijs comparandæ? quibus qui ſplendide uſi ſunt, ij mihi uidetur fabulam ætatis peregiſſe, nec, tanquam inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe. at ſunt moroſi, & anxij, & iracundi, & difficiles ſenes: ſi quærimus, etiam auari: ſed hæc morum uitia ſunt, non ſenectutis. at moroſitas tamen, & hæc uitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, nõ illius quidẽ iuſtæ, ſed quæ probari poſſe uideatur. contemni ſe putant, deſpici, illudi. præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt. quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus, & artibus: idq; tum in uita, tũ in ſcena intelligi poteſt ex ijs fratribus, qui in Adel

phis ſunt. quanta in altero duritas, in altero comitas? ſic ſe res habent: ut enim non omne uinum, ſic non omnis ætas uetuſtate coaceſcit. ſeueritatem in ſenectute probo, & eam, ſicut alia, modicam; acerbitatem nullo modo. auaritia uero ſenilis quid ſibi uelit, non intelligo: poteſt enim quidquam eſſe abſurdius, quàm, quo minus uiæ reſtat, eo plus uiatici quærere? Quarta reſtat cauſa, quæ maxime angere, atque ſolicitã habere noſtram ætatem uidetur; appropinquatio mortis, quæ certe à ſenectute non poteſt longe abeſſe. ò miſerum ſenem, qui mortẽ contemnendam eſſe in tam longa ætate non uiderit: quæ aut planè negligenda eſt, ſi omnino extinguit animum; aut etiam appetenda, ſi aliquò eum deducit, ubi ſit futurus æternus. atqui tertium certe nihil inueniri poteſt. quid igitur timeã, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? quanquam quis eſt tam ſtultus, quamuis ſit adoleſcens, cui ſit exploratum, ſe ad ueſperum eſſe uicturum? quin etiam ætas illa multo plures, quàm noſtra mortis caſus habet. facilius in morbos incidunt adoleſcentes: grauius ægrotant: triſtius curantur: itaque pauci ueniunt ad ſenectutem. quod niſi ita accideret, melius, & prudentius uiueretur: mens enim, & ratio, & cõſilium in ſenibus eſt: qui ſi nulli fuiſſent, nullæ omnino ciuitates fuiſſent. ſed redeo ad mortem impendentem. quod illud eſt crimen ſenectutis, cum illud uideatis cum adoleſcentia eſſe commune? ſenſi ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad ampliſſimã dignitatem fratribus tuis Scipio, omni ætati mortem eſſe communem. at ſperat adoleſcens, diu ſe uictu=

rum:quod ſperare idem ſenex non poteſt. inſipienter ſperat:quid enim eſt ſtultius, quàm incerta pro certis habere,falſa pro ueris?at ſenex ne quid ſperet, habet quidem.at eſt eo meliore conditione,quàm adoleſcens; cum id,quod ſperat ille,hic iam aſſecutus eſt.ille uult diu uiuere;hic diu uixit.quanquam, o` dij boni, quid eſt in hominis uita diu? da enim ſupremum tempus: expectemus Tarteſſiorum regis ætatem: fuit enim(ut ſcriptum uideo) Argãthonius quidã Gadibus,qui octo ginta regnauit annos,centum & uiginti uixit.ſed mi hi ne diuturnũ quidem quidquam uidetur,in quo eſt aliquid extremum:cum enim id aduenerit, tũc illud, quod præterijt,effluxit:tantũ remanet quidem , quod uirtute,& recte factis ſis conſecutus.horæ quidem ce dunt,& dies,menſes,& anni;nec præteritum tempus unquã reuertitur;nec,quid ſequatur,ſciri poteſt.quod cuique temporis ad uiuendũ datur, eo debet cõtentus eſſe:neque enim hiſtrioni,ut placeat, peragenda eſt fa bula;modo,in quocunq; fuerit actu,probetur: neque ſapienti uſq;,,Plaudite,uiuendum:breue enim tempus ætatis ſatis eſt longum ad bene,honeſteq; uiuendũ: ſin proceſſeris longius,nõ magis dolendum eſt,quàm agri colæ dolent,præterita uerni temporis ſuauitate,æſtatẽ, autumnũq; ueniſſe:uer enim, tanquam adoleſcentia, ſignificat,oſtenditq; fructus futuros; reliqua tempora demetendis fructibus, aut percipiendis accommodata ſunt:fructus autem ſenectutis eſt(ut ſæpe dixi)in an= te partorum bonorum memoria, & copia. omnia ue= ro,quæ ſecundum naturam fiunt, ſunt habenda in bo nis.quid eſt autem tam ſecundum naturam,quàm ſe=

nibus emori? quod idem contingit adoleſcẽtibus aduer ſante, & repugnante natura. itaq; adoleſcentes mori ſic mihi uidentur, ut cum aquæ multitudine uis flammæ opprimitur: ſenes autẽ, ſicut ſua ſponte, nulla adhibita ui, conſumptus ignis extinguitur: & quaſi poma ex arboribus, ſi cruda ſunt, ui auellũtur; ſi matura, et cocta, decidunt; ſic uitã adoleſcentibus uis aufert, ſenibus maturitas: quæ mihi quidem tam iucunda eſt, ut, quo propius ad mortem accedam, quaſi terrã uidear uidere, aliquandoq; in portum ex longa nauigatione eſſe uenturus. omnium ætatum certus eſt terminus: ſenectutis autem nullus certus eſt terminus; recteq; in ea uiuitur, quoad munus officij exequi, & tueri poſſis, & tamẽ mortẽ cõtemnere. ex quo fit, ut animoſior etiã ſenectus ſit, q̃ adoleſcẽtia, & fortior. hoc eſt illud, quod Piſiſtrato tyrãno à Solone reſponſum eſt, cũ illi quærenti, qua tãdẽ ſpe fretus, ſibi tã audacter obſiſteret, reſpondiſſe dicitur, ſenectute. ſed uiuendi eſt finis optimus, cum integra mẽte, certiſq; ſenſibus opus ipſa ſuũ eadẽ, quæ coagmẽtauit, natura diſſoluit, ut nauẽ, ut ædificium idẽ deſtruit facillime, qui conſtruxit: ſic hominẽ eadem optime, quæ cõglutinauit, natura diſſoluit: nã omnis conglutinatio recens, ægre; inueterata, facile diuellitur. ita fit, ut illud breue uitæ reliquũ nec auide appetendũ ſenibus, nec ſine cauſa deſerẽdũ ſit: uetatq; Pythagoras, iniuſſu imperatoris, ideſt dei, de præſidio, & ſtatione uitæ decederes. Solonis quidẽ ſapientis elogium eſt, quo ſe negat uelle ſuam mortẽ dolore amicorũ, lamentiſq; uacare. uult ſe charũ, credo, ſuis eſſe. ſed haud ſcio, an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu Faxit. Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. iam sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus, sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest: moriendum enim certe est, & id incertum an eo ipso die. mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? de qua nõ ita longa disputatione opus esse uidetur, cum recorder non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus; non duos Decios, qui ad uoluntariam mortem cursum equorum incitauerunt; non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conseruaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis uel corporibus suis obstruere uoluerũt; non auum tuum L. Paulũ, qui morte sua luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cuius interitum ne crudelissimus quidẽ hostis honore sepulturæ carere passus est; sed legiones nostras, quod scripsi in originibus, in eum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, unde nunquam se redituras arbitrarentur. quod igitur adolescentes, & ij quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? omnino (ut mihi quidem uidetur) rerum omnium satietas uitæ facit satietatem. sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea iam constans requirit ætas, quæ dicitur media? sunt

etiam huius ætatis: ne ea quidem in senectute quærũtur. sunt autem extrema quædam studia senectutis. ergo, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. quod cum euenit, satietas uitæ tempus maturum mortis affert. equidem non uideo, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeã dicere uobis. quod eo melius cernere mihi uideor, quo ab ea propius absum. Ego uestros patres P. Scipio, tuq; C. Læli, uiros clarissimos, mihi amicissimos, uiuere arbitror, & eam quidem uitam, quæ est sola uita nominanda: nã, dum sumus in his inclusi compagibus corporis munere quodam necessitatis, & graui opere perfungimur: est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatiq; contrarium. sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quiq; cœlestium ordinẽ contẽplantes, imitarentur eum uitæ modo, atque constantia. nec me solum ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & auctoritas. audiebam, Pythagoram, Pythagoreosq; incolas penè nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex uniuersa mẽte diuina delibatos animos haberemus. demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo uitæ die de immortalite animorum disseruisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis iudicatus. quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio: cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorum prouidentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inuenta, non posse

eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumq; animus semper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipse se moueat, nec finem quidẽ habiturũ esse motus, quia nunquam se ipse sit relicturus: & cũ simplex animi natura esset, neq; haberet in se quidquam admixtum dispar sui, atq; dissimile, non posse eum diuidi: quòd si non posset, non posse interire: magnoq; esse argumẽto, homines scire pleraq; ante quàm nati sint, quòd iã pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas nõ tũ primum accipere uideantur, sed reminisci, & recordari. hæc Platonis sunt ferè. Apud Xenophõtem autem moriens Cyrus maior hæc dicit: Nolite arbitrari ò mihi charissimi filij, me, cum à uobis discessero, nusquã, aut nullum fore: nec enim, dum eram uobiscum, animum meum uidebatis; sed eum esse in hoc corpore, ex ijs rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundẽ igitur esse creditote, etiam si nullum uidebitis. nec uero clarorum uirorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriã sui teneremus mihi quidem nunquam persuaderi potuit animos, dũ in corporibus essent mortalibus, uiuere; cum exissent ex ijs, emori: nec uero tum animum esse insipientẽ, cum ex insipienti corpore euasisset; sed, cũ omni admixtione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. atq; etiam, cum hominis natura morte dissoluitur, cæterarum rerum, perspicuũ est, quò quæq; discedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt: animus autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, apparet. iam uero uidetis nihil

morti esse tam simile, quàm somnũ. atqui dormientiũ animi maxime declarant diuinitatẽ suã, multa enim, cum remissi, et liberi sunt; futura prospiciunt. ex quo intelligitur, quales futuri sint, cũ se planè corporis uinculis relaxauerint. quare, si hæc ita sunt, sic me colitote, ut deum. sin unà interiturus est animus cum corpore uos tamen deos uerentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam nostri pie, inuiolateq; seruabitis. Cyrus quidem hæc moriens. nos, si placet, nostra uideamus. Nemo unquam mihi Scipio persuadebit, aut patrem tuũ Paulum, aut duos auos Paulum, & Africanũ, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes uiros, quos enumerare nõ necesse est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. an censes (ut de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnosq; domi, militiæq; suscepturum fuisse, si ijsdem finibus gloriam meam, quibus uitã, essem terminaturus? non ne melius multo fuisset otiosam ætatẽ, et quietam, sine ullo labore, aut contentione traducere? sed nescio quo modo animus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cum excessisset è uita, tũ deniq; uicturus esset. quod quidẽ ni ita se haberet, ut animi immortales essent; haud optimi cuiusq; animus maxime ad immortalẽ gloriã niteretur. quid, quòd sapientissimus quisq; æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? nõ ne uobis uidetur animus, is, qui plus cernat, et lõgius, uidere se ad meliora proficisci; ille autem, cuius obtusior sit acies. non uidere? equidem efferor studio patres

ueſtros, quos colui, et dilexi, uidendi: neq; eos uero ſolũ cõuenire aueo, quos ipſe cognoui; ſed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipſe conſcripſi. quò quidẽ me proficiſcentem haud ſanè quis facile retraxerit, neue tanquam Peliam recoxerit. quòd ſi quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueraſcam, et in cunis uagiã, ualde recuſem: nec uero uelim, quaſi decurſo ſpatio, à calce ad carceres reuocari: quid enim habet uita cõmodi? quid non potius laboris? ſed habeat ſanè: habet certe tamen aut ſatietatem, aut modum: nõ libet enim mihi deplorare uitam, quod multi, et ij docti, ſæpe fecerunt: nec me uixiſſe pœnitet, quoniã ita uixi, ut non fruſtra me natum exiſtimem: & ex uita iſta diſcedo, tanquam ex hoſpitio, non tanquã ex domo: commorandi enim natura diuerſorium nobis, nõ habitandi dedit. ò præclarum diem, cum in illud animorũ concilium, cœtumq; proficiſcar, & cum ex hac turba, et colluuione diſcedam: proficiſcar enim non ad eos ſolum uiros, de quibus ante dixi; ſed etiam ad Catonem meũ: quo nemo uir melior natus eſt, nemo pietate præſtantior: cuius à me corpus crematum eſt: quod contra decuit ab illo meum, animus uero nõ me deſerẽs, ſed reſpectãs, in ea profecto loca diſceſſit, quò mihi ipſi cernebat eſſe ueniendum. quem ego meum caſum fortiter ferre uiſus ſum; non quòd æquo animo ferrem; ſed me ipſe conſolabar, exiſtimans non longinquum inter nos digreſſum, & diſceſſum fore. His mihi rebus Scipio (id enim te cum Lælio admirari ſolere dixiſti) leuis eſt ſenectus, nec ſolum non moleſta, ſed etiã iucunda. quòd ſi in hoc erro, quòd animos hominũ immor=

tales esse credam;libẽter erro,nec mihi hunc errorem, quo delector,dum uiuo,extorqueri uolo.sin mortuus, ut quidam minuti philosophi censent,nihil sentiã; nõ uereor,ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant.quod si non sumus immortales futuri,tamẽ extingui homini suo tempore optabile est: nã habet natura,ut aliarum omnium rerum,sic uiuendi modum. senectus autẽ peractio ætatis est,tanquam fabulæ:cuius defatigationem fugere debemus,præsertim adiũcta satietate. Habui,hæc de senectute quæ dicerem . ad quam utinam perueniatis,ut ea,quæ ex me audistis,re experti probare possitis .

M. TVLLII CICERONIS LAELIVS, VEL DE AMICITIA, AD T. POMPONIVM ATTICVM.

DIALOGI PERSONAE, FANNIVS, SCAEVOLA, LAELIVS.

Q. Mutius Augur Scæuola multa narrare de C.Lælio socero suo memoriter,et iucunde solebat, nec dubitare illũ in omni sermone appellare sapientẽ.ego autem a patre ita eram deductus ad Scæuolã sumpta uirili toga,ut,quoad possem,et mihi liceret,à senis latere nunquã discederẽ:itaq; multa ab eo prudenter disputata,multa breuiter, et cõmode dicta,memoriæ mandabam,fieriq; studebã eius prudentia doctior.quo mortuo, me ad Pontificem Scæuolam

contuli: quem unum nostræ ciuitatis et ingenio, & iustitia præstantissimum audeo dicere. sed de hoc aliàs. nunc redeo ad Augurem. cum sæpe multa narraret, tum memini domi in hemicyclo sedentē (ut solebat) cū & ego essem unà, et pauci admodum familiares, in eū sermonem illum incidere, qui tum ferè erat multis in ore: meministi enim profecto (ut opinor) Attice, & eo magis, ꝙ P. Sulpitio utebare multum, cū is Tribunus pl. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat Consul, dissideret, quicum coniunctissime, & amātissime uixerat, quanta hominū esset uel admiratio, uel querela. itaq; tum Scæuola, cum in eam ipsam mentionem incidisset: exposuit nobis sermonē Lælij de amicitia, habitū ab illo secum, & cum altero genero C. Fannio M. filio paucis diebus post mortem Africani. cuius disputationis sententias memoriæ mandaui: quas in hoc libro exposui meo arbitratu: quasi enim ipsos introduxi loquētes, ne, inquā, & inquit, sæpius interponeretur: atq; id eo feci, ut tanquam à præsentibus coràm haberi sermo uideretur. cum enim sæpe mecum ageres Attice, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res tum omniū cognitione, tum nostra familiaritate uisa est: itaq; feci non inuitus, ut prodessem multis tuo rogatu. sed, ut in Catone maiore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla uidebatur aptior ꝑsona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm eius, qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute præcæteris floruisset: sic, cū accepissemus à patribus maxime memorabilem C. Lælij, & P. Scipionis familiaritatē fuisse, idonea mihi Lælij ꝑsona uisa est, quæ de ami

citia ea ipsa dissereret, quæ disputata ab eo meminisset magister meus Scæuola. genus autem hoc sermonum positum in hominũ ueterum auctoritate, et eorũ illustriũ, plus nescio quo pacto uidetur habere grauitatis. itaq; ipse mea legens sic afficior interdũ, ut Catonem, non me, loqui existimem. sed, ut tũ ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicũ amicissimus de amicitia scripsi. tum est Cato locutus, quo erat nemo ferè senior tẽporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitiæ gloria excellẽs, de amicitia loquitur. tu uelim à me animũ parumper auertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad socerum ueniunt post mortẽ Africani. ab ijs sermo oritur: respondet Lælius. cuius tota disputatio est de amicitia: quã legẽs tu ipse cognoscẽs.
FAN. Sunt ista uera Læli: nec enim melior uir fuit Africano quisquam, nec clarior. sed existimare debes omnium oculos in te esse coniectos. unum te sapientẽ & appellant, et existimant. tribuebatur hoc modo M. Catoni: scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem: sed uterq; alio quodã modo. Acilius, quia prudens esse in iure ciuili putabatur: Cato, quia multarum rerum usum habebat, multaq; eius et in senatu, & in foro uel prouisa prudẽter, uel acta cõstanter, uel responsa acute ferebãtur, propterea quasi cognomen iã habebat in senectute sapientis. te autem alio quodam modo dicunt non solum natura, et moribus, uerum etiam studio, & doctrina esse sapientẽ; nec sicut uulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem; qualem in reliqua Græcia neminem: nam, qui septem

appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientũ non habent. Athenis unum accepimus, & eũ quidẽ etiam Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum. hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosq; casus uirtute inferiores putes. itaq; ex me quærunt, credo ex hoc item Scæuola, quonã pacto mortem Africani feras; eoq; magis, ꝙ his proximis nonis, cum in hortos D. Bruti Auguris cõmentandi causa (ut assolet) uenissemus, tu non affuisti, qui diligentissime semper illum diẽ, & illud munus solitus esses obire. SCAE. Quærunt quidem C. Læli multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animaduerti, te dolorẽ, quem acceperis tum summi uiri, tũ amantissimi morte, ferre moderate, nec potuisse non cõmoueri, nec fuisse id humanitatis tuæ: ꝙ autem ijs nonis in collegio nostro nõ affuisses, ualetudinem causam, non mœstitiam fuisse. LAE. Recte tu quidẽ Scæuola, & uere: nec enim ab isto officio, quod semper usurpaui cum ualerem, abduci incõmodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officij. Tu autẽ Fanni, quòd mihi tãtum tribui dicis, quãtũ ego nec agnosco, nec postulo, facis amice. sed (ut mihi uideris) non recte iudicas de Catone: aut enim nemo, quod quidẽ magis credo; aut, si quisquam, ille sapiens fuit: quo modo enim (ut alia omittam) mortem filij tulit? memineram Paulum, uideram Caium: sed hi nec comparantur Catoni maximo, & spectato uiro. quamobrem caue Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo (ut ais) sapientissimũ iudicauit: huius enim facta, illius di

cta laudantur. De me autem, ut iam cum utroque loquar, sic habetote. ego, si Scipionis desiderio me moueri negē, quàm id recte faciam, uiderint sapientes: sed certe mentiar: moueor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, &, ut cōfirmare possum, nemo certe fuit. sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maxime illo solatio, quòd eo errore careo, quo amicorum decessu plerique angi solēt: nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit: suis autem incommodis grauiter angi, nō amicū, sed se ipsum amantis est. cū illo uero quis neget actum esse præclare? nisi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare uellet: quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? qui summā spem ciuium, quā de eo iam puero habuerāt, cōtinuo adolescens incredibili uirtute superauit: qui Consulatum petijt nūquam, factus est Consul bis, primum ante tempus, iterum sibi suo tempore, Reip. penè sero: qui duabus urbibus euersis inimicissimis huic imperio, nō modo præsentia, uerū etiā futura bella deleuit. quid dicā de moribus facillimis? de pietate in matrem, liberalitate in sorores, bonitate in suos, iustitia in omnes? hæc nota sunt uobis. quàm autē ciuitati charus fuerit, mœrore funeris indicatum est. quid igitur hūc paucorum annorum accessio iuuare potuisset? senectus enim, quamuis nō sit grauis, ut memini Catonem uno anno, antequā mortuus est, mecum, & cum Scipione disserere, tamen aufert eam uiriditatem, in qua etiam nunc erat Scipio. quamobrem uita quidē talis fuit uel fortuna, uel gloria, ut nihil posset accedere: moriendi autem sensum

celeritas abstulit. quo de genere mortis difficile dictu est: quid homines suspicentur, uidetis. hoc tamen uere licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in uita celeberrimos, lætissimosq; uiderit, illum diem clarissimũ fuisse, cum senatu dimisso domũ reductus ad uesperã est à patribus cõscriptis, à populo R. socijs, & Latinis, pridie quàm excessit è uita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos uideatur potius, quã ad inferos peruenisse. neq; enim assentior ijs, qui hæc nuper disserere cœperunt, cũ corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. plus apud me antiquorũ auctoritas ualet, uel nostrorũ maiorũ, qui mortuis tã religiosa iura tribuerũt, quod nõ fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur; uel eorũ, qui in hac terra fuerunt, magnamq; Græciam, quæ nunc quidẽ deleta est, tunc florebat, institutis, & præceptis suis erudierunt; uel eius, qui Apollinis oraculo sapientissimus est iudicatus. qui nõ tum hoc, tum illud, ut in plerisq;, sed idem dicebat semper, animos hominũ esse diuinos, ijsq;, cum è corpore excessissent, reditum ad cœlũ patere, optimoq;, et iustissimo cuiq; expeditissimũ: quod idem Scipioni uidebatur: qui, idem quasi præsagiret, perpaucis ante mortẽ diebus, cum & Philus, & Manilius adessent, & alij plures, tuq; etiam Scæuola mecũ uenisses, triduum disseruit de Rep. cuius disputationis fuit extremũ ferè de immortalitate animorum: quæ se in quiete per uisum ex Africano audisse dicebat. id si ita est, ut optimi cuiusq; animus in morte facillime euolet tanquam è custodia, uinculisq; corporis: cui cẽsemus cursum ad deos faciliorẽ fuisse, quàm Scipioni?

quocirca mœrere hoc eius euĕtu, uereor, ne inuidi ma gis, quā amici sit. sin autem illa uereor, ut idem interitus sit animorum, & corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali, sensu enim amisso, fit idem, quasi natus nō esset omnino: quem tamē esse natum & nos gaudemus, & hæc ciuitas, dum erit, lætabitur. quamobrem cū illo quidem (ut supra dixi) actum optime est, mecum autem incōmodius, quem fuit æquius, ut prius introierā in uitā, sic prius exire de uita. sed tamē recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beate uixisse uidear, quia cū Scipione uixerim. quocum mihi coniuncta cura de Rep. & de priuata fuit: quocum domus fuit, & militia cō munis, &, id in quo est omnis uis amicitiæ, uolūtatū, studiorum, sententiarum summa consensio. itaq; non tam ista me sapientiæ, quam modo Fannius cōmemorauit, fama delectat, falsa præsertim; quàm, quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternā fore idq; mihi eo magis est cordi, quòd ex omnibus seculis uix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare uideor Scipionis amicitiā, & Lælij notam posteritati fore. FAN. istud quidem Læli ita necesse est: sed quoniam amicitiæ mentionē fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scæuolæ, si, quemadmodum soles de cæteris rebus, cum ex te quæruntur, sic de amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. SCAE. Mihi uero pergratum hoc erit: atq; id ipsum cum tecum agere conarer, Fānius anteuertit. quamobrem utrique nostrum gratum admodum feceris. LAE. Ego uero

non grauarer, si mihi ipse confiderem: nã & præclara uisa res est; & sumus, ut dixit Fannius, otiosi: sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, eáq; Græcorum, ut ijs proponatur, de quo disputent quamuis subito. magnum opus est, egetq; exercitatione nõ parua. quamobrem quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur. ego uos hortari tantum possum, ut amicitiã omnibus rebus humanis anteponatis: nihil est. n. tam naturæ aptum, tã côueniens ad res uel secundas, uel aduersas. sed hoc primũ sentio, nisi in bonis amicitiam esse nõ posse: neq; id ad uiuum reseco, ut illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse uere, sed ad communem utilitatem parum: negant enim quenquã uirum bonum esse, nisi sapientem. sit ita sanè: sed eam sapientiã interpretãtur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. nos autẽ ea, quæ sunt in usu, uitáq; cõmuni, nõ ea, quæ finguntur, aut optãtur, sperare debemus. nunquã ego dicam C. Fabritium, M. Curium, T. Coruncanum, quos sapiẽtes nostri maiores iudicabãt, ad istorum normam fuisse sapientes. quare sibi habeant sapientiæ nomen, & inuidiosum, & obscurũ; concedantq;, ut hi boni uiri fuerint. ne id quidem facient: negabũt id, nisi sapienti, posse concedi. agamus igitur pingui Minerua, ut aiunt. qui ita se gerũt, ita uiuunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas, nec sit in eis ulla cupiditas, uel libido, uel audacia; sintq; magna cõstãtia, ut hi fuerunt, quos modo nominaui: hos uiros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; qui assequũtur, quãtum homines

possunt, naturam optimam recte uiuendi ducem: sic enim mihi perspicere uideor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædã, maior autẽ, ut quisq; proxime accederet. itaq; ciues potiores sunt, quã peregrini; & propinqui, quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit: sed ea non satis habet firmitatis: nãque hoc præstat amicitia propinquitati, ꝙ ex propinquitate beneuolẽtia tolli potest, ex amicitia autem nõ potest: sublata enim beneuolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. quãta autem uis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maxime potest, ꝙ ex infinita societate generis humani, quã conciliauit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustũ, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos iũgeretur. est autem amicitia nihil aliud, nisi omniũ diuinarum, humanarumq; rerum cum beneuolentia, & charitate summa consensio. qua quidẽ haud scio an, excepta sapientia, quidquam melius homini sit à dijs immortalibus datum. diuitias alij præponunt, bonã alij ualetudinem, alij potentiam, alij honores, multi etiam uoluptates. belluarũ hoc quidẽ extremũ est: illa autẽ superiora caduca: & incerta, posita nõ tã in nostris cõsilijs, quàm in fortunæ temeritate. qui autem in uirtute summum bonum ponunt, præclare illi quidẽ, sed hæc ipsa uirtus amicitiã gignit, & continet: nec sine uirtute amicitia esse ullo pacto potest. iã uirtutem ex consuetudine uitæ, sermonisq; nostri interpretemur; nec metiamur eã, ut quidã indocti, uerborũ magnificẽtia; uirosq; bonos eos, qui habẽtur, numeremus, Paulos, Catones, Caios, Scipiones, Philos. his cõmunis uita

contenta est.eos autẽ omittamus,qui omnino nusquã reperiuntur.tales igitur inter uiros amicitia tãtas op portunitates habet,quãtas uix queo dicere. Principio quis potest esse uita uitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua beneuolẽtia conquiescat? quid dulcius, quã habere quocũ omnia audeas sic loqui,ut tecum? quis esset tãtus fructus in prosperis rebus, nisi habe= res,qui illis æque,ac tu ipse, gauderet? aduersas uero ferre difficile esset sine eo,qui illas grauius etiã, quã tu,ferret.deniq; cæteræ res,quæ expetũtur,opportunæ sunt singulæ rebus ferè singulis;diuitiæ,ut utare;opes ut colare;honores,ut laudere;uoluptates, ut gaudeas; ualetudo,ut dolore careas,& muneribus fungare cor poris: amicitia plurimas res continet;quoquò te uer= teris,præsto est;nullo loco excluditur;nunquam intem pestiua,nunquam molesta est: itaque non aqua, non igni,non aere(ut aiunt)pluribus locis utimur, quàm amicitia.neque ego nunc de uulgari,aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat,& prodest; sed de uera, & perfecta loquor; qualis eorum,qui pauci nominan= tur,fuit: nam & secundas res splendidiores facit a= micitia,& aduersas partiens cõmunicansq; leuiores. cumq; plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat,tum illa nimirũ præstat omnibus, quòd bo na spe prælucet in posterũ, nec debilitari animos,aut cadere patitur. uerum etenim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui.quocirca & absentes adsunt, & egentes abundant, & imbecilles ualent,&, quod difficilius dictu est, mortui uiuunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur

amicorum.ex quo illorum beata mors uidetur, horũ uita laudabilis. ꝙ ſi exemeris ex natura rerum beneuolentiæ coniunctionem; nec domus ulla, nec urbs ſtare poterit; ne agri quidem cultus permanebit. id ſi minus intelligitur; quanta uis amicitiæ, concordiæq; ſit, ex diſſenſionibus, atq; ex diſcordijs percipi poteſt: quæ enim domus tã ſtabilis, quæ tam firma ciuitas eſt, quæ nõ odijs, atque diſſidijs funditus poſſit euerti? ex quo, quãtum boni ſit in amicitia, iudicari poteſt. Agrigentinum quidẽ doctum quẽdam uirum carminibus græcis uaticinatum ferunt; quæ in rerum natura, totoq; mundo conſtarent, quæq; mouerentur, ea contrahere amicitiam, diſſipare diſcordiam. atq; hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. itaque, ſi quãdo aliquod officium exiſtit amici in periculis aut adeundis, aut cõmunicandis, quis eſt, qui id nõ maximis efferat laudibus? qui clamores tota cauea nuper hoſpitis, & amici mei M. Pacuuij in noua fabula? cũ, ignorante Rege, uter eorũ eſſet Oreſtes, Pylades Oreſtem ſe eſſe diceret, ut pro illo necaretur; Oreſtes autẽ, ita ut erat, Oreſtem ſe eſſe perſeueraret? ſtantes autẽ plaudebant in re ficta: quid arbitramur in uera fuiſſe facturos? facile indicabat ipſa natura uim ſuam; cũ homines, quod facere ipſi non poſſent, id recte fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi uideor, de amicitia quid ſentirem potiſſime, dixiſſe. ſi qua præterea ſunt (credo autem eſſe multa) ab ijs, ſi uidebitur. qui iſta diſputant, quæritote. FAN. Nos autem à te potius. quanquam etiam ab iſtis ſæpe quæſiui, & audiui, nõ inuitus equidem: ſed aliud quoddam expetimus fi=

lum orationis tuæ. SCAE. Tu magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cũ de Republica disputatum est, affuisses. qualis tum patronus iustitiæ fuit contra accuratasque orationem Phili? FAN. Facile id quidẽ fuit iustitiam iustissimo uiro defendere. SCAE. Quid amicitiam? non ne facile ei erit, qui ob eã summa fide, constantia, iustitiaq́; seruatã, maximam gloriam ceperit? LAE. Vim hoc quidem est afferre: quid enim refert, qua me ratione cogatis? cogitis certe: studijs enim generorum, præsertim in re bona, cũ difficile est tum ne æquum quidem obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitãti, maxime illud considerãdum uideri solet, num propter imbecillitatem, atq; inopiam desideranda sit amicitia, ut in dãdis, recipiẽdisq; meritis, quod quisq; minus per se posset, id acciperet ab alio, uicissimq́; redderet; an esset hoc quidẽ propriũ amicitiæ, sed antiquior & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset: amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad beneuolentiã coniungendam. nam utilitates quidem etiam ab ijs percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ colũtur, et obseruantur temporis causa: in amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quidquid in ea est, id et uerum, & uoluntarium est. quapropter à natura mihi uidetur potius, quàm ab indigẽtia, orta amicitia, applicatione magis animi cum quodã sensu amãdi, quàm cogitatione, quantũ illa utilitatis esset habitura quod quidem quale sit, etiam in bestijs quibusdã animaduerti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddã tẽpus, & ab eis ita amantur, ut facile earũ appareat sen

ſus:quod in homine multo eſt euidentius:primum ex ea charitate,quæ eſt inter natos,et parẽtes,quæ dirimi niſi deteſtabili ſcelere non poteſt:deinde,cũ ſimilis ſenſus extitit amoris,ſi aliquem nacti ſimus, cuius cum moribus,& natura congruamus;quòd in eo quaſi lumẽ aliquod probitatis,et uirtutis perſpicere uideamur. nihil eſt enim amabilius uirtute;nihil,quod magis alliciat homines ad diligendũ; quippe cum propter uirtutem,& probitatem eos etiam,quos nunquã uidimus, quodam modo diligamus.quis eſt,qui C. Fabritij, M. Curij cum charitate aliqua,& beneuolẽtia memoriã non uſurpet,quos nunquam uiderit?quis autẽ eſt,qui Tarquinium Superbum, qui Sp.Caſſium,Sp. Melium non oderit?cũ duobus ducibus de imperio in Italia decertatum eſt,Pyrrho, & Annibale.ab altero propter probitatem eius non alienos animos habemus,alterum propter crudelitatem eius ſemper hæc ciuitas oderit. quòd ſi tanta uis probitatis eſt,ut eam uel in eis, quos nunquam uidimus,uel,quod maius eſt,in hoſte etiam diligamus:quid mirum, ſi animi hominum moueantur,cum eorum,quibuscũ uſu coniuncti eſſe poſſunt, uirtutem,bonitatem perſpicere uideantur?quanquam confirmatur amor & beneficio accepto,& ſtudio perſpecto,& conſuetudine adiũcta.quibus rebus ad illũ primum motũ animi,et amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit beneuolẽtiæ magnitudo. quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci,ut ſit per quam quiſq; aſſequatur quod deſideret; humilem ſanè relinquunt,& minime generoſum (ut ita dicam) ortũ amicitiæ ; quam ex inopia,atque indigentia natã uo=

lunt. quod si ita esset; ut quisq; minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longe secus est: ut enim quisq; sibi plurimum confidit, & ut quisque maxime uirtute, & sapiētia sic munitus est, ut nullo egeat, suaq; omnia in se ipso posita iudicet; ita in amicitijs expetendis, colendisq; maxime excellit. quid enim? Africanus erat indigens mei? minime hercule: at ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadā uirtutis eius, ille uicissim opinione fortasse non nulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit, auxit beneuolentiā cōsuetudo. sed quāquam utilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt, nō sunt tamē ab earum spe causæ diligendi profectæ: ut enim benefici, liberalesq; sumus: non ut exigamus gratiam (neq; enim beneficium fœneramur) sed natura propēsi ad liberalitatem sumus; sic amicitiam non spe mercedis adducti, sed quod eius omnis fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. ab ijs, qui pecudū ritu ad uoluptatem omnia referunt, longe dissentimus: nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, nec diuinū suspicere possunt, qui omnes suas cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, tamq; contemptā. quāobrem hos quidem ab hoc sermone remoueamus: ipsi autem intelligamus è natura gigni sensum diligendi, & beneuolentiæ charitatē, facta significatione probitatis: quam qui appetiuernnt, applicant sese, & propius admouent, ut & usu eius, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; sintq; pares in amore, & æquales, propensioresq; ad bene merendum, quàm ad reposcendum; atque hæc inter eos sit honesta certatio.

sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur: et erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate, grauior, et uerior. nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem cõmutata dissolueret: sed, quia natura mutari non potest, iccirco ueræ amicitiæ sempiternæ sunt. ortum quidem amicitiæ uidetis, nisi quid adhuc forte uultis. FAN. Tu uero perge Læli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo iure respondeo. SCAE. Recte tu quidem. quamobrem audiamus. LAE. Audite uero optimi uiri ea, quæ sæpissime inter me, & Scipionem de amicitia disserebantur. quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiã usque ad extremum uitæ diem permanere: nam, uel ut non idem expediret utriq; incidere sæpe, uel ut de Republica non idem sentirent. mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, aliàs aduersis rebus, aliàs ætate ingrauescente. atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineũtis ætatis, quòd summi puerorũ amores sæpe unà cum prætexta, sumpta toga deponerentur, sin autem ad adolescentiã perduxissent, dirimi tamen interdum contentione uel luxuria, uel conditionis, uel cõmodi alicuius, quod idẽ adipisci uterque non posset: quòd si qui longius in amicitia prouecti essent, tamẽ sæpe labefactari, si in honoris contentionẽ incidissent: pestem enim maiorem esse nullam in amicitijs, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen, et gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse: magna etiam dissidia & plerunque iusta nasci, cum aliquid ab amicis, quod rectũ non esset, postularetur, ut aut libidinis

ministri, aut adiutores essent ad iniuriam: quod qui recusarent, quãuis honeste id facerent, ius tamẽ amicitiæ deserere arguerẽtur ab ijs, quibus obsequi nollẽt: illos autẽ, qui quiduis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causa esse facturos: eorũ querela inueterata nõ modo familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima atq; sempiterna: hæc multa ita, quasi fata, impendere amicitijs: ut omnia subterfugere, nõ modo sapientiæ, sed ẽt felicitatis diceret sibi uideri. quamobrem id primum uideamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? nũ Becellinum amici regnum appetentem, num Sp. Meliũ iuuare debuerunt? Tiberiũ quidẽ Gracchum Remp. uexantem, à Q. Tuberone, æqualibusq; amicis derelictum uidebamus. at C. Blossius Cumanus, hospes familiæ uestræ Scæuola, cum ad me, qui aderam Lenati, et Rutilio Consulibus in consilio, deprecatũ uenisset, hãc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quòd tanti Ti. Gracchum fecisset, ut, quidquid ille uellet, sibi faciendum putaret. tum ego, etiam ne, inquam, si te in Capitolium faces ferre uellet? nunquam, inquit, uoluisset id quidem: sed, si uoluisset, paruissem. uidetis, quàm nefaria uox: & hercle ita fecit, uel plus etiam, quàm dixit: non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, sed præfuit; nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit: itaque hac amentia, quæstione noua perterritus, in Asiam profugit: ad hostes se contulit: pœnas Reip. graues, iustasq; persoluit. nulla est igitur ex-

cusatio peccati, si amici causa peccaueris: nam cum cõ ciliatrix amicitiæ uirtutis opinio fuerit, difficile est amicitiã manere, si à uirtute defeceris, quòd si rectum statuerimus, uel cõcedere amicis, quidquid uelint; uel impetrare ab amicis, quidquid uelimus: perfecta quidem sapiẽtia sumus; si nihil habeat res uitij: sed loquimur de ijs amicis, qui ante oculos sunt, quos uidemus, aut de quibus memoriam accepimus, quos nouit uita cõmunis. ex hoc numero nobis exẽpla sumenda sunt, et eorũ quidẽ maxime, qui ad sapientiã proxime accedunt. uidemus Papum Aemiliũ C. Luscinio familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis unà Consules, et collegas in Censura. tum etiam cum ijs, & inter se cõiunctissimos fuisse M. Curium, & T. Coruncanum, memoriæ traditũ est. igitur ne suspicari quidẽ possumus, quenquam horum ab amico quidpiã cõtendisse, quod contra fidem contra iusiurandum, contra Remp. esset. nam hoc quidem in talibus uiris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturũ non fuisse; cum illi sanctissimi uiri fuerint, æquæ autẽ nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. at uero Ti. Gracchũ sequebantur C. Carbo, C. Cato, et minime tunc quidẽ C. frater, nũc idem acerrimus hostis. hæc igitur prima lex in amicitia sanciatur, ut neq; rogemus res turpes, nec faciamus rogati: turpis enim excusatio est, et minime accipiẽda cũ in cæteris peccatis, tũ si quis contra Rẽp. se amici causa fecisse fateatur: etenim eo loco Fãni, et Scæuola locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuras causas Reip. deflexit. n. iam aliquantulum de spatio, curriculoq; consuetudo maiorũ. Ti. Gracchus

regnum occupare conatus est, uel regnauit is quidem paucos mēses. nū quid simile populus R. audierat, aut uiderat? hunc etiam post mortem secuti amici, et propinqui quid in P. Scipionē effecerint, sine lacrymis nō queo dicere. nam Carbonem quoq;, quem modo posuimus, propter recentē pœnam Ti. Gracchi sustinuimus. de C. Gracchi autem Tribunatu quid expectem, nō libet augurari: serpit enim deinde res, quæ procliuis ad pernitiem, cū semel cœpit, labitur. uidetis in tabella iā ante quanta sit facta labes, primo Gabinia lege, biēnio autem post Cassia. uidere iam uideor populum R. a senatu disiunctū, multitudinisq; arbitrio res maximas agi: plures enim discent, quemadmodū hæc fiāt, quàm quemadmodum his resistatur. quorsum hæc? quia sine socijs nemo quidquā tale conatur. præcipiendū est igitur bonis, ut, si in eiusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existimēt ita se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in Rep. peccātibus nō discedāt, improbis autē pœna statuenda est, nec minor uero ijs, qui secuti erūt alterū, quàm ijs, qui ipsi fuerint impietatis duces. quis clarior in Græcia Themistocle? quis potētior? qui, cū imperator bello Persico seruitute Græciam liberasset, propterq; inuidiam in exilium pulsus esset, ingratæ patriæ iniuriam non tulit, quam ferre debuit. fecit idē, quod uiginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. his adiutor contra patriam inuentus est nemo: itaque mortem sibi uterque consciuit. quare talis improborum consensio nō modo excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio uendicanda; ut ne quis sibi concessum putet amicum bel-

lum patriæ inferentem ſequi,quod quidem, ut res ire cœpit,haud ſcio an aliquando futurum ſit. mihi autem non minori curæ eſt,qualis Reſp. poſt mortem meam futura ſit,quàm qualis hodie ſit. hæc igitur prima lex amicitiæ ſanciatur,ut ab amicis honeſta petamus,amicorum cauſa honeſta faciamus; nec expectemus quidem,dum rogemur; ſed ſtudium ſemper adſit,cunctatio abſit; conſilium uerum dare gaudeamus libere;plurimum in amicitia amicorum bene ſuadentium ualeat auctoritas;eaque adhibeatur ad monendum non modo aperte,ſed etiam acriter, ſi res poſtulabit,& adhibitæ pareatur.nam quibuſdã, quos audio ſapientes habitos in Græcia,placuiſſe opinor mirabilia quædam.ſed nihil eſt,quod illi non perſequantur ſuis argutijs; partim fugiendas eſſe nimias amicitias, ne neceſſe ſit,unũ ſolicitũ eſſe pro pluribus; ſatis ſupq́; eſſe ſibi ſuarum cuiq; rerum curam; alienis nimis implicari moleſtum eſſe;commodiſſimum eſſe,quãlaxiſſimas habenas habere amicitiæ, quas uel adducas, cũ uelis,uel remittas:caput enim eſſe ad beate uiuendum ſecuritatem;qua frui non poſſit animus,ſi tanquã parturiat unus pro pluribus. alios autem dicere aiunt etiã multo inhumanius;quẽ locũ breuiter perſtrinxi paulo ante,præſidij,adiumentiq́; cauſa, nõ beneuolentiæ, neq; charitatis amicitias eſſe expetẽdas,itaq;,ut quiſq; minimũ firmitatis habeat,minimũq́; uirium,ita amicitias appetere maxime:ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant,quàm uiri; & inopes,quàm opulenti;& calamitoſi,quàm ij,qui putantur beati.ò præclaram ſapientiam:ſolem enim è mun=

do tollere uidentur, qui amicitiam è uita tollunt: qua nihil à dijs immortalibus melius habemus, nihil iucũdius: quæ est enim ista securitas? specie quidem blãda, sed re ipsa multis locis repudianda est: neq; enim est cõsentaneum. ullam honestã rem, actionem' ue, ne solicitus sis, aut non suscipere, aut susceptã deponere. quòd si curam fugimus, uirtus fugienda est, quæ, necesse est, ut cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atq; oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidinẽ, ignauiam fortitudo, itaque uideas rebus iniustis iustos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos, ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrarijs. quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profecto cadit, nisi ex eius animo extirpatam humanitatem arbitremur: quæ causa est, ut amicitiam funditus tollamus è uita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? quid enim interest motu animi sublato, nõ dico inter pecudem, & hominem, sed inter hominem, & saxum, aut truncum, aut quiduis generis eiusdem? neque enim sunt isti audiendi, qui uirtutem duram, & quasi ferream esse uolunt: quæ quidem est tũ multis in rebus, tum in amicitia tenera, atq; tractabilis; ut ex bonis amici quasi diffundatur, & incõmodis contrahatur. quãobrẽ angor iste, qui pro amico sæpe canpiẽdus est, non tantũ ualet, ut tollat è uita amicitiã; non plus, quã ut uirtutes, quia non nullas curas, & molestias afferunt, repudientur. cum autem contrahat uirtus amicitiã (ut supra dixi) si qua significatio uirtutis luceat, ad quã se similis animus applicet, & adiũgat:

Id cũ cõtingit, amor ibi exoriatur necesse est: quid.n. tam absurdum, quã delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut uestitu, cultuq; cor poris; animo autẽ uirtute prædito, eo, qui uel amare, uel (ut ita dicã) redamare possit, non admodũ delecta ri? nihil est enim remuneratione beneuolentiæ, nihil uicissitudine studiorum, officiorumq; iucundius. ꝙ si etiã illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse, quod ad se rẽ ullam tam alliciat, & tã attrahat, quã ad amicitiam similitudo: concedatur profecto uerum esse, ut bonos boni diligant, asciscantq; sibi quasi pro= pinquitate coniunctos, atq; natura: nihil est.n. appetẽ tius similium sui, nihil rapacius, quã natura. quamob rem hoc quidem Fanni, & Scæuola, cõstat (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam beneuolẽtiã esse: qui est amicitiæ fons à natura cõstitutus. sed eadẽ bo nitas etiam ad multitudinem pertinet: nõ est enim in humana uirtus, neq; superba; quæ etiam populos uni uersos tueri, eisq; optime cõsulere soleat: quod nõ face ret profecto, si à charitate uulgi abhorreret. atq; etiã mihi quidẽ uidẽtur, qui utilitatis causa fingunt ami= citias, amabilissimũ nodũ amicitiæ tollere: non enim tam utilitas parta per amicum, quã amici amor ipse delectat: tumq; illud fit, quod ab amico est profectũ, iucundum, si cum amore, & studio est profectũ: tan= tumq; abest, ut amicitiæ propter indigentiã colantur, ut ij, qui opibus, & copijs, maximeq; uirtute præditi, in qua plurimũ est præsidij, minime alterius indigeãt, liberalissimi sint, & beneficentissimi. atque haud scio an ne opus sit quidem, nihil unquam omnino dees=

se amicis: ubi enim studia nostra uiguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam opera nostra nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? non igitur utilitatē amicitia, sed utilitas amicitiā consecuta est. non ergo erunt homines diuitijs affluentes audiēdi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habēt cognitam, disputabunt. nam quis est, pro deum fidem, atque hominum, qui uelit, ut neque diligat quēquā, nec ipse ab ullo diligatur, circūfluere omnibus copijs, atque in omniū rerum abundantia uiuere? hæc enim est tyrānorum uita nimirum: in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis beneuolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta, atque solicita, nullus locus est amicitiæ: quis enim aut eum diligat, quē metuit; aut eum, à quo se metui putat? coluntur tamē simulatione amicitiæ duntaxat ad tempus. ꝙ si forte (ut fit plerūque) ceciderint, tum intelligitur, quā fuerint inopes amicorum. quod Tarquinium dixisse ferunt, tū, cū exul esset; se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quosq; infidos, cū iā neutris gratiā referre posset. quanquā miror, in illa superbia, & importunitate si quenquam habere potuit. atque ut huius, quem dixi, mores ueros amicos parare nō potuere: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles: non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerūque efficit cæcos, quos complexa est: itaque illi efferuntur fastidio ferè, & contumacia; neque quidquā insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. atque hoc quidē uidere licet, eos, qui antea cōmodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immuta-

ri;ſperniq; ab ijs ueteres amicitias;& indulgeri nouis. quid autem ſtultius, quàm, ut plurimum copijs, facultatibus, opibus poſſint, cætera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, ueſtes egregias, uaſa pretioſa; amicos non parare, optimam, & pulcherrimam uitæ (ut ita dicam) ſupellectilem? etenim cætera cum parant, cui parent, neſciunt, nec cuius cauſa laborẽt: eius enim eſt iſtorum quodque, qui uincit uiribus: amicitiarum ſua cuiq; permanet ſtabilis, & certa poſſeſſio; ut etiam ſi illa maneant, quæ ſunt quaſi dona fortunæ, tamẽ uita inculta, & deſerta ab amicis. nõ poſſit eſſe iucunda. ſed hæc hactenus. Conſtituendi autẽ ſunt, qui ſint in amicitia fines, & quaſi termini diligẽdi. de quibus tres uideo ferri ſententias, quarum nullã probo; unam, ut eodem modo erga amicũ affecti ſimus, quo erga noſmet ipſos; alterã, ut noſtra in amicos beneuolentia, illorũ erga nos beneuolẽtiæ pariter, æqualiterq; reſpondeat; tertiam, ut, quanti quiſq; ſe ipſe facit. tanti fiat ab amicis. harum triũ ſententiarũ nulli prorſus aſſentior: nec enim illa prima uera eſt, ut, quẽadmodum in ſe quiſque, ſic in amicum ſit animatus: quàm multa enim, quæ noſtra cauſa nunquã facere mus, facimus cauſa amicorum? precari ab indigno, ſupplicare, tum acerbius in aliquem inuehi, inſectariq; uehementius: quæ in noſtris rebus non ſatis honeſte, in amicorum fiunt honeſtiſſime. multæ quoq; res ſunt, in quibus de ſuis cõmodis uiri boni multa detrahunt, detrahiq; patiuntur, ut ijs amici potius, quàm ipſi fruantur. Altera ſententia eſt, quæ definit amicitiam paribus officijs, ac uoluntatibus. hoc quidem eſt

nimis

nimis exigue, et exiliter ad calculos reuocare amicitiã, ut par ſit ratio acceptorum, & datorum. ditior mihi, & affluẽtior uidetur eſſe uera amicitia, nec obſerua re ſtricte, ne plus reddat, quàm acceperit: neq; enim ue rẽdũ eſt, ne quid excidat, aut ne quid in terrã defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius uero ille finis deterrimus, ut, quãti quiſq; ſe ipſe faciat, tanti fiat ab amicis: ſæpe enim in quibuſdã aut ani= mus abiectior eſt, aut ſpes amplificãdæ fortunæ fracti or. non eſt igitur amici, talem eſſe in eũ, qualis ille in ſe eſt; ſed potius eniti: & efficere, ut amici iacentẽ ani mũ excitet, inducatq; in ſpem, cogitationemq; melio= rem. alius igitur finis ueræ amicitiæ conſtituendus eſt, ſi prius, quid maxime reprehendere Scipio ſolitus ſit, edixero. negabat ullam uocem inimiciorẽ amicitiæ po tuiſſe reperiri, quàm eius, qui dixiſſet, ita amare opor tere, ut aliquãdo eſſet oſurus: nec uero ſe adduci poſ= ſe, ut hoc, quemadmodũ putaretur, à Biante dictũ eſſe crederet, qui ſapiens habitus eſſet unus è ſeptẽ; ſed im puri cuiuſdã, aut ambitioſi, aut omnia ad ſuam poten tiam reuocantis eſſe ſententiam: quonam enim modo quiſquã amicus eius eſſe poterit, cuius ſe putabit ini= micũ eſſe poſſe? quin etiã neceſſe erit cupere, etiã opta re, quãſæpiſſime peccet amicus, quo plures det ſibi tan quã anſas ad reprehendendum. rurſum autem recte factis, cõmodisq; amicorũ neceſſe erit angi, dolere, in= uidere. quare hoc quidem præceptum, cuiuſcũq; eſt, ad tollendam amicitiam ualet. illud potius præcipiendum fuit ut eam diligentiam adhiberemus in amicitijs cõ parandis, ut ne quando amare inciperemus eum, quẽ

aliquando odisse possemus. qui etiá, si minus felices in deligédo fuissemus, ferendũ id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandum putabat. his igitur finibus utendũ arbitror, ut, cũ emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorũ, & uoluntatum sine ulla exceptione cõmunitas; &, si qua fortuna acciderit, ut minus iustæ amicorũ uoluntates sint adiuuádæ, in quibus eorũ aut de capite agatur, aut fama, declinandũ sit de uia, modo ne summa turpitudo sequatur: est enim, quatenus amicitiæ dari uenia possit. nec uero negligenda est fama: nec mediocre telum ad res gerẽdas existimare oportet beneuolẽtiam ciuium, quam blanditijs, et assentationibus colligere turpe est. uirtus, quam sequitur charitas, minime repudianda est. sed (sæpe enim redeo ad Scipionẽ, cuius omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligẽtiores essent: capras, et oues quot quisq; haberet, dicere posse; amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parãdis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quædã, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, iudicarent. sunt igitur firmi, et stabiles, & constantes deligendi: cuius generis est magna penuria: & iudicare difficile est, sanè nisi expertum: experiendum autem est in ipsa amicitia; ita præcurrit amicitia iudiciũ, tollitq; experiẽdi potestatem. est igitur prudentis sustinere, ut cursum, sic impetũ beneuolẽtiæ, quo utamur, quasi equis tentatis, sic amicitijs, aliqua parte periclitatis moribus amicorum quidam sæpe in parua pecunia perspiciũtur, quàm sint leues. qui

dam autem,quos parua mouere non potuit,cognoſcũ tur in magna.ſi uero erũt aliqui reperti, qui pecuniã præferre amicitiæ ſordidũ exiſtiment:ubi eos inuenie mus,qui honores,magiſtratus,imperia,poteſtates, opes amicitiæ non anteponãt;ut,cum ex altera parte pro poſita hæc ſint,ex altera uis amicitiæ, non multo illa malint?imbecilla enim natura eſt ad cõtemnendã potẽ tiam: quam etiam ſi neglecta amicitia cõſecuti ſunt, excuſari ſe arbitrãtur,quia non ſine magna cauſa ſit neglecta amicitia.itaq; ueræ amicitiæ difficillime repe riũtur in ijs,qui in honoribus req́; publica uerſantur: ubi enim inuenias,qui honorẽ amici anteponat' ſuo? quid?(hæc ut omittam) quàm graues: q̃ difficiles ple-riſq; uidentur calamitatũ ſocietates? ad quas,non eſt facile inuentus,qui deſcendat. quãquã Ennius recte,

Amicus certus in re incerta cernitur.

tamen hæc duo leuitatis,& infirmitatis pleroſq; cõuin cunt;aut ſi in bonis rebus: contẽnunt; aut ſi in malis deſerunt.qui igitur utraq; in re grauem,conſtantem, ſtabilemq́; ſe in amicitia præſtiterit, hunc ex maxime raro hominũ genere iudicare debemus, & penè diui-no.firmamentũ autẽ ſtabilitatis,cõſtantiæq́; eius,quam in amicitia quærimus, fides eſt; nihil enim ſtabile eſt, quod infidum eſt.ſimplicem præterea,& cõmunẽ, & conſentientẽ,id eſt qui rebus ijſdẽ moueatur,eligi par eſt:quæ omnia pertinent ad fidelitatem: neq; enim fi-dum poteſt eſſe multiplex ingeniũ,et tortuoſum:neq; uero,qui non ijſdem rebus mouetur,& natura cõſen tit,aut fidus,aut ſtabilis poteſt eſſe. addendum eodem eſt,ut ne criminibus aut inferendis delectetur amicus,

aut credat illatis. quæ pertinent omnia ad eã, quam iam dudum tracto, constantiam. ita fit uerum illud, quod initio dixi amicitiã nisi inter bonos esse nõ posse: est enim boni uiri, quem eundem sapiẽtẽ licet dicere, hæc duo tenere in amicitia; primũ, ne quid fictum sit, ne'ue simulatũ (aperte enim uel odisse magis ingenuũ est, quàm fronte occultare sententiã) deinde nõ solum ab aliquo oblatas criminationes depellere, sed ne ipsũ quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantẽ ab amico esse uiolatum. Accedat huc suauitas quædã oportet sermonum, atq; morum haud quaquã medio cre condimentum amicitiæ. tristitia autẽ, & in omni re seueritas absit. habet illa quidem grauitatem: sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, et ad omnem comitatem, facilitatemq; procliuior. existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis; nũ quã do amici noui, digni amicitia, ueteribus sint anteponẽ di, ut equis uetulis teneros anteponere solemus. indigna homine dubitatio: non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates: ueterrimæ quæq; (ut ea uina, quæ uetustatẽ ferunt) esse debet suauissimæ: uerũq; illud est, quod uulgo dicitur, multos modios sa lis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletũ sit. nouitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in her bis non fallacibus fructus appareat, nõ sunt illæ quidẽ repudiandæ, uetustas tamen suo loco cõseruanda est: maxima est enim uis uetustatis, & cõsuetudinis. atqui in ipso equo, cuius modo mentionẽ feci, si nulla res im pediat, nemo est, qui nõ eo, quo consueuit, libentius uta tur, quàm intractato, & nouo. nec modo in hoc, quod

est animal, sed in ijs etiam, quæ sunt inanimata, cõsue tudo ualet; cum locis etiã ipsis montosis delectemur, & siluestribus, in quibus diutius cõmorati sumus. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori: sæpe enim excellẽtiæ quædam sunt; qualis erat Scipionis in nostro (ut ita dicam) grege. nunquã se ille Philo, nunquam Rutilio, nunquam Mummio antepo- suit, nunquam inferioris ordinis amicis. Quintũ uero Maximum, fratrem, egregium uirum, omnino sibi ne quaquam parem; ꝙ is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat; suosq; omnes per se esse posse ampliores uolebat. quod faciendũ, imitãdumq; est omnibus; ut, si quam præstantiam uirtutis, ingenij, fortunæ con secuti sunt, impartiant eam suis, communicentq; cum proximis; ut, si parentibus nati sunt humilibus, si propinquos habeant imbecilliores uel animo, uel fortuna, eorũ augeãt opes, eisq; honori sint, & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu propter ignorantiã stirpis, & generis in famulatu fuerint, cũ cogniti sunt, & aut deorum, aut regũ filij inuenti, retinent tamẽ charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse du xerunt. quod quidem est multo profecto magis in ue ris patribus, certisq; faciendum: fructus enim ingenij, & uirtutis, omnisq; præstantiæ tum maxime capitur, cum in proximum quéque confertur. ut igitur ij, qui sunt in amicitia, coniunctionisq; necessitudine superiores, exæquare se cũ inferioribus debent: sic inferiores dolere nõ debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. quorum pleriq; aut querũtur semper aliquid, aut etiã exprobrãt, eoq; ma

gis, si aliquid habere se putant, quod officiose, aut amice, & cum labore aliquo suo factũ queant dicere: odiosum sanè genus hominũ officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, nõ commemorare, qui contulit. quãobrẽ, ut ij, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia, sic quodã modo inferiores extollere: sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cũ ipsi se contẽni putant. quod nõ ferè contingit nisi ijs, qui etiã contẽnendos se arbitrantur, qui hac opinione nõ modo uerbis, sed etiam opere leuandi sunt. tantũ autem cuique tribuendum est, primum quantum ipse efficere possis; deinde etiã, quantum ille, quem diligas, atq; adiuues, possit sustinere: nõ enim tu possis, quantũuis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit Cõsulẽ efficere, fratrẽ eius Lucium non potuit. q̃ si etiam possis quiduis deferre ad alterum; uidendum est tamen, quid ille possit sustinere. omnino amicitiæ corroboratis iam, cõfirmatisq; et ingenijs, & ætatibus iudicandæ sunt: nec, si qui ineunte ætate uenandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tũ eodẽ studio præditos dilexerunt: isto enim modo nutrices, & pædagogi iure uetustatis plurimũ beneuolentiæ postulabunt: qui negligẽdi quidem nõ sunt, sed alio quodam modo colendi: aliter enim amicitiæ stabiles permanere non possunt, dispares enim mores disparia studia sequuntur: quorũ dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse nõ possunt, nisi quòd tanta est inter eos, quanta maxima po

test esse, morum, studiorumq; distantia. Recte etiam præcipi potest in amicitijs, ne quis intẽperata quadã beneuolẽtia (quod persæpe fit) impediat magnas utilitates amicorũ: nec enim (ut ad fabulas redeã) Troiam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedẽ, apud quẽ erat educatus, multis cũ lacrymis iter suum impediẽtem audire uoluisset; & sæpe incidũt magnæ res, ut discedẽdum sit ab amicis: quas qui impedire uult, ꝙ desiderium non facile ferat; & infirmus est, mollisq; natura, & ob eã ipsam causam in amicitia parũ iustus. Atq; in omni re considerandũ est, & quid postules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Est etiã quasi quædam calamitas in amicitijs dimittendis nonnunquã necessaria: iam enim à sapientum familiaritatibus ad uulgares amicitias oratio nostra delabitur. erũpũt sæpe uitia amicorũ tum in ipsos amicos, tũ in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitiæ sunt remissione usus eleuandæ, & (ut Catonem dicere audiui) dissuendæ magis, quã discindendæ sunt; nisi quædam admodum intolerabilis iniuria exarserit, ut neque rectũ, neque honestum sit, neque fieri possit, ut nõ statim alienatio, disiũctioq; facienda sit. si autem morũ, aut studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in Reip. partibus dissensio intercesserit (loquor enim, ut paulo ante dixi, nõ de sapientũ, sed de communibus amicitijs) cauẽdum erit, ne nõ solum amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ uideantur: nihil enim turpius, quã cum eo bellum gerere, quicũ familiariter uixeris. ab amicitia Q. Põpeij meo nomine se remouerat (ut sci=

tis) Scipio. propter dissensionem autem, quæ erat in Rep. alienatus est à collega nostro Metello. utrunque egit grauiter, auctoritate, et offensione animi nõ acerba. quãobrem primum danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid euenerit, ut extinctæ potius amicitiæ, quã oppressæ uideantur. Cauendũ uero est, ne etiam in graues inimicitias conuertãt se amicitiæ: è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. quæ tamen si tolerabiles erunt, ferẽdæ sunt: et hic honos ueteri amicitiæ tribuẽdus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. omnino omnium horum uitiorum, atque incommodorũ una cautio ẽ, atq; una prouisio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, ne ue indignos. digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. rarũ istud genus: & quidem omnia præclara rara: nec quidquã difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos: itaque pulcherrima illa, & maxime naturali carent amicitia, per se, & propter se expetenda: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc uis amicitiæ qualis, & quanta sit: ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipso mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisque charus est. quod nisi idem in amicitiam transferatur, uerus amicus nunquam reperietur: est enim is amicus quidem, qui est tanquã alter idem. quòd si hoc apparet in bestijs, uolucribus, agre=

ſtibus,natantibus, cicuribus, feris,primum, ut ſe ipſæ
diligant; (id enim pariter cũ omni animãte naſcitur)
deinde,ut requirant,atque appetant,ad quas ſe appli
cent eiuſdem generis animantes; idq́; faciunt cum de
ſiderio,et cũ quadã ſimilitudine amoris humani:quã
to id magis in homine fit natura? qui & ſe ipſe dili=
git,& alterum acquirit,cuius animum ita cũ ſuo cõ=
miſceat,ut efficiat penè unum ex duobus. ſed pleriq;
peruerſe,ne dicam impudenter, amicum habere talẽ
uolunt,quales ipſi eſſe non poſſunt:quæq́; ipſi non tri
buunt amicis,hæc ab ijs deſiderant.par eſt autem pri=
mum ipſum eſſe uirum bonum,tum alterũ ſimilẽ ſui
quærere.in talibus ea,quam iam dudũ tractabamus,
ſtabilitas amicitiæ confirmari poteſt;cum homines be=
neuolentia coniuncti,primũ cupiditatibus ijs, quibus
cæteri ſeruiũt,imperabunt;deinde æquitate,iuſtitiaq́;
gaudebunt;omniaq; alter pro altero ſuſcipiet ; neque
quidquam unquam niſi honeſtum, & rectũ alter ab
altero poſtulabit;neque ſolum colent ſe inter ſe, ac di
ligent,ſed etiã uerebuntur:nam maximum ornamen
tum amicitiæ tollit,qui ex ea tollit uerecundiã: itaq;
in ijs pernicioſus eſt error,qui exiſtimãt libidinũ, pec=
catorumq́; omnium patere in amicitia licentiã:uirtu
tum enim amicitia adiutrix à natura data eſt, nõ ui
tiorum comes; ut,quoniam ſolitaria nõ poſſet uirtus
ad ea,quæ ſumma ſunt,peruenire,coniuncta,& cõſo
ciata cum altera perueniret. quæ ſi quos inter ſocietas
aut eſt,aut fuit,aut futura eſt;eorum eſt habẽdus ad
ſummũ naturæ bonum optimus,beatiſſimusq́; comita
tus.hæc eſt inquam ſocietas,in qua omnia inſunt,quæ

putant homines expetenda; honestas, gloria, trãquillitas animi, atq; iucunditas; ut, cum hæc adsint, beata uita sit, & sine his esse non possit. quod cum optimũ, maximumq; sit, si id uolumus adipisci, uirtuti opera dãda est: sine qua neq; amicitiam, neq; ullam rem expetendam consequi possumus: ea uero neglecta, qui se amicos habere arbitrãtur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos grauis aliquis casus experiri cogit. quocirca (dicendum est enim sæpius) cũ iudicaueris, diligere oportet, nõ cũ dilexeris, iudicare. sed cũ multis in rebus negligẽtia plectimur, tũ maxime in amicis et diligẽdis, & colendis: præposteris enim utimur cõsilijs, & acta agimus; quod uetamur ueteri prouerbio: nã implicati ultro et citro uel usu diuturno, uel etiã officijs, repẽte in medio cursu amicitias exorta aliqua offensione dirũpimus. quo etiã magis uituperãda est rei tã maxime necessariæ tãta incuria: una est enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt. quãquã à multis ipsa uirtus contẽnitur, & uenditatio quædã, atq; ostentatio esse dicitur: multi diuitias despiciunt, quos paruo cõtẽtos tenuis uictus, cultusq; delectat: honores uero, quorũ cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ita contemnũt, ut nihil inanius, nihil esse leuius existimẽt? itemq; cætera, quæ quibusdam admirabilia uidẽtur, permulti sunt, qui pro nihilo putẽt: de amicitia omnes ad unũ idẽ sentiũt, & ij, qui ad Rẽp. se contulerunt; & ij, qui rerum cognitione doctrinaq; delectantur; & ij, qui suum negotiũ gerunt otiose; postremo ij, qui se totos tradiderunt uoluptatibus; sine amicitia uitã esse nul-

lã,si modo uelint aliqua ex parte liberaliter uiuere: serpit enim nescio quo modo per omnium uitã amicitia; nec ullam ætatis degendæ rationẽ patitur esse expertem sui. quin etiam, si quis ea asperitate est, & immanitate naturæ, ut congressus, societatemq; hominũ fugiat, atq; oderit, qualem fuisse Athenis Timonẽ nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quẽ euomat uirus acerbitatis suæ. atq; hoc maxime iudicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominũ frequẽtia tolleret, & in solitudine uspiam collocaret, atque ibi suppeditans omniũ rerum, quas natura desiderat, abũdantiã, & copiã, hominis omnino aspiciendi potestatẽ eriperet: quis tã esset ferreus, qui eam uitam ferre posset? cuiq; nõ auferret fructũ uoluptatũ omniũ solitudo? uerum igitur illud est, quod à Tarẽtino Archyta (ut opinor) dici solitum nostros senes cõmemorare audiui ab alijs senibus auditum; si quis cœlum ascẽdisset, naturamq; mundi, & pulchritudinẽ siderũ perspexisset, insuauem illam admirationẽ ei fore, quæ iucundissima fuisset, nisi aliquẽ, cui narraret, habuisset. sic natura solitariũ nihil amat; semperq; ad aliquod tanquam adminiculũ annititur; quod in amicissimo quoq; dulcissimum est. sed cum tot signis eadem natura declaret, quid uelit, ac quærat, quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quo modo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus: est enim uarius, & multiplex usus amicitiæ; multæq; causæ suspicionũ, offensionũq; dãtur. quas tũ euitare, tũ eleuare, tum ferre sapientis est. una illa subleuãda offensio est, ut et utilitas in ami

citia,& fides retineatur:nam et monendi amici sæpe sunt,& obiurgandi;& hæc accipienda amice, cū beneuole fiunt. sed nescio quo modo uerum est,quod in Andria familiaris meus Terentius dixit :

Obsequium amicos,ueritas odium parit.

molesta ueritas est,si quidē ex ea nascitur odiū, quod est uenenum amicitiæ:sed obsequiū multo modestius, ꝙ peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. maxima autem culpa in eo est, qui & ueritatē aspernatur,& in fraudem obsequio impellitur.omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est, primū ut monitio acerbitate , deinde obiurgatio contumelia careat.in obsequio autē(quoniam Terentiano uerbo libenter utimur)comitas adsit,assentatio uitiorū adiutrix procul amoueatur;quæ nō modo amico,sed ne libero quidē digna est : aliter enim cū tyranno,aliter cum amico uiuitur.cuius autem aures clausæ ueritati sunt,ut ab amico uera audire nequeāt;huius salus desperanda est:scitū est enim illud Catonis,multo melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos,qui dulces uideantur: illos uerum sæpe dicere, hos nunquā.atq; illud absurdum est,quòd ij,qui monentur,eam molestiam,quā debent capere, nō capiūt; eam capiunt,qua debent carere:peccasse enim se,non anguntur;obiurgari,moleste ferunt: quod cōtra oportebat,delicto dolere, obiurgatione gaudere , ut igitur & monere,& moneri propriū est ueræ amicitiæ ; & alterū libere facere,nō aspere;alterū patienter accipere,non repugnanter:sic habendum est,nullam in amicitijs pestem esse maiorem,quā adulationem,blandi-

tias,aſſentationē:quamuis enim multis nominibus eſt hoc uitium notandum,leuium hominū,atq; fallaciū, ad uoluntatem loquentium omnia, nihil ad ueritatē. cum autem omnium rerū ſimulatio eſt uitioſa,(tollit enim iudiciū ueri,idq́; adulterat)tum amicitiæ repugnat maxime:delet enim ueritatem ,ſine qua nomen amicitiæ ualere non poteſt.nam cū amicitiæ uis ſit in eo,ut unus quaſi animus fiat ex pluribus; qui id fieri poteſt,ſi ne in uno quidē unus animus erit, idem ſemper,ſed uarius,commutabilis,multiplex?quid enim poteſt eſſe tā flexibile tā deuium, quàm animus eius qui ad alterius non modo ſenſum ac uoluntatem,ſed etiam uultum,atque nutum conuertitur?

Negat qs,nego:ait,aio poſtremo imperaui egomet mi
Omnia aſſentari: (hi,

ut ait idē Terētius ſed ille ſub Gnatonis perſona:quod amici genus adhibere,omnino leuitatis eſt. multi autē Gnatonū ſimiles cum ſint,loco fortuna,fama ſuperiores;horum eſt aſſentatio moleſta, cum ad uanitatem acceſſit auctoritas.ſecerni autem blandus amicus à uero,& internoſci tam poteſt adhibita diligentia,quàm omnia fucata,et ſimulata à ſinceris,atque ueris. concio,quæ ex imperitiſſimis conſtat,tamē iudicare ſolet, quid interſit inter popularem,ideſt aſſentatorē, & leuem ciuem,& inter conſtantem,ſeuerum,& grauē. quibus blanditijs C. Papirius Cos. nuper influebat in aures concionis,cum ferret legem de Tribunis pl. reficiendis? diſſuaſimus nos.ſed nihil de me: de Scipione dicam libentius.quanta illi,dij immortales,fuit grauitas,quanta in oratione maieſtas?ut facile ducem popu

li R. non comitem diceres. sed affuistis: & est in manibus oratio. itaq; lex popularis suffragijs populi repudiata est. atque (ut ad me redeam) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino Coss. quàm popularis lex de sacerdotijs C. Licinij Crassi uidebatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficiū trāsferebatur. atque is primū instituit in forum uersus agere cum populo. tamen illius uendibilem orationē religio deorū immortalium nobis defendētibus fecile uincebat. atq; id actum est Prætore me, quinquēnio ante, quàm Cōsul sum factus: itaq; re magis, quàm auctoritate causa illa defensa est. q si in scena, id est in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimū est, tamen uerum ualet, si modo id patefactū, & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota ueritate perpēditur? in qua nisi (ut dicitur) apertū amici pectus uideas, tuumq; ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas, ne amare quidem, aut amari possis, cum, id quàm uere fiat, ignores. quanquam ista assentatio perniciosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi assentetur, & se maxime ipse delectet. omnino est amās sui uirtus: optime. n. se ipsa nouit; quāq; amabilis sit, intelligit. ego autē non de uirtute nūc loquor, sed de uirtutis opinione: ui tute .n m ipsa non tam multi præditi esse, quàm uideri uolūt. hos delectat assentatio: his fictus ad eorum uoluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam uanam testimoniū esse laudū suarū putant. nulla est igitur hæc amicitia, cum alter

uerum audire non uult, alter ad mētiendum paratus est. nec parasitorum in comœdijs assentatio nobis faceta uideretur, nisi essent milites gloriosi.
Magnas uero agere gratias Thais mihi?
satis erat respondere, Magnas: Ingentes, inquit. semper auget assentatio id, quod is, cuius ad uoluntatē dicitur, uult esse magnum. quamobrem, quamuis blāda ista uanitas apud eos ualet, qui ipsi illam allectant, et inuitant; tamen etiam grauiores, cōstantioresq; admonendi sunt, ut animaduertāt, ne callida assētatione capiantur: aperte enim adulantem nemo non uidet, nisi qui admodum est excors; callidus ille, et occultus ne se insinuet, studiose cauendū est: nec enim facillime agnoscitur, quippe qui aduersando sæpe assentetur, et litigare se simulans blandiatur, atq; ad extremū det manus, uinciq; se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus uicisse uideatur. quid autē turpius, quàm illudi? quod ne accidat, magis cauendum est: ut in Epicureo,
Hodie me ante omneis comicos stultos senes
Versaris, atque luseris lautissime:
hæc enim in fabulis stultissima persona est improuidorum, & credulorum senum. sed nescio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominū, id est sapientum (de hac dico sapientia, quæ uidetur in hominē cadere posse) ad leues amicitias deflexit oratio. quamobrem ad illā primam redeamus; eamq; ipsam concludamus aliquādo. Virtus, inquā, C. Fanni, & tu Q. Muti, & conciliat amicitias, & conseruat: in ea est enim cōuenientia rerum, in ea constantia: quæ cum se extulit, et ostēdit lumen suum, & idem aspexit, agnouitq; in alio, ad id se

admouet, uicissimq; accipit illud, quod in altero est. ex ardescit amor, siue amicitia: utrunq; enim dictum est ab amando: amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæsita: quæ tamẽ ipsa efflorescit ex amicitia, etiã si tu eam minus secutus sis. hac nos adolescẽtes beneuolentia senes illos L. Paulum, M. Catonẽ, C. Gallum, P. Nasicam, Ti. Gracchum Scipionis nostri socerum dileximus. hæc etiã magis elucet inter æquales, ut inter me, & Scipionem, & L. Furium, P. Rutilium, Sp. Mummium. uicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus, ut ego in uestra, & Q. Tuberonis: equidem etiam admodũ adolescentis P. Rutilij Virginij familiaritate delector. quoniãq; ita ratio comparata est uitæ, naturæq; nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maxime quidem optandum est, ut cum æqualibus possis, quibuscũ tanquam è carceribus emissus sis, ijsdem ad calcem (ut dicitur) peruenire: sed quoniam res humanæ fragiles, caducæq; sunt, semper aliqui acquirẽdi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur: charitate enim, beneuolẽtiaq; sublata, omnis est è uita sublata iucunditas. mihi quidem Scipio, quanquã est subito ereptus, uiuit tamen, semperq; uiuet: uirtutem enim amaui illius uiri; quæ extincta non est; nec mihi soli uersatur ante oculos, qui illã semper in manibus habui; sed etiam posteris erit clara, & insignis. nemo unquã animo, aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam putet. equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia

Scipionis possim comparare. in hac mihi de Rep. consensus, in hac rerum priuatarum consilium, in hac requies plena oblectationis fuit. nunquã illum ne minima quidem re offendi, quod quidẽ senserim: nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. una domus erat, idem uictus, isq; communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesq; communes. nã quid ego de studijs dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus remoti ab oculis populi omne otium, tempusq; contriuimus? quarum rerum recordatio, & memoria si unà cum illo occidisset, desiderium cõiunctissimi uiri, atque amantissimi ferre nullo modo possem: sed nec illa extincta sunt, alunturq; potius, et augentur cogitatione, & memoria; &, si plane illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim iam in hoc desiderio esse nõ possum: omnia autem breuia, tolerabilia esse debent, etiã si magna sunt. Hæc habui, de amicitia quæ dicerẽ. uos autem hortor, ut ita uirtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut, ea excepta, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

MARCI TVLLII CICERONIS PARADOXA SEX, AD MARCVM BRVTVM.

ANimaduerti Brute sæpe Catonem auunculum tuum, cum in senatu sententiam diceret, locos graues ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi, & publico; sed dicendo consequi tamen ut illa etiam populo probabilia uiderentur. quod eo maius est illi, quàm aut tibi, aut nobis; quia nos ea philosophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, et in qua dicuntur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari; Cato autem, perfectus mea sentẽtia Stoicus, & ea sentit, quæ nõ sanè probãtur in uulgus; & in ea hæresi est, quæ nullũ sequitur florem orationis, neque dilatat argumẽtum, sed minutis interrogatiunculis, quasi punctis, quod proposuit, efficit. sed nihil est tã incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tã horridũ, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quã ille ipse, de quo loquor: Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continẽtia, de morte, de omni laude uirtutis, de dijs immortalibus, de charitate patriæ Stoice solet, nullis oratorijs ornamẽtis adhibitis, dicere. ego uero illa ipsa, quæ uix in gymnasiis, & in otio Stoici probãt, ludẽs cõieci in cõmunes locos. quæ quia sunt admirabilia, cõtraq; opinionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellãtur: tentare uolui, possent ne proferri in lucẽ, idest in

forum, & ita dici, ut probarentur; an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio: eoq; scripsi libentius, ꝙ mihi ista παράδοξα quæ appellantur, maxime uidentur esse Socratica, longeq; uerissima. Accipies igitur hoc paruum opusculum lucubratum his iam contractioribus noctibus, quoniam illud maiorum uigiliarũ munus in tuo nomine apparuit: & degustabis genus hoc exercitationum mearum, quibus uti cõsueui, cum ea, quæ dicuntur in scholis θετικὰ, ad nostrũ hoc oratorium transfero dicendi genus. hoc tamẽ opus in apertum ut referas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa Minerua Phidiæ: tale tamen est, ut ex eadem officina exisse uideatur.

ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν.

quod solum bonum, honestum.

V Ereor, ne cui uestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu deprompta hæc uideatur oratio: dicam tamen, quod sentio; & dicam breuius, quàm res tanta dici possit. Nunquã mehercule ego neq; pecunias istorum, neq; tecta magnifica, neq; opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime astricti sunt, uoluptates in bonis rebus esse numerandas duxi; quippe cũ uiderẽ, homines his rebus circunfluẽtes, ea tamen desiderare maxime, quibus abundarent: neq; enim unquã expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neq; ea solũ, quæ habent, libidine augẽdi cruciantur, sed etiam amittendi metu. in quo equidem continentissimorum hominũ maiorum nostrorum sæpe requiro prudẽtiam, qui hæc

imbecilla, & cõmutabilia pecuniæ membra ſolo uerbo bona putauerunt appellanda, cũ re, ac factis longe aliter iudicauiſſent: poteſt enim bonum cuiquam malo eſſe? aut poteſt quiſquam in abundantia bonorũ ipſe eſſe non bonus? atqui iſta omnia talia uidemus ut & improbi habeant, & obſint probis. quãobrem (licet irrideat, ſi quis uelit) plus apud me uera ratio ualebit, quàm uulgi opinio: neq; ego unquam illum bona perdidiſſe dicã, ſi quis pecus, aut ſupplle ctilẽ amiſerit: nec nõ ſæpe laudabo ſapientem illum Biãtem, (ut opinor) qui numeratur inter ſeptem ſapientes: cuius cum patriam Prienem cepiſſet hoſtis, cæteriq; ita fugerent, ut multa de ſuis rebus ſecum aſpo rtarent, cũ eſſet admonitus à quodam, ut idẽ ipſe faceret, ego uero, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. ille hæc ludibria fortunæ ne ſua quidem putauit, quæ nos appellamus etiã bona. quid eſt igitur, quæret aliquis, bonum? ſi quid recte fit, & honeſte, & cũ uirtute, id bene fieri uere dicitur, &, quod rectum, & honeſtũ, & cum uirtute eſt, id ſolum opinor bonũ. ſed hæc uideri poſſunt obſcuriora, cum ſine appoſitione exemplorũ lentius diſputantur: uita, atque factis illuſtranda ſunt ſummorum uirorum hæc, quæ uerbis ſubtilius, quã ſatis eſt, diſputari uidentur. Quæro enim à uobis, num ullam cogitationem habuiſſe uideantur ij, qui hanc Rẽp. tã præclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri atq; argenti ad auaritiã, aut amœnitatũ ad delectationẽ, aut ſupelle ctilis ad delicias, aut epularum ad uoluptates. ponite ante oculos unũquenq; regum. uultis, incipiam à Romulo? uultis, poſt liberam ciuitatem, ab ijs

ipsis, qui liberauerunt eam? quibus tandem Romulus gradibus ascendit in cœlum? ijs ne, quæ isti bona appellant; an rebus gestis, atque uirtutibus? quid autem Numa Pompilius? minus ne gratas dijs immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quàm delicatas aliorũ pateras arbitramur? omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Superbum. Brutum uero si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis reliquos item eiusdẽ consilij socios, quid spectarint, quid secuti sint: num quis existat, cui uoluptas, cui diuitiæ, cui deniq; præter officium fortis, & magni uiri quidquam aliud propositum fuisse uideatur? quæ res ad necem Porsenæ Q. Mutiũ impulit sine ulla spe salutis suæ? quæ uis Horatium Coclitem contra omnes hostiũ copias tenuit in ponte solum? quæ patrem Deciũ, quæ filium deuouit, ac immisit in armatas hostium copias? quid continentia C. Fabritij? quid tenuitas uictus M. Curij sequebatur? quid duo propugnacula belli Punici Cneus, & Publius Scipiones, qui Carthaginensium aduentum corporibus suis intercludendum putauerunt? quid Africanus maior? quid minor? quid inter horum ætates interiectus Cato? quid innumerabiles alij? nam domesticis exemplis abũdamus. an putamus quenquã horum cogitasse quidquam in uita sibi expetẽdũ, nisi quod laudabile esse, & præclarũ uideretur? ueniant igitur irrisores huius orationis, ac sententiæ; et iam uel ipsi iudicent; utrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgẽtibus, qui signis, qui tabulis, qui cœlato auro, & argento, qui Corinthijs operibus abundant; an C Fabritij, qui nihil eorum habuit, nihil

habere uoluit, similes esse malint. atque hæc quidem, quæ modo huc, modo illuc trāsferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arcte tenent, accurateq; defendunt, uoluptatē esse summum bonum. quæ quidem mihi uox pecudum uidetur esse, non hominum. tu, cum tibi siue deus, siue mater (ut ita dicam) rerum omnium natura dederit animū, quo nihil est præstantius, neque diuinius; sic te ipse abijcies, atq; prosternes, ut nihil inter te, atque inter quadrupedem aliquid putes interesse? quidquam ne bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem faciat? ut enim quisq; est maxime boni particeps, ita et laudabilis maxime: neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, possit honeste gloriari. quid autem est horum in uoluptate? meliorem ne efficit, aut laudabiliorem uirum? an quisquā in potiundis uoluptatibus gloria sese, & prædicatione effert? atqui si uoluptas, quæ plurimarum patrocinijs defenditur, in rebus bonis habēda non est, eaq́;, quo est maior, eo magis mentē ex sua sede, & statu dimouet: profecto nihil est aliud bene, & beate uiuere, nisi honeste, & recte uiuere.

ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

quòd se ipsa contenta uirtus ad beate uiuendum.

NEc uero ego M. Regulum erumnosum, nec infelicem, nec miserum unquā putaui: non enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non constantia, non ulla uirtus, non denique animus ipse; qui tot uirtutum præsidio munitus, tātoq́; comitatu circū

ſeptus,cum corpus eius caperetur,capi certe ipſe nõ po tuit.Caium uero Marium uidimus:qui mihi ſecundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in aduerſis unus ex ſummis uiris uidebatur:quo beatius eſſe mor tali nihil poteſt.Neſcis inſane,neſcis,quãtas uires uir= tus habeat.nomẽ tantũ uirtutis uſurpas: quid ipſa ua leat,ignoras.nemo poteſt nõ beatiſſimus eſſe, qui eſt totus aptus ex ſeſe,quiq; in ſe uno ſua ponit omnia.cu ius autem ſpes omnis,& ratio,& cogitatio pendet ex fortuna,huic nihil poteſt eſſe certi nihilq;,quod explo ratũ habeat permanſurũ ſibi ne unum quidem diem. eum tu hominem terreto,ſi quem eris nactus iſtiuſmo di,mortis,aut exilij minis.mihi uero quidquid accide= rit in tam ingrata ciuitate,ne recuſanti quidẽ euene= rit,non modo non repugnanti:quid enim ego labora= ui,aut quid egi,aut in quo euigilauerunt curæ,et cogi tationes meæ,ſi quidem nihil peperi tale, nihil cõſecu tus ſum,ut in eo ſtatu eſſem,quẽ neque fortunæ teme ritas,neq; inimicorum labefactaret iniuria? Mortẽ'ne mihi minitaris,ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis demigrandum ſit? mors terribilis eſt ijs,quorum laus emori non poteſt:exilium autem terri bile illis,quibus quaſi circũſcriptus eſt habitandi locus; non ijs,qui omnẽ orbem terrarum unam urbem eſſe ducunt.te miſeriæ,te erumnæ premunt omnes,qui te beatum,qui te florentem putas:tuæ libidines te tor= quent:tu dies,noctesq; cruciaris,cui nec ſatis eſt, quod eſt,& id ipſum,quod habes,ne non diuturnũ ſit futu rum,times:te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuo rum:te metus exanimant iudiciorum, atque legum:

quocũq; aspexisti, ut furiæ, sic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te respirare non sinunt. quamobrem ut improbo, & stulto, & inerti nemini bene esse potest: sic bonus uir, & fortis, & sapiens miser esse nemo potest. nec uero, cuius uirtus, moresq; laudandi sunt, eius non laudanda uita est: neque porrò fugiẽda uita, quæ laudanda est: esset autem fugienda, si esset misera. quamobrem quidquid est laudabile, idem & beatũ, & florens, & expetendum uideri debet.

ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα:

quòd æqualia peccata:

N Ec enim peccata rerum euentu, sed uitijs hominum metienda sunt. in quo peccatur, id potest aliud alio maius esse, aut minus: ipsum quidem illud peccare, quoquò te uerteris, unum est. auri nauem euertat gubernator, an paleæ, in re aliquãtũ, in gubernatoris inscitia nihil interest. lapsa est libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm si petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobili uirgine; peccauit uero nihilo minus; si quidem est peccare, tanquam transire lineas: quod cum feceris, culpa commissa est; quàm longe progrediare, cum semel transieris, ad augendam transeunti culpã nihil pertinet. peccare certe licet nemini. quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere. id nec maius, nec minus unquam fieri potest; quoniam in eo est peccatum, si non licuit. quod semper unum, & idem est: quæ ex eo peccata nascãtur, æqualia sint oportet. quòd si uirtutes pares sunt inter se, paria esse etiã

uitia necesse est. atqui pares esse uirtutes, nec bono ui
ro meliorem, nec temperante tẽperantiorem, nec forti
fortiorem, nec sapiente sapiẽtiorẽ posse fieri, facile po
test perspici. an uirum bonum dices, qui depositũ nul
lo teste, cum lucrari impune posset, auri pondo decem
reddiderit, si idem in decem millibus non idem fecerit?
aut temperantem eũ, qui se in aliqua libidine cõtinue
rit, in aliqua effuderit? una uirtus est consentiens cum
ratione, & perpetua cõstantia. nihil huic addi potest,
quo magis uirtus sit: nihil demi, ut uirtutis nomẽ relin
quatur. etenim si bene facta, recte facta sunt, et nihil
recto rectius: certe nec bono quidem melius quidquã
inueniri potest. sequitur igitur, ut ẽt uitia sint paria:
si quidem prauitates animi recte uitia dicuntur. at-
qui, quoniam pares uirtutes sunt, recte etiam facta,
quando à uirtutibus proficiscuntur, paria esse debent:
itemq; peccata, quoniã ex uitijs manant, sint æqualia
necesse est. A` Philosophis, inquis, ista sumis. metue-
bã, ne, à lenonibus, diceres. Socrates disputabat isto mo
do. bene hercule narras: nã istum doctum, et sapien
tẽ uirum fuisse, memoriæ traditum est. sed tamẽ quæ
ro ex te, (quando uerbis inter nos contendimus, nõ pu
gnis) utrum potius de bonis est quærendũ, quid baiuli,
atq; operarij, an q̃d homines doctissimi senserint; præ
sertim cũ hac sententia nõ modo uerior, sed ne utilior
quidẽ hominũ uitæ reperiri ulla possit: quæ uis enim,
q̃ magis arceat homines ab improbitate omni, quàm
si senserint nullũ in delictis esse discrimẽ? et æque
peccare se, si priuatis, ac si magistratibus manus infe-
rant? quamcunq; in domũ stuprum intulerint, eandẽ

esse labem libidinis? nihil ne igitur interest, (nam hoc dicet aliquis patrem quis necet, an seruum? nuda ista si ponas, iudicari, qualia sint, nō facile possunt patrem uita priuare, si per se scelus est; Saguntini, qui parētes suos liberos emori, quàm seruos uiuere maluerūt, parri cidæ fuerunt. ergo & parenti non nunquam adimi uita sine scelere potest; & seruo sæpe sine iniuria non potest. causa igitur hæc, non natura distinguit: quæ quando alteri accessit id fit propensius: si utriq; adiūcta sit, paria fiant necesse est. illud tamen interest, quòd in seruo necando, si adsit iniuria, semel peccatur; in patris uita uiolanda, multa peccantur; uiolatur is, qui procreauit; is, qui aluit; is, qui erudiuit; is, qui in sede, ac domo, atque in Rep. collocauit. multitudine peccatorum præstat, eoq; pœna maiore dignus est. sed nos in uita, non quæ cuiq; peccato pœna sed, quantū cuiq; liceat, spectare debemus. quidquid non oportet, scelus esse; quidquid non licet, nefas putare debemus; etiā in minimis rebus? etiam; si quidem rerum modū fingere non possumus, animorū tenere possumus. histrio si paulo se mouit extra numerū, aut si uersus pronūciatus est syllaba una breuior, aut lōgior, exsibilatur, & exploditur: in uita, quæ omni gestu moderatior, omni uersu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices? poetam nō audio in nugis: in uitæ societate audiam ciuem digitis peccata dimetiētem sua, si uisa sint breuiora, leuiora, qui possint uideri? cū, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata autem ratione semel, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse uideatur.

ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται:
quòd omnes stulti insaniunt.

E Go uero te nõ stultũ, ut sæpe; non improbũ, ut semper, sed dementem, & insanũ rebus addicam necessarijs. sapientis animus magni tudine consilij, tolerantia rerum humanarum, contẽ ptione fortunæ, uirtutibus deniq; omnibus, ut mœni bus, septus uincetur, et expugnabitur? qui nec ciuitate quidẽ pelli potest. quæ est enim ciuitas? omnis'ne cõuẽ tus ferorum, & immanium? omnis'ne etiã fugitiuo rum, ac latronum congregata unum in locũ multitu do? certe negabis. num igitur erat illa tũ ciuitas, cum leges in ea nihil ualebant; cum iudicia iacebant; cum mos patrius occiderat; cũ, ferro pulsis magistratibus, senatus nomen in Rep. non erat? prædonum ille cõcur sus, & te duce latrocinium in foro constitutũ, & reli quiæ cõiurationis à Catilinæ furijs ad tuum scelus, fu roremq; conuersæ num ciuitas erat? itaque pulsus ego ciuitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in ci uitatem sum, cum esset in Rep. Consul, qui tũ nullus fuerat; esset senatus, qui tum occiderat; esset consen sus populi liberi; cum esset iuris, & æquitatis, quæ uin cula sunt ciuitatis, repetita memoria. at uide, quàm ista tui latrocinij tela contẽpserim. iactã, et immissam à te nefariã in me iniuriam semper duxi, peruenisse tamen ad me nunquã putaui: nisi forte, cum parie tes disturbabas, aut cũ tectis sceleratas faces inferebas, tunc meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitraba re. nihil neq; meum est, neq; cuiusquã, quod auferri,

quod eripi, quod amitti potest. si mihi eripuisses diuinã animi mei cõstantiã, meas curas, uigilias, cõsilia, quibus Resp. inuicta stat; si huius eterni beneficij immortalem memoriam deleuisses; multo etiam magis, si illã mentem, unde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam: sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti; reditum mihi gloriosum tua dedit iniuria, non exitum calamitosum. ergo ego semper ciuis eram, & tum maxime, cum meam salutẽ senatus exteris nationibus, ut ciuis optimi, cõmẽdabat: tu ne nunc quidem es ciuis: nisi forte idem hostis, et ciuis esse potest. an tu ciuem ab hoste natura, ac loco, nõ animo, factisq; distinguis? cædem in foro fecisti: armatis latronibus templa tenuisti: priuatorũ domos, ædesq; sacras incendisti. cur hostis Spartacus, si tu ciuis? potes autem esse tu ciuis, propter quem aliquãdo ciuitas non fuit? & me exulem tuo nomine appellas? cũ omnes meo discessu exulasse Remp. putent. nunquam ne, homo amentissime, te circunspicies? nunquam ne, quid facias, considerabis, nec quid loquare? nescis, exiliũ scelerum esse pœnam, meũ illud iter ob preclarissimas res à me ante gestas esse susceptum? omnes scelerati, atq; impij, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici uolunt, exules sunt, etiam si solum nõ mutarunt. an, cum omnes leges te exulem esse iubeãt, non eris tu exul? nõ apppellatur inimicus, qui cum telo fuerit ante senatum? tua sica deprehensa est: qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti: qui incendium fecerit? ædes nympharum manu tua deflagrarũt: qui templa deorum occupauerit? in foro etiam castra

poſuiſti.ſed quid ego communes leges profero,quibus omnibus es exul? familiariſſimus tuus de te priuilegiũ tulit,ut,ſi in opertum Bonæ deæ acceſſiſſes, exulares.at te id feciſſe,etiã gloriari ſoles. quo modo igitur tot legibus eiectus in exilium,nomen exulis non perhorreſcis?Romæ ſum,inquis: & tu quidem in operto fuiſti.non igitur,ubi quiſque erit,eius loci ius tenebit, ſi ibi cum legibus eſſe non oportebit.

ὅτι οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι:
quòd ſapientes liberi,& ſtulti ſerui.

Audetur uero hic imperator, aut etiam ap-
L pelletur, aut hoc nomine dignus putetur:
quo modo?aut cui tandẽ hic libero imperabit,qui nõ poteſt cupiditatibus ſuis imperare?refrenet prius libidines, ſpernat uoluptates, iracundiã teneat, coerceat auaritiã,cæteras animi labes repellat:tũ incipiat aliis imperare,cũ ipſe improbiſſimis dominis, dedecori,ac turpitudini parere deſierit:dum quidem his obediet,nõ modo imperator,ſed liber habendus omnino nõ erit,præclare enim eſt hoc uſurpatũ, à doctiſſimis,quorum auctoritate nõ uterer, ſi mihi apud aliquos agreſtes hæc habẽda eſſet oratio:cum uero apud prudentiſſimos loquar, quibus hæc inaudita nõ ſunt; cur ego ſimulẽ me, ſi quid in his ſtudiis operæ poſuerim,perdidiſſe? dictum eſt igitur ab eruditiſſimis uiris;niſi ſapientem,liberum eſſe neminẽ: quid eſt enim libertas?poteſtas uiuendi,ut uelis:quis igitur uiuit,ut uult?niſi profecto,qui recta ſequitur; qui gaudet officio;cui uiuendi uia conſiderata atq; prouiſa eſt; qui

legibus quidem non propter metũ paret, ſed eas ſequi tur, atq; colit, quia id ſalutare maxime eſſe iudicat; qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat deniq;, niſi li= bẽter, ac libere; cuius omnia cõſilia, resq; omnes, quas gerit, ab ipſo proficiſcuntur, eodemq; referuntur; nec eſt ulla res, quæ plus apud eũ polleat, quàm ipſius uo luntas, atq; iudiciũ? cui quidẽ etiam, quæ uim habere maximã dicitur, fortuna ipſa cedit: quæ, ſicut ſapiens poeta dixit, ſuis cuiq; fingitur moribus. ſoli igitur hoc cõtingit ſapienti, ut nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. quod etſi ita eſſe, pluribus uerbis diſſerẽ dum eſt: illud tamen breui conficiendũ eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberũ neminẽ. igitur omnes improbi ſerui: nec hoc tam re eſt, quàm dictu, inopinatum, atq; mirabile: non enim ita dicunt eos eſſe ſeruos, ut manci pia, quæ ſunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: ſed, ſi ſeruitus ſit, ſicut eſt, obedientia fracti ani mi, & abiecti, & arbitrio carẽtis ſuo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes deniq; improbos eſſe ſer= uos? an ille mihi liber uideatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præſcribit, iubet, uetat, ꝙ uidetur? qui nihil imperanti negare poteſt, nihil audet? poſcit, dandũ eſt: uocat, ueniendum: eijcit, abeundum: mina= tur, extimeſcendum. ego uero iſtum non modo ſeruũ, ſed nequiſſimum ſeruum, etiam ſi in ampliſſima fami lia natus ſit, appellãdum puto. atq;, ut in magna fami lia ſtultorum, ſunt alij lautiores, ut ſibi uidentur, ſer= ui, ſed tamen ſerui, atrienſes. ac tu pari ſtultitia; quos ſigna, quos tabulæ, quos cœlatũ argentum, quos Corin thia opera, quos ædificia magnifica nimio opere dele=

ctant.ex summis,inquiunt,ciuitatis principes sumus. uos uero ne conseruorum quidem uestrorũ principes estis sed,ut in familia,qui tractãt ista,qui tergũt,qui ungunt,qui uerrunt, qui spargunt, non honestissimũ locum seruitutis tenent;sic in ciuitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt , ipsius ciuitatis locũ penè infimũ tenent.magna,inquis,bella gessi:magnis imperijs , & prouincijs præfui . gere igitur animum laude dignũ. Actæonis tabula te stupidũ detinet, aut signum aliquod Polycleti. omitto,unde sustuleris,& quo modo habeas:intuentem te,admirãtem,clamores tollentem cum uideo,seruum te esse ineptiarũ omniũ iudico.non ne igitur sunt illa festiua?sunt : nam nos quoq; oculos eruditos habemus:sed, obsecro te,ita uenusta habeãtur ista,nõ ut uincula uirorũ sint , sed ut oblectamenta puerorum.quid enim censes?si L.Mummius aliquem istorum uideret matellionẽ Corinthiũ cupidissime tractantem,cum ipse totam Corinthũ cõtempsisset;utrum illum ciuem excellentem,an atriensem seruum diligentẽ putaret?reuiuiscat M. Curius, aut eorum aliquis,quorũ in uilla, ac domo nihil splendidum,nihil ornatum fuit,præter ipsos; & uideat aliquẽ summis populi beneficijs usum,barbatulos mullulos exceptãtem de piscina, & pertrectãtem,& murænarum copia gloriantem : non ne hunc hominem ita seruum iudicet, ut ne in familia quidẽ dignum maiore aliquo negotio putet?an eorum seruitus dubia est, qui cupiditate peculij nullam conditionẽ recusant durissimæ seruitutis?hæreditatis spes quid iniquitatis in seruiendo nõ suscipit?quem nutum locupletis orbi se-

nis non obseruat? loquitur ad uoluntatem: quidquid nuntiatum sit, facit, assentatur, assidet, miratur: quid horum est liberi? quid denique non serui inertis? quid iam illa cupiditas, quae uidetur esse liberior, honoris, imperij, prouinciarum, quã dura est domina, quã imperiosa, quàm uehemens? Cethego homini nõ probatissimo seruire coegit eos, qui esse amplissimi uidebãtur, mittere munera, noctu uenire domũ ad eum, precari, denique supplicare. quae seruitus est, si haec libertas existimari potest? quid? cum cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex consciẽtia peccatorũ, timor; quàm est illa misera, quã dura seruitus? adolescentibus paulo loquacioribus est seruiendũ; omnes, qui aliquid scire uidentur, tanquã domini timentur: iudex uero quãtum habet dominatũ? quo timore nocentes afficit? an non est omnis metus seruitus? quid ualet igitur illa eloquentissimi uiri L. Crassi copiosa magis, quã sapiẽs oratio? ERIPITE NOS EX SERVITVTE. quae est ista seruitus tam claro homini tamq; nobili? omnis enim animi debilitati, et humilis, & fracti timiditas, seruitus est. NOLITE SINERE NOS CVIQVAM SERVIRE. in libertatem uindicari uult? minime: quid enim adiũgit? NISI VOBIS VNIVERSIS. dominum mutare, non liber esse uult. QVIBVS ET POSSVMVS, ET DEBEMVS. nos uero, si quidem animo excelso, et alto, et uirtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. tu posse te dicito, quandoquidem potes; debere ne dixeris: quoniã nihil quisquã debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed haec hactenus.

nus.ille uideat,quo modo imperator esse possit,cũ,eũ ne libertum quidẽ esse,ratio,& ueritas ipsa cõuincat.

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος:

quòd solus sapiens diues.

Væ est ista in cõmemorãda pecunia tua tam insolens ostentatio? solus ne tu diues? prò dij immortales,egò ne me audisse aliquid,& didicisse non gaudeam? solus ne tu diues? quid, si ne diues quidem? quid,si pauper etiam? quem enim intelligimus diuitem? aut hoc uerbum in quo homine ponimus? opinor in eo,cui tanta possessio est,ut ad liberaliter uiuendum facile cõtentus sit; qui nihil quærat,nihil appetat,nihil optet amplius: animus enim tuus oportet se iudicet diuitẽ,nõ hominũ sermo, neq; possessiones tuæ.qui si tibi nihil deesse putas,nihil curas amplius,satiatus es,aut contẽtus etiam pecunia:concedo, diues es.sin autem propter auiditatem pecuniæ nullũ quæstũ turpem putas,cum isti ordini ne honestus quidem esse possit ullus; si quotidie fraudas,decipis,poscis, pacisceris,aufers,eripis,si socios spolias, ærariũ expilas, si testamẽta amicorum expectas,aut ne expectas quidem,atq; ipse supponis:hæc utrum abundãtis, an egẽtis signa sunt? animus hominis diues, nõ arca appellari solet.quãuis illa sit plena , dum te inanem uidebo, diuitem nõ putabo:etenim ex eo , quantum cuiq; sat est,metiãtur homines diuitiarum modũ . filiam quis habet,pecunia est opus;duas , maiore ; plures,maiore; & si (ut aiunt) Danai quinquaginta sint filiæ,tot dotes magnã quærunt pecuniã:quantum enim cuiq; sa-

tis est, ad id accõmodatur (ut ante dixi) diuitiarũ modus. qui igitur nõ filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tẽpore maximas copias exhaurire possint; hũc quo modo ego appellabo diuitem, cum ipse egere se sentiat? multi ex te audierunt, cum diceres, neminem esse diuitem, nisi qui exercitũ alere posset suis fructibus, quod populus R. ex tãtis uectigalibus iam pridem uix potest. ergo hoc proposito nunquã eris diues ante, quã tibi ex tuis possessionibus tãtum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, et magna equitũ, ac peditũ auxilia possis. iam fateris igitur non esse te diuitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas: itaq; istã paupertatem, uel potius egestatẽ, ac mendicitatem tuam nunquã obscure tulisti. nam, ut iis, qui honeste rem quærunt mercaturis faciẽdis, operis dãdis, publicis sumẽdis, intelligimus opus esse quæsito: sic, qui uidet domi tuæ pariter accusatorum, atq; iudicum consociatos greges, qui nocẽtes, & pecuniosos reos eodem te auctore corruptelam iudicij molientes, qui tuas mercedũ pactiones in patrocinijs, intercisas pecuniarũ in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad fœnerãdas, diripiendasq; prouincias, qui expulsiones uicinorum, qui latrocinia in agris, qui cũ seruis, cũ libertis, cum clientibus societates, qui possessiones uacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illã Syllani tẽporis messem recordetur, qui testamẽta subiecta, qui sublatos tot homines, qui deniq; omnia uenalia, delectũ, decretum; alienam, suam sententiam; forum, domum; uocem, silentium; quis hunc non putet confiteri; sibi quæsito opus

esse? cui autem quæsito opus sit, quis unquam hũc ue re dixerit diuitem? est enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atq; abũdantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es futurus diues. meam autem quoniã pecuniam contemnis, & recte; est enim ad uulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meã modica: de me silebo: de te loquar. si censenda nobis, atq; æstimãda res sit, utrum tandem pluris æstimabimus pecuniã Pyrrhi, quã Fabritio dabat, an continentiam Fabritij, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurũ Samnitum, an responsum M. Curij? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui eius hæreditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? hæc profecto, quæ sunt summarum uirtutum, pluris æstimãda sunt, quã illa, quæ sunt pecuniæ. quis igitur (si quidẽ, ut quisq; quod plurimi sit, possideat, ita ditissimus habẽdus sit) dubitet, quin in uirtute diuitiæ positæ sint, quoniam nulla possessio, nulla uis auri, & argenti pluris, quã uirtus æstimanda est? O' dij immortales, non intelligunt homines, quã magnum uectigal sit parsimonia: uenio enim ad sumptuosos, relinquo istũ quæstuosum. capit ille ex suis prædijs sexcenta sestertia: ego cẽtena ex meis. illi aurata tecta in uillis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, supellectilẽ, & uestem infinite concupiscenti, nõ modo ad sumptũ ille fructus est, sed etiam ad fœnus, exiguus. ex meo tenui uectigali detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiã redundabit. uter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? cuius possessio quo est maior, eo

plus requirit ad se tuẽdam; an quæ suis se uiribus sustinet? sed quid ego de me loquor, qui morum, ac temporum uitio aliquãtum etiam ipse fortasse in huius seculi errore uerser? M. Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios, & Luscinios loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, et fundum in Labicano. nos igitur ditiores, qui plura habemus? utinam quidem essemus: sed nõ æstimatione census, uerũ uictu, atq; cultu terminatur pecuniæ modus. non esse cupidum, pecunia est: non esse emacem, uectigal est: contentum uero suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæq; diuitiæ. etenim, si isti callidi rerum æstimatores prata, & areas quasdam magni æstimãt, ꝙ ei generi possessionum minime quasi noceri potest: quanti est æstimanda uirtus, quæ nec eripi, nec surripi potest unquam, neq; naufragio, neq; incẽdio amittitur, nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? qua qui præditi sunt, soli sunt diuites: soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas; soliq;, quod est proprium diuitiarum, contenti sunt rebus suis. satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nil requirunt: improbi autem, & auari, quoniam incertas, atq; in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui, quod haberet, esset satis; non modo non copiosi, ac diuites, sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.

M. TVLLII CICERONIS, SCIPIO=NIS SOMNIVM EX LIBRO SEXTO DE REPVBLICA.

PERSONA, SCIPIO.

C Vm in Africam ueniſſem à Manlio Conſule ductus, ad quartã legionem (ut ſcitis) Tribunus militũ; nihil mihi potius fuit, quàm ut Maſiniſſã cõuenirem, regem familiæ noſtræ iuſtis de cauſis amiciſſimum. ad quem ut ueni, cõplexus me ſenex collacrymauit; aliquãtoq; poſt ſuſpexit in cœlũ, &, grates, inquit, tibi ago ſumme Sol, uobisq; reliqui cœlites, ꝙ, antequã ex hac uita migro, cõſpicio in meo regno, et his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipſo recreor: nunquam ex animo meo diſcedit illius optimi, atq; inuictiſſimi uiri memoria. deinde ego illũ de ſuo regno, ille me de noſtra Rep. percũctatus eſt: multisq; uerbis ultro citroq; habitis, ille nobis cõſumptus eſt dies. poſt autẽ regio apparatu accepti, ſermonẽ in multã noctẽ produximus, cũ ſenex nihil niſi de Africano loqueretur, omniaq; eius non ſolũ facta, ſed etiã dicta meminiſſet. deinde, ut cubitũ diſceſſimus, me & feſſum de uia, et qui ad multã noctem uigilaſſem, arctior, quàm ſolebat, ſomnus cõplexus eſt. hic mihi (credo equidẽ ex hoc, quod eramus locuti: fit enim ferè ut cogitatione, ſermonesq; noſtri pariãt aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius, de quo uidelicet ſæpiſſime uigilans ſolebat cogitare, & loq) Africanus ſe oſtẽdit illa forma, qua mihi ex imagĩ

ne eius, quàm ex ipso erat notior. quē ut agnoui, equidem cohorrui: sed ille, ades, inquit, animo, & omitte timorem Scipio, et, quæ dicam, trade memoriæ. Vides'ne illam urbem, quæ parere populo R. coacta per me, renouat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem de excelso, & pleno stellarū, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandā nūc uenis penè miles? hanc hoc biēnio Consul euertes: eritq; cognomen id tibi per te partū, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. cum autem Carthaginem deleueris: triumphū egeris, Censorq; fueris, & obieris Legatus Aegyptum, Syriam, Asiā, Græciam, delegere iterū absens Consul, bellumq; maximum conficies, Numātiā excindens. sed cum eris curru Capitolium inuectus, offendes Remp. perturbatam consilijs nepotis mei. hic tu Africane ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenij, cōsilijq; tui. sed eius temporis ancipitem uideo quasi fatorum uiam: nam, cum ætas tua septenos octies solis anfractus, reditusq; conuerterit, duoq; ij numeri, quorū uterq; plenus, alter altera de causa habetur, circuitu naturali summā tibi fatalē confecerint; in te unum, atq; tuū nomen se tota conuertet ciuitas; te senatus, te omnes boni, te socij, te Latini intuebūtur; tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis salus. ac, ne multa, Dictator Remp. constituas oportet, si impias propinquorū manus effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, ingemuissentq; cæteri uehemētius, leniter arridens Scipio, quæso, inquit, ne me è sōno excitetis, et pax sit rebus. audite cætera. Sed quo sis Africāe alacrior ad tutādā Rēp. sic habeto, omnib. qui patriā cōseruauerint, adiuue

rint, auxerint, certũ esse in cœlo, ac diffinitũ locũ, ubi beati æuo sempiterno fruãtur: nihil est enim illi principi deo, qui omnem hunc mundũ regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quàm concilia, cœtusq; hominũ iure sociati, quæ ciuitates appellãtur. harum rectores, & conseruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego, etsi erã perterritus non tã metu mortis, quàm insidiarũ à meis, quæsiui tamẽ uiueret ne ipse pater Paulus, & alij, quos nos extinctos arbitremur. immo uero, inquit, hi uiuunt, qui ex corporum uinculis, tanquã è carcere, euolauerũt: uestra uero quæ dicitur uita, mors est. quin tu aspicias ad te uenientem Paulum patrem: quem ut uidi, equidem uim lacrymarum profudi: ille autem me amplexus, atq; osculãs flere prohibebat. atque ego, ut primũ fletu represso loqui posse cœpi, quæso, inquam, pater sanctissime, atq; optime, quãdo hæc est uita (ut Africanũ audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad uos uenire propero? nõ est ita, inquit ille: nisi enim deus, is, cuius hoc tẽplũ est omne, quod conspicis, istis te corporis custodijs liberauerit, huc tibi aditus patere non potest: homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illũ globum, quem in hoc templo medium uides, quæ dicitur terra: hisq; animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera, et stellas uocatis; quæ globosæ, et rotundæ diuinis animatæ mẽtibus circulos suos, orbesq; cõficiũt celeritate mirabili. quare & tibi Publi, et pijs omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, à quo ille est nobis datus, ex hominum uita migrandum est: ne munus humanũ assignatum à deo defugisse uideamini.

ſed ſic Scipio, ut auus hic tuus, ut ego, qui te genui, iu=
ſtitiã cole, & pietatẽ: quæ cum ſit magna in parenti=
bus, & propinquis, tum in patria maxima eſt; quia ea
uita uia eſt in cœlũ, & in hunc cœtum eorũ, qui iam
uixerunt, & corpore laxati illum incolunt locũ, quem
uides, (erat autem is ſplendidiſſimo candore inter flã
mas circulus elucens) quẽ uos, ut à Graijs accepiſtis, or
bẽ lacteum nuncupatis. ex quo omnia mihi contem=
planti, præclara cætera, & mirabilia uidebantur. erãt
autem eæ ſtellæ, quas nũquam ex hoc loco uidimus; et
eæ magnitudines omnium, quas eſſe nunquã ſuſpicati
ſumus. ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo,
citima terris luce lucebat aliena. ſtellarum autẽ globi
terrarum magnitudinem facile uincebãt. iam uero ip
ſa terra ita mihi parua uiſa eſt, ut me imperij noſtri,
quo quaſi eius punctum attingimus, pœniteret. quam
cũ magis intuerer, quæſo, inquit Africanus, quouſq; hu
mi defixa tua mens erit? non ne aſpicis, quæ intempla
ueneris? nouem tibi orbibus, uel potius globis cõnexa
ſunt omnia; quorum unus eſt cœleſtis extimus, qui reli
quos omnes complectitur, ſummus ipſe deus, arcẽs, &
continens cæteros, in quo infixi ſunt illi, qui uoluũtur,
ſtellarũ curſus ſempiterni, cui ſubiecti ſunt ſeptẽ, qui
uerſantur retro, contrario motu, atq; cœlum. ex qui=
bus unum globum poſſidet illa, quam in terris Satur=
niam nominant. deinde eſt hominum generi proſper,
& ſalutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. tum rutilus,
horribiliſq; terris, quem Martem dicitis. deinde ſubter
mediam ferè regionem Sol obtinet dux, et princeps, et
moderator luminum reliquorum, mens mundi, & tem

peratio

peratio, tãta magnitudine, ut cuncta sua luce lustret, & compleat. hunc, ut comites, consequũtur alter Veneris, alter Mercurij cursus. in infimoq; orbe Luna radijs solis accensa cõuertitur. infra autẽ iam nihil est, nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominũ munere deorum datos. supra Lunam sunt omnia æterna: nam ea, quæ est media, & nona, tellus neque mouetur, & infima est, & in eã feruntur omnia suo motu pondera. Quæ cũ intuerer stupens, ut me recepi, quis hic, inquam, quis est, qui cõplet aures meas tãtus, & tam dulcis sonus? hic est, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamẽ pro rata portione distinctis, impulsu, & motu ipsorũ orbium efficitur: qui acuta cum grauibus tẽperans, uarios æquabiliter concentus efficit: nec enim silentio tãti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acute sonent. quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius conuersio est cõcitatior, acuto, & excitato mouetur sono, grauissimo autem hic lunaris, atq; infimus. nã terra nona immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa mediũ mundi locum. illi autem octo cursus, in quibus eadem uis est duorũ, Mercurij, & Veneris, septẽ efficiunt distinctos interuallis sonos: qui numerus rerũ omnium ferè nodus est. quod docti homines neruis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditũ ad hunc locũ; sicut alij, qui præstantibus ingenijs in uita humana diuina studia coluerũt. hoc sonitu cõpletæ aures obsurduerũt, nec est ullus hebetior sensus in uobis, sicut in illis, ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominãtur, præcipitat ex

altissimis mõtibus;ea gẽs,quæ illũ locũ accolit, propter magnitudinẽ sonitus sensu audiendi caret . hic uero tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus,ut eum aures hominum capere non possint ; sicut intueri solẽ nequitis aduersũ,eiusq; radijs acies uestra, sensusq; uincitur.Hæc ego admirans, referebam tamẽ oculos ad terram identidem.tum Africanus,sentio, inquit,te sedem etiam nunc hominum contẽplari, ac domum.quæ si tibi parua,ut est,ita uidetur,hæc cœlestia semper spectato,illa humana contemnito:tu enim quã celebritatem sermonis hominum, aut quã expetendã gloriam consequi potes?uides habitari in terra raris,et angustis in locis,& in ipsis quasi maculis, ubi habitatur,uastas solitudines interiectas,hosq;,qui incolũt terram,nõ modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit,sed partim obliquos,partim auersos,partim etiam aduersos stare uobis ; à quibus spectare gloriam certe nullam potestis . cernis autem terram eandem quasi quibusdam redimitam, & circundatam cingulis:è quibus duos maxime inter se diuersos,& cœli uerticibus ipsis ex utraq; parte subnixos,obriguisse pruina uides:medium autem illum , & maximum solis ardore torreri.duo sunt habitabiles:quorum australis ille,in quo qui insistunt, aduersa uobis urgent uestigia,nihil ad uestrum genus . hic autem alter subiectus aquiloni,quẽ incolitis,cerne,quàm uos tenui parte contingat:omnis enim terra,quæ colitur uobis, angusta uerticibus , lateribus latior, parua quædã insula est,circunfusa illo mari,quod Atlãticũ, quod Magnum,quod Oceanũ appellatis in terris: qui

tamen tãto nomine quàm sit paruus, uides. ex his ipsis cultis, notisq; terris num aut tuum, aut cuiusquã no-strum nomen uel Caucasum hũc, quem cernis, transcẽdere potuit, uel illum Gangem transnare? quis in reli-quis orientis, aut obeuntis solis ultimis, aut aquilonis, austri'ue partibus tuum nomẽ audiet? quibus amputatis, cernis profecto, quantis in angustijs uestra gloria se dilatari uelit. ipsi autem, qui de nobis loquẽtur, quàm diu loquentur? quin etiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscuiusq; nostrũ à patribus acceptas posteris prodere, tamẽ propter eluuiones, exustionesq́; terrarum, quas accidere tẽpore certo necesse est, non modo non æternã, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. quid autẽ interest, ab ijs, qui postea nascentur, sermonẽ fore de te, cum ab ijs nullus fuerit, qui ante nati sint? qui nec pauciores, et certe meliores fuerunt uiri: cum præsertim apud eos ipsos, à quibus nomẽ nostrũ potest audiri, nemo unius anni memoriam cõsequi possit: homines enim popula-riter annum tantũmodo solis, idest unius astri, reditu metiuntur. cum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandẽq; totius cœli descriptionem longis interuallis retulerint, tũ ille uere uer-tens annus appellari potest: in quo, uix dicere audeo, quàm multa secula hominum teneãtur. nanque, ut olim deficere sol hominibus, extinguiq; uisus est, cũ Romuli animus hæc ipsa in templa penetrauit; quando-cunque eadem parte sol, eodemq́; tẽpore iterum defecerit. tum signis omnibus ad idem principiũ, stellisq; reuocatis, expletum annum habeto. huius quidẽ anni non dum uigesimam partem scito esse cõuersam. quo

circa, si reditum in hunc locũ desperaũeris, in quo omnia sunt magnis, & præstantibus uiris: quãti tandem est ista hominũ gloria, quæ pertinere uix ad unius anni partem exiguam potest? igitur alte spectare si uoles, atque ad hanc sedem, & æternam domũ contueri; neque sermonibus uulgi dederis te, nec in præmijs humanis spem posueris rerũ tuarũ; suis te illecebris oportet ipsa uirtus trahat ad uerum decus. quid de te alij loquantur, ipsi uideant: sed loquentur tamen. sermo autem omnis ille & angustijs cingitur ijs regionum, quas uides; nec unquam de ullo perennis fuit; & obruitur hominum interitu; & obliuione posteritatis extinguitur. Quæ cũ dixisset, ego uero, inquàm, o' Africane, si quidẽ benemeritis de patria quasi limes ad cœli aditum patet, quanquàm à pueritia uestigijs ingressus & patris, & tuis, decori uestro non defui, nunc tamen tãto præmio proposito enitar multo uigilantius. & ille, tu uero enitere; & sic habeto, te nõ esse mortalem, sed corpus hoc: nec enim is es, quem forma ista declarat; sed mens cuiusque is est quisque, nõ ea figura, quæ digito demonstrari potest. deũ te igitur scito esse; si quidem deus est, qui uiget, qui sentit, qui meminit, qui præuidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundũ princeps ille deus: & ut ipsum mundũ ex quadam parte mortalem ipse deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet: nam quod semper mouetur, æternũ est: quod autẽ motũ affert alicui, quod ipsum agitatur aliunde, quando finẽ habet motus, uiuendi finẽ habeat necesse est: solum igitur, quod sese mouet, quia nunquam deseritur à se, nunquam ne moueri quidẽ

desinit. quin etiam cæteris, quæ mouẽtur, hic fons, hoc principium est mouendi. principio autẽ nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re fieri potest: nec enim esset hoc principium, quod gigneretur aliunde. quod si nunquã oritur, nec occidit quidem unquam: nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit; siquidẽ necesse est à principio omnia oriri: ita fit, ut motus principiũ ex eo sit, quod ipsum à se mouetur: id autem nec nasci potest, nec mori; uel cõcidat omne cœlum, omnisq; natura consistat, necesse est, nec uim ullã nãciscatur, qua, primo impulsu moueatur. cũ pateat igitur æternum id esse, quod à se ipso moueatur: quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimatũ est enim omne, quod impulsu agitatur externo: quod autem anima est, id motu cietur interiore: nã hæc est natura propria animæ, atq; uis. quæ si est una ex omnibus, quæ sese moueat; neq; nata est certe, & æterna est. hãc tu exerce in optimis rebus. sunt aũt optimæ curæ, de salute patriæ: quibus agitatus, et exercitatus animus, uelociter in hanc sedẽ, & domũ suam peruolabit: idq; ocyus faciet, si iam tum, cũ erit inclusus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quammaxime se à corpore abstrahet: nã eorũ animi, qui se corporis uoluptatibus dediderũt, earumq; se quasi ministros probauerũt, impulsuq; libidinum uoluptatibus obedientiũ, deorũ, & hominũ iura uiolauerunt, corporibus elapsi circũ terram ipsam uolutãtur, nec in hũc locũ nisi multis exagitati seculis reuertũtur. Ille discessit: ego somno statim solutus sum.

Variæ lectiones ex antiquis libris.

Vitæ conform. 2:
Verissimum sit,isq;. 4.
Laudabitur: ut in astro= nomia 4.
Studijs cognitionis ét 5.
Ira,aut alia pert. 5:
Id modo temeritas 6.
Cogitato 6.
Ad ea,quæ posui 7.
In qua scribit 8.
Ad homines,sed 9.
In moribus. De ben. 10.
Licet,modo 10:
Obiurgationes in amici= tijs 12.
Vicinum potius a. 12.
Muliebré,illa uirago 12:
Quasi pleno ore 12:
Excellens· 12:
Dicunt pugnantem. 12:
Oportere,nulli neq; 13:
Vtiles,sed tum ueh. 13:
Magniq; duc. 13:
Autem Remp.nihilo 14:
Committere,ut 16.
Tempus necess. 16.
Discordiæ,in 17.
Offédat aliquos, mortéq;
oppetat 17.
Facilitas, & μεγαλοψυχία quæ 17:
Ad eius, qui punitur al. (ex Nonio) 17:
Quidé omnino sine ratio ne 18:
Nullo neque turpi 18:
Potest,quàm oratione 19.
Etiam in uitiosis, 19:
Sedandosq; esse,excitan= damq; an. 20:
Bestijs antecellat. 20:
Druso adolescentibus 21.
Ideoq; nihil 21.
Aequabilitas tũ un. 21.
Perpeti ab ullo mal. 22:
Nobis à natura data 22:
Spatium etiam del 23.
Cóstátior:ut tamé for. 23:
Eam mutationem 23:
Opera,ut & am. 24
Molle;ne quid 25:
Scenam 25:
Muliebrem dic. 25:
Forma uirili rem. 25:
Omnes,ut etiam in 26:
Res,(neq;e.i.d.r.n.i.o.t.n.

Variæ lectiones ex ingenio.

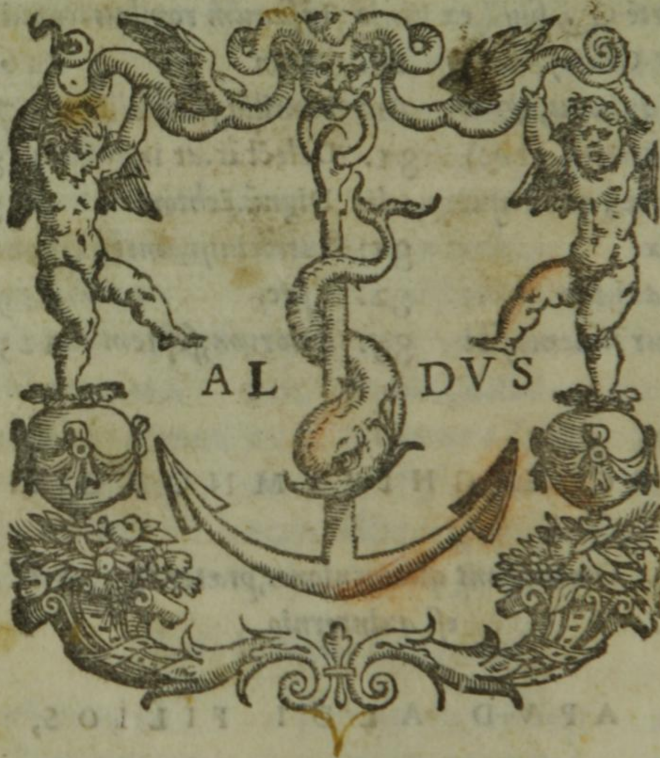
A B C D E F G H I K L M N O P Q R.

Omnes sunt quaterniones, præter Q, qui est quinternio

APVD ALDI FILIOS,

VENETIIS, M. D. LII.

MENSE FEBRVARIO.

AL DVS

